

Charter
courses

FALLSTUDIER OM STADGAN

UTBILDARMANUAL

EU CHARTER
FUNDAM
RIGHTS

E-LEARNING.FRA.EUROPA.EU

FÖRKORTNINGAR

ECLI	Europeisk identifikationskod för rättspraxis
EU	Europeiska unionen
EU-domstolen	Europeiska unionens domstol
Europadomstolen	Europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna
Europakonventionen	den europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna
EUT	Europeiska unionens officiella tidning
FRA	Europeiska unionens byrå för grundläggande rättigheter
stadgan	EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna

Luxemburg: Europeiska unionens publikationsbyrå, 2024

© Europeiska unionens byrå för grundläggande rättigheter, 2024

Kopiering tillåten med angivande av källan.

För vidareutnyttjande eller kopiering av fotografier eller annat material som inte omfattas av Europeiska unionens byrå för grundläggande rättigheters upphovsrätt måste tillstånd begäras direkt från upphovsrättsinnehavaren.

Varken Europeiska unionens byrå för grundläggande rättigheter eller någon person som agerar på uppdrag av Europeiska unionens byrå för grundläggande rättigheter ansvarar för användningen av följande information.

Print	ISBN 978-92-9489-084-9	doi:10.2811/605799	TK-01-21-499-SV-C
PDF	ISBN 978-92-9489-100-6	doi:10.2811/493214	TK-01-21-499-SV-N

Foto:

Sida 7: © Charlie's/stock.adobe.com

Sida 9: © pressmaster/stock.adobe.com

Sida 14: © de Art/stock.adobe.com

Sida 22: © Bacho Foto/stock.adobe.com

Sida 28: © paulaphoto/stock.adobe.com

Sida 34: © Eakrin/stock.adobe.com

Sida 41: © Viacheslav Lakobchuk/stock.adobe.com

Sida 47: © WoGi/stock.adobe.com

Sida 53: © Evgeny/stock.adobe.com

Sida 61: © sonjanovak/stock.adobe.com

FÖRORD

Europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna (stadgan) är Europeiska unionens regelverk för rättigheter. Den är alltid bindande för EU:s institutioner och medlemsstater när de agerar inom ramen för EU-rätten. Det är dock allt annat än enkelt att bedöma om ett konkret fall omfattas av EU-rätten. Därför är det nödvändigt att tillhandahålla utbildningsmaterial till jurister och att utbilda dem så att de förstår tillämpningsområdet för stadgan enligt artikel 51 i stadgan.

Målgruppen som behöver utbildning om stadgan och dess tillämpningsområde sträcker sig utöver rättsväsendet och praktiserande advokater. Europeiska unionens råd har påpekat följande: "Förebyggande av kränkningar av de grundläggande rättigheterna kräver adekvat utbildning av alla aktörer i stadgans verkställighetskedja, inbegripet nationella människorättsinstitutioner, likabehandlingsorgan och organisationer i det civila samhället. [...] Rådet understryker betydelsen av universitet och andra utbildningsinstitutioner för rättstillämpare när det gäller främjande av kunskap om stadgan, genom akademisk forskning och utbildning, även i samarbete med unionens institutioner, nationella myndigheter och organisationer i det civila samhället."¹

Rådet uppmanade också medlemsstaterna att "undersöka ytterligare sätt att förbättra rättsväsendets och andra rättstillämpares kunskaper om stadgan, med hjälp av särskilt utbildningsmaterial, bl.a. e-lärandeverktyg"², och föreslog att medlemsstaterna ska uppmuntra de olika grupperna av rättstillämpare att lägga en förnyad betoning på tillämpningen av stadgan på nationell nivå, även genom att använda utbildningsresurser och utbildningsmaterial som utvecklats av Europeiska unionens byrå för grundläggande rättigheter (FRA).

FRA är EU:s oberoende expertorgan för grundläggande rättigheter och förser unionen och dess medlemsstater med stöd och rådgivning i fråga om de grundläggande rättigheterna. FRA:s slutsatser visar att stadgans potential på nationell nivå ännu inte utnyttjas fullt ut³. Mot denna bakgrund började FRA ta fram utbildningsmaterial, inklusive e-lärandekurser, som kan användas av utbildare när de tillhandahåller utbildningar om stadgan till relevanta grupper av rättstillämpare. Syftet med denna manual för utbildare är att ge vägledning om både organisation och genomförande av sådana utbildningar på grundval av en rad fallstudier, som kommer att utvidgas i framtiden⁴. Kommentarer och förslag kan skickas till charter@fra.europa.eu. Manualen används bäst i kombination med andra [FRA-resurser om stadgan](#) och annat material, såsom databasen [Charterpedia \(https://fra.europa.eu/sv/eu-charter\)](https://fra.europa.eu/sv/eu-charter) och handboken "[Tillämpning av Europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna i lagstiftning och beslutsfattande på nationell nivå](#)".

¹ Europeiska unionens råd (2021), Rådets slutsatser om att stärka tillämpningen av stadgan om de grundläggande rättigheterna i Europeiska unionen, 8 mars 2021, s. 5, URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-6795-2021-INIT/sv/pdf>.

² Europeiska unionens råd (2021), på anförst ställe, s. 9, URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-6795-2021-INIT/sv/pdf>.

³ FRA (2019), *Ten years on: unlocking the Charter's full potential*, tillgänglig [här](#) på DE, EN, FR, PL, PT, SI.

⁴ Tack till dr Mirjam de Mol som tillhandahöll ett första utkast av fallstudierna som användes här. Tack även till ledamöterna i FRA:s vetenskapliga kommitté som lämnade synpunkter på tidigare utkast.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Förkortningar	2
Förord	3
Innehållsförteckning	4
INTRODUKTION TILL MANUALEN	7
Varför fallstudier?	7
Vad möjliggör och kräver fallbaserade workshoppar?	7
Vilka är utbildarna?	7
Vem är målgruppen?	8
Manualens uppbyggnad	8
Råd till utbildare	8
Mer information	8
ORGANISATION OCH GENOMFÖRANDE AV UTBILDNINGSKURSER	9
Utbildningsmaterialet	9
Övergripande lärandemål	9
Utforma och leda en utbildningsworkshop	10
Överväganden vid utformning av utbildning	10
Leda en utbildningsworkshop	10
Utvärdering av lärande	12
Annat material och andra resurser från FRA med anknytning till stadgan	12
Vidare läsning: kommentarer om stadgan artikel för artikel	13
FALLSTUDIE 1 – BERÄKNING AV UPPSÄGNINGSTIDEN	14
Stödpaper för deltagarna	14
Vilka delar av EU-lagstiftningen är relevanta här?	14
Vilka bestämmelser i nationell lagstiftning är tillämpliga?	15
Frågor	16
Bakgrundsinformation för utbildare	18
Frågor och svar	18
Vidare läsning	21

FALLSTUDIE 2 – UPPHÖRANDE AV ANSTÄLLNINGSFÖRHÅLLANDE OCH RÄTT TILL BETALD SEMESTER	22
Stödpaper för deltagarna	22
Vilka delar av EU-lagstiftningen är relevanta här?	22
Vilka bestämmelser i nationell lagstiftning är tillämpliga?	22
Frågor	23
Bakgrundsinformation för utbildare	25
Frågor och svar	25
Vidare läsning	27
FALLSTUDIE 3 – PENSIONSÅLDER	28
Stödpaper för deltagarna	28
Vilka delar av EU-lagstiftningen är relevanta här?	28
Vilka bestämmelser i nationell lagstiftning är tillämpliga?	29
Frågor	29
Bakgrundsinformation för utbildare	31
Frågor och svar	31
Vidare läsning	33
FALLSTUDIE 4 – INSTALLATION AV ELMÄTARE I ROMSKA DISTRIKT	34
Stödpaper för deltagarna	34
Vilka delar av EU-lagstiftningen är relevanta här?	34
Vilka bestämmelser i nationell lagstiftning är tillämpliga?	35
Frågor	36
Bakgrundsinformation för utbildare	38
Frågor och svar	38
Vidare läsning	40
FALLSTUDIE 5 – ANVÄNDNING AV PSYKOLOGISKA TESTER FÖR ATT BEKRÄFTA SEXUELL LÄGGNING	41
Stödpaper för deltagarna	41
Vilka delar av EU-lagstiftningen är relevanta här?	41
Frågor	42
Bakgrundsinformation för utbildare	44
Frågor och svar	44
Vidare läsning	46
FALLSTUDIE 6 – UPPSKJUTANDE AV ETT BESLUT OM ÅTERVÄNDANDE	47
Stödpaper för deltagarna	47
Vilka delar av EU-lagstiftningen är relevanta här?	47
Vilka bestämmelser i nationell lagstiftning är tillämpliga?	48
Frågor	48
Bakgrundsinformation för utbildare	50
Frågor och svar	50
Vidare läsning	52

FALLSTUDIE 7 – AMATÖRJOURNALISM PÅ YOUTUBE	53
Stödpaper för deltagarna	53
Vilka delar av EU-lagstiftningen är relevanta här?	53
Frågor	54
Bakgrundsinformation för utbildare	57
Frågor och svar	57
Vidare läsning	60
FALLSTUDIE 8 – TELEKOMLEVERANTÖRERS SKYLDIGHET ATT LAGRA METADATA	61
Stödpaper för deltagarna	61
Vilka delar av EU-lagstiftningen är relevanta här?	61
Vilka bestämmelser i nationell lagstiftning är tillämpliga?	62
Frågor	62
Bakgrundsinformation för utbildare	65
Frågor och svar	65
Vidare läsning	69
BILAGA – UTVÄRDERINGSFORMULÄR	70

INTRODUKTION TILL MANUALEN

Denna manual är avsedd att användas av utbildare (som är juridiska experter) som tillhandahåller personliga utbildningsworkshoppar om Europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna (nedan kallad *stadgan*). Workshopparna bygger på en uppsättning fallstudier som i stor utsträckning fokuserar på temaområdena sysselsättning, icke-diskriminering, asyl och migration samt dataskydd och informations-samhället. Fallstudierna handlar främst om stadgans tillämplighet.

Fallstudier från andra tematiska områden i stadgan kan komma att läggas till i sinom tid.

Fallstudierna bygger på relevant rättspraxis från Europeiska unionens domstol (EU-domstolen). Samma fallstudier används i den onlinekurs som finns tillgänglig på byråns plattform för e-lärande <https://e-learning.fra.europa.eu/>.

Både workshopparna med personlig närvaro och onlinekursen om stadgan kan använda stadgans fallstudier (och andra resurser och utbildningsmaterial från FRA). Utbildning med personlig närvaro kan också kombineras med onlinesessioner som lösningar för blandat lärande.

Varför fallstudier?

Med tanke på att workshopparnas målgrupp består av vuxna och juridiska experter är det viktigt att utbildarna har en deltagandeariktad strategi och använder interaktiva lärandemetoder, t.ex. genom fallstudier. Syftet med fallstudierna är att låta deltagarna ta del av scenarier som så mycket som möjligt liknar sådana som de kan komma att möta i arbetet. Detta gör det möjligt för deltagarna att analysera problemet och själva utforma rimliga och fungerande lösningar. Genom att låta deltagarna arbeta genom beslutsprocessen skapar de en handlingsinriktad lärandemiljö. Detta innebär att deltagarna måste delta aktivt i processen

för att uppfylla lärandemålen. Fallstudier är dessutom en lärandemetod som kräver en hög tolknings- och diskussionsnivå bland deltagarna och mellan deltagarna och utbildarna. Genom denna process överförs naturligtvis en stor del av ansvaret för inläringen till deltagarna.

Vad möjliggör och kräver fallbaserade workshoppar?

Workshoppar med personlig närvaro är en effektiv lärandemetod eftersom de skapar personlig kontakt mellan utbildaren/utbildarna och deltagarna och möjliggör anpassning av seminarier om ämnen som är relevanta för behoven hos en specifik målgrupp. Samtidigt möjliggör de en hög grad av interaktion och deltagande. De är dock relativt tidskrävande och kostnadsintensiva (förberedelser, utveckling av fallstudier, resor och logi, genomförande, utvärdering och uppföljning). Resultatet måste därför motivera investeringen, särskilt när resurserna är begränsade. För att workshopparna ska kunna användas på bästa sätt måste målgruppen och målen vara väl definierade. Dessutom måste analyser av utbildningsbehov, utbildningsmetoder, deltagandemetoder och formulär för efterhandsutvärdering ses över för varje workshop för att säkerställa en hög nivå av fokus på deltagarna och deras samverkan.

Vilka är utbildarna?

Planen är att utbildningen kan tillhandahållas av juridiska experter med djupgående kunskaper om stadgan och med kompetens avseende främjande av deltagande och interaktion.

Vem är målgruppen?

Följande är de främsta målgrupperna för utbildningsworkshopparna:

- Domstolsväsendet (t.ex. domare och åklagare).
- Tjänstemän som är involverade i nationella lagstiftnings- och förvaltningsmyndigheter, såsom regeringar, parlament, regionala och lokala myndigheter.
- Juridisk personal som arbetar för människorättsinstitutioner eller organisationer i det civila samhället i medlemsstaterna.
- Juridikstudenter.

Manualens uppbyggnad

Manualen innehåller en allmän introduktion till metoden för de fallstudiebaserade workshopparna. Den innehåller instruktioner och rutiner för att förbereda och genomföra workshoppar. Dessutom beskrivs åtta fallstudier, inklusive inledande anmärkningar, frågor och svar samt en förteckning över vidareläsning. För varje fallstudie tillgängliggörs bakgrundsinformation för utbildare och ett stödpaper för deltagarna.

Råd till utbildare

Manualen innehåller förslag på metoder som kan användas för att utforma och genomföra sessioner i arbetsgrupper med stöd av fallstudiematerialet. Dessutom innehåller den råd om integreringen av fallstudierna i en övergripande utbildningsworkshop om stadgan.

Råden inkluderar följande:

- En allmän beskrivning av utbildningsmaterialet.
- Hur utbildningsmaterialet ska integreras i en workshop.
- Lärandemål för deltagarna i workshoppen.
- Ett förslag till metod för utformning och genomförande av en workshop.
- En beskrivning av var och en av de åtta fallstudierna (bakgrundsinformation för utbildare).
- Andra resurser och annat material från FRA med anknytning till stadgan.

Dessutom rekommenderas att utbildarna involverar målgruppen i förväg, vilket innebär att utbildaren/utbildarna kontakter de registrerade deltagarna före kursen och innan de utarbetar ett slutligt program. Detta bör inbegripa en analys av lärandebehoven för att identifiera individuella krav för lärandet (liksom eventuella särskilda behov när det gäller tillgänglighet eller andra frågor). Denna process kommer att säkerställa att workshoppen tillgodoser varje deltagares intressen. Denna preliminära kontakt kan också användas för att ställa frågor om varje deltagares bakgrund och testa deras aktuella kunskaper och färdigheter om stadgan.

Mer information

Mer information om FRA:s arbete med stadgan och tillgängliga resurser som rör stadgan finns på byråns webbplats på följande länk: <https://fra.europa.eu/sv/eu-charter>.

Om du har några frågor om den här manualen eller dess innehåll, kontakta charter@fra.europa.eu.

ORGANISATION OCH GENOMFÖRANDE AV UTBILDNINGSKURSER

Utbildningsmaterialet

Utbildningsmaterialet är uppbyggt kring åtta fallstudier som hänvisar till stadgan. Var och en av dessa bygger på mål som har prövats av EU-domstolen och omfattar bakgrundsinformation för utbildare och ett stödpaper för deltagare.

Fallstudierna omfattar fyra politikområden: arbetsrätt, jämlikhet och icke-diskriminering, asyl och migration samt dataskydd och informationssamhället. Inom dessa områden omfattas olika viktiga aspekter på lämpligt sätt, såsom förhållandet till Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (artikel 52.3 i stadgan), begränsning av rättigheter (artikel 52.1 i stadgan), direkt effekt och horisontell tillämpning.

Fallstudierna är utformade för användning vid sessioner på 30–45 minuter i arbetsgrupper med högst tolv deltagare.

Varje fallstudie innehåller en fråga om stadgans tillämplighet (artikel 51.1), som alltid är den första frågan. Fallstudierna är utformade så att den frågan kan tas bort. Detta kan till exempel vara relevant för utbildning med flera arbetsgrupper som arbetar med mer än en fallstudie.

Fallstudierna är följande:

FALLSTUDIE	TITEL	ÄMNE
1	<i>Kücükdeveci</i> (C-555/07)	Sysselsättning
2	<i>Bauer</i> (C-569/16 och C-570/16)	Sysselsättning
3	<i>Soukupová</i> (C-401/11)	Icke-diskriminering
4	<i>CHEZ</i> (C-83/14)	Icke-diskriminering
5	<i>F.</i> (C-473/16)	Asyl och migration
6	<i>Abdida</i> (C-562/13)	Asyl och migration
7	<i>Buivids</i> (C-345/17)	Dataskydd och informationssamhälle
8	<i>Tele2 Sverige</i> (C-203/15 och C-698/15)	Dataskydd och informationssamhälle

Det rekommenderas att utbildaren/utbildarna – utöver bakgrundsinformationen och stödappren – använder följande material:

- FRA:s handbok: [Tillämpning av Europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna i lagstiftning och beslutsfattande på nationell nivå](#) samt annat FRA-material och andra FRA-verktyg om stadgan, beroende på vad som är lämpligt (se en förteckning här: <https://fra.europa.eu/sv/eu-charter/fra-charter-resources>).
- [Stadgans hela text](#), inklusive dess avdelning VII (allmänna bestämmelser om tolkning och tillämpning av stadgan).
- [Förklaringar](#) till artiklarna 52.1 och 52.3 och av alla andra bestämmelser i stadgan som är relevanta för fallstudien i fråga (artiklarna nämns under rubriken om EU-lagstiftning i varje fallstudie).

Övergripande lärandemål

Varje fallstudie är avsedd att illustrera specifika frågor om stadgans tillämplighet, men det finns övergripande lärandemål för alla fallstudier som deltagarna i en workshop förväntas uppnå. Dessa beskrivs nedan.

Efter genomgången utbildning bör deltagarna

- känna till att stadgan inte är tillämplig i samtliga fall; den gäller endast i fall som omfattas av EU-rätten (artikel 51.1 i stadgan),
- förstå hur artikel 51.1 i stadgan ska tillämpas i ett specifikt fall,
- kunna förklara förhållandet mellan stadgan och Europakonventionen (inbegripet rättspraxis från Europadomstolen) med hjälp av artikel 52.3 i stadgan och förklaringarna till stadgan,
- förstå och kunna tillämpa artikel 52.1 i ett specifikt fall,
- ha lärt sig att analysera och bedöma ett specifikt fall på grundval av stadgan,
- kunna förklara stadgans mervärde, till exempel det bredare tillämpningsområdet för artikel 47 i stadgan jämfört med artikel 6 i Europakonventionen,
- förstå att stadgan kan ha en horisontell direkt effekt,
- kunna förklara den direkta effekten av principen om icke-diskriminering i nationella förfaranden,
- kunna använda FRA:s material om stadgan, såsom FRA:s handbok.

Utforma och leda en utbildningsworkshop

Överväganden vid utformning av utbildning

Det finns ett antal faktorer att ta hänsyn till vid utformningen av en utbildningsworkshop. Nedan följer några exempel:

- Antalet deltagare i utbildningen.
- De genomsnittliga kunskaperna och förväntningarna hos deltagarna i workshoppen.
- Tillgång till en moderator/kontaktperson för grupparbete.
- Tillgång till stödjande digital teknik såsom online-verktyg för röstning.
- Antalet fallstudier som ska ingå i utbildningen.

Antalet deltagare i en utbildning kommer att påverka interaktionsnivån och utformningen av själva kursen. Kurserna bör helst omfatta relativt små grupper som arbetar tillsammans genom fallstudierna med hjälp av en moderator eller kontaktperson. För mindre kurser skulle denna person kunna vara utbildaren, men för större kurser som omfattar flera grupper skulle ytterligare utbildare eller handledare vara önskvärda. Det är också möjligt att genomföra större kurser utan hjälp av kontaktpersoner för grupperna, men detta kan minska kvaliteten på deltagarnas lärandeupplevelse.

Kontaktpersonerna har två roller: de fungerar som moderatorer för de diskussioner som äger rum inom gruppen och de kan också fungera som en källa till sakkunskap för att vägleda gruppen genom arbetet med fallstudierna.

Tillgången till stödjande digital teknik såsom röstprogramvara kan vara till hjälp vid hanteringen av en workshop. Dessa verktyg har ett särskilt mervärde när workshoppar erbjuds online, eftersom röstning eller bidrag via deltagarnas mobiltelefoner gör det möjligt att skapa ett inslag av interaktivitet. Sådana verktyg kan också användas i fysiska workshoppar eftersom de förbättrar deltagarnas lärandeupplevelse.

Denna uppsättning utbildningsmaterial från FRA har utvecklats för att levereras modulärt. Utbildning för varje fallstudie kan ges som en fristående kurs eller kombineras för att täcka vissa eller alla fallstudier under flera dagar.

Workshopparna bör föregås av en inledande presentation som bör omfatta ett antal viktiga frågor, dvs. kursens struktur, dess lärandemål, en introduktion till stadgan, presentationer av särskilda politikområden, om så är lämpligt, och alla andra frågor som är specifika för den grupp deltagare som deltar i utbildningen.

Leda en utbildningsworkshop

En fullständig modul (inklusive en introduktion till stadgan) för en enstaka fallstudie bör pågå i ungefär en halv dag. Om mer än en fallstudie ska vara en del av kursen finns det ingen anledning att upprepa sessionen om introduktion till stadgan. Modulen kan struktureras enligt följande:

- Introduktion till stadgan (45–90 minuter).
- Introduktion till workshoppen (15–20 minuter).
 - Kursens struktur och mål.
 - Stödmaterial.
 - Arbetsmetoder.
- Fallstudie (30–45 minuter).
- Plenarsession (30–45 minuter).

Introduktion till stadgan

Före inledandet av sessioner om fallstudierna i arbetsgrupper är det lämpligt att ge en introduktion till stadgan, inklusive en översikt över EU:s system för grundläggande rättigheter, stadgans tillämpningsområde, skälen till varför det är viktigt att kontrollera stadgans tillämplighet och att tillämpa den osv. Utbildningsvideoklipp från FRA om stadgan kan användas i detta avseende.

Se till att mycket tid reserveras för analysen av artikel 51.1 i stadgan (stadgans tillämplighet), eftersom

denna aspekt utgör en central del av fallstudierna. Stadgans tillämpningsområde skulle till och med kunna vara en separat presentation, eftersom detta är ett viktigt och mångfasetterat ämne. Del 1 i FRA:s stadgandebok skulle kunna vara till hjälp vid utarbetandet av en sådan presentation. Utbildaren skulle kunna förse deltagarna med en pappersversion av handboken som referensarbete. (På begäran till EU:s publikationsbyrå kan material från FRA skickas kostnadsfritt till utbildningsplatsen, t.ex. handboken om stadgan: <https://op.europa.eu/sv/publication-detail/-/publication/ed-1f87aa-e244-11e8-b690-01aa75ed71a1/language-sv>. Observera att handboken finns på 22 språk). Deltagarna bör också informeras om FRA:s e-vägledning om stadgan, Charterpedia och andra relevanta resurser från FRA.

Beroende på ämnet för utbildningen, dess längd och mottagare kan presentationer göras om särskilda politikområden/ämnen. Detta kommer dock inte att vara nödvändigt för att kunna arbeta med fallstudierna. Fallstudierna är främst utformade för att erkänna EU-domstolens resonemang om de övergripande frågorna i stadgan och förutsätter inte någon djupgående kunskap om de specifika politikområdena.

Introduktion till workshoppen (15–20 minuter om sessionen endast gäller en fallstudie)

Deltagarna instrueras att arbeta i grupper med givna fall i enlighet med de givna frågorna och att redogöra för sina slutsatser vid en plenarsession. Varje arbetsgrupp måste utse en rapportör.

Stödpaper som innehåller fakta och det rättsliga sammanhanget, tillsammans med flervalfråga 1 om artikel 51.1 i stadgan, delas ut. Om mer än en fallstudie används i utbildningen är det möjligt att använda den första frågan om artikel 51.1 i stadgan i endast en fallstudie, även om detta inte är nödvändigt eftersom det finns skillnader mellan de första frågorna i de olika fallstudierna.

Deltagarna uppmanas att individuellt läsa fallstudien och besvara flervalfråga 1, helst via ett interaktivt onlinepresentationsverktyg (± 10–15 minuter). Om deltagarna inte har tillgång till ett sådant verktyg kan de anteckna sitt svar på papper. Förklara att det är nödvändigt att läsa igenom fallet noggrant så att de är förberedda inför sessionen i arbetsgruppen. Uppmana deltagarna att lämna rummet i tysthet för en liten paus när de har läst färdigt fallstudien och svarat på fråga 1.

Förklaring till lästiden

Deltagarnas kunskaper om EU-lagstiftning och i engelska kommer att variera. Till följd av detta kommer vissa deltagare att behöva mer tid för att ta in fakta om fallet och dess rättsliga ram än andra. Det rekommenderas att deltagarna ges tillräckligt med tid för att läsa fallet. Fördelen med att läsa fallet i detta skede, i stället för under sessionerna i arbetsgrupperna, är att

de deltagare som behöver mer tid inte känner press från den (mindre) arbetsgruppen och att de deltagare som avslutar snabbt kan lämna rummet i tystnad för en liten paus.

Förklaring av den individuella och separata metoden för fråga 1

För den första frågan är den förväntade lärandeeffekten bäst när frågan besvaras separat. Dessutom är det bättre att dela ut de övriga frågorna efter det att den första frågan har besvarats för att undvika att de andra frågorna antyder för deltagaren att stadgan är tillämplig.

Om ett interaktivt onlinepresentationsverktyg används rekommenderas att frågan/svaren förkortas. Nedan beskrivs ordningsföljden och arbetsmetoderna närmare.

Fallstudieworkshop (30–45 minuter)

Det finns inget idealiskt antal deltagare per grupp, men i takt med att gruppstorleken stiger till över fem eller sex personer blir möjligheten till interaktion alltmer begränsad. Det finns även nackdelar med grupper om fyra personer eller färre, t.ex. kan dominerande personligheter lätt ta över i mindre grupper. Om möjligt bör grupper på mellan fem och tolv personer bildas.

Session i arbetsgrupper med upp till tolv deltagare (30–45 minuter)

Helst bör det finnas en moderator/kontaktperson för gruppen. Denna roll kan tas av utbildaren med tanke på det låga antalet deltagare. En grupp rapportör bör utses i början av sessionen i arbetsgrupperna.

Steg I (± 15–20 minuter) – bedömning av stadgans tillämplighet – enskild övning

Dela ut stödpaperet för workshoppen till deltagarna samt ge dem tid att läsa den första frågan om tillämpligheten och reflektera individuellt.

Steg II (± 15–25 minuter) – ytterligare analys av fallet i grupper

Dela ut övriga frågor och instruera deltagarna att diskutera stödpaperet och kursmaterialet. Efter varje fråga sammanfattar rapportören gruppens slutsatser i syfte att rapportera dem vid plenarsessionen.

Använd i större sammanhang

För grupper med fler än tolv deltagare är det möjligt att (delvis) använda fallstudierna i en interaktiv presentation med ett nätröstningsverktyg.

Fråga 1 (om artikel 51.1 i stadgan) kan i samtliga fall användas i ett större sammanhang med fler än tolv

deltagare (t.ex. under en presentation om artikel 51). Lämpliga fall för detta ändamål är fall 1, fall 2 och fall 3.

Det är möjligt att använda fall 1 helt och hållet i ett större sammanhang, eftersom fallet inte är för långt och frågorna 1 och 3 har flera val. Fråga 2 kan tas bort eller omvandlas till en interaktiv fråga i ett onlinepresentationsverktyg.

Plenarsession för diskussion och feedback (30–45 minuter)

Sessionens längd beror på antalet arbetsgrupper.

Fråga 1 om artikel 51.1: Visa omröstningsresultaten genom att använda ett interaktivt onlinepresentationsverktyg via deltagarnas mobiltelefoner eller, om ett sådant verktyg saknas, genom att hålla upp det relevanta antalet fingrar eller säga siffrorna högt. Detta följs och åtföljs av en plenardiskussion (deltagarna bör uppmanas att förklara sitt svar innan de ger rätt svar). Slutligen ger utbildaren sin feedback och ger deltagarna ytterligare förklaringar.

Övriga frågor: en rapportör från varje grupp ska rapportera om iakttagelserna och slutsatserna från sin grupp (fyra till fem minuter för varje rapportör). Detta följs och åtföljs av en plenardiskussion. Slutligen ger utbildaren sin feedback och ger deltagarna ytterligare förklaringar (i detta skede är det tillrådligt att använda ett digitalt presentationsverktyg).

Utvärdering av lärande

Utvärdering är en integrerad del av all utbildningsverksamhet. I slutet av workshoppen rekommenderas därför att man följer en utvärderingsprocess om överföring av lärande (t.ex. på de fyra nivåerna i Kirkpatrick-modellen⁵) för att bedöma workshoppens effektivitet och eventuella förbättringar av programmet. Minst en första utvärderingsblankett på första nivån (reaktion) bör lämnas ut till deltagarna i slutet av utbildningsworkshoppen. I utvärderingen på första nivån frågas deltagarna om deras omedelbara feedback på utbildningens relevans, användbarhet och interaktivitet. Utvärderingen av de återstående tre nivåerna (lärande, beteende, resultat) skulle kunna göras online några veckor eller månader senare, eftersom deltagarna behöver tid för att tillämpa det som de har lärt sig när de är tillbaka på sina arbetsplatser. Bilagan innehåller två exempel på utbildningsutvärderingsformulär, en för workshoppar med personlig närvaro och en annan för workshoppar online.

⁵Kirkpatrick (2016), *Four Levels of Training Evaluation*, Alexandria (Förenta staterna), American Society for Training & Development. De fyra nivåerna är reaktion, lärande, beteende och resultat.

Annat material och andra resurser från FRA med anknytning till stadgan

FRA bidrar med ett brett spektrum av aktiviteter, material och e-kurser till genomförandet av [EU:s strategi för att stärka tillämpningen av stadgan om de grundläggande rättigheterna](#). Kapacitetsuppbyggnad och medvetandehöjande verksamhet för relevanta nationella institutioner och nätverk (t.ex. i samarbete med det europeiska nätverket för rättslig utbildning, Equinet, eller det europeiska nätverket av nationella människorättsinstitutioner) omfattar utbildningsworkshoppar, e-kurser, webbseminarier och konferenser, såsom [stadgskonferensen 2019](#) eller [2020 års debatt om stadgan](#), som båda anordnades tillsammans med kommissionen (tal och videoklipp finns tillgängliga online).

Följande material och e-lärandekurser kan vara särskilt användbara för all utbildning om stadgan.

E-vägledning om stadgan är en interaktiv kurs som syftar till att vägleda domare steg för steg genom frågan om huruvida stadgan är tillämplig i ett visst fall. Den innehåller också konkreta fallexempel. Den finns att tillgå på följande länk: <https://e-learning.fra.europa.eu/local/customlogin/>.

Charterpedia är en onlinedatabas med europeisk (EU-domstolen och Europakonventionen) och nationell rättspraxis vilken använder stadgan. Utöver rättspraxis innehåller verktyget även bestämmelser i respektive stadgeartikel relaterade till nationell författningsrätt, EU-rätt och internationell rätt vilka kan vara relevanta för tolkningen av respektive stadgeartikel. Dessutom samlar Charterpedia in hänvisningar till användningen av stadgan i parlamentsdebatter och akademiska hänvisningar till stadgan, inklusive hänvisningar på mindre vanligt förekommande språk. Databasen är föremål för löpande underhåll och nya typer av data och uppgifter kommer att läggas till.

FRA:s handbok ger nationella lagstiftare och beslutsfattare, rättstillämpare och tjänstemän praktisk vägledning när de undersöker om stadgan är tillämplig på ett visst lagförslag eller policyutkast. Handboken innehåller också en praktisk checklista om stadgans tillämplighet och en kontroll av stadgans efterlevnad som gör det möjligt för rättstillämpare att kontrollera om en konflikt med stadgan kan motiveras.

FRA:s årliga **rapport om grundläggande rättigheter** innehåller alltid **ett kapitel om nationell användning av stadgan**. Se till exempel 2020 års upplaga med titeln [Ten years on: Unlocking the Charter's full potential](#), som finns på engelska, franska, tyska, polska, portugisiska och slovenska.

Det finns **27 landsspecifika faktablad om stadgan** på engelska och på alla nationella språk. De ger information om stadgan, dess roll och hur den används i EU:s 27 medlemsstater. De finns tillgängliga på FRA:s

webbplats och kan också beställas från EU:s publikationsbyrå.

Verktyg för att öka medvetenheten, såsom en fem minuter lång video med titeln [Apply the Charter, deliver our Rights](#) kan vara användbara. Denna video togs fram 2019 och ger information om alla de sex temana i stadgan. FRA håller på att ta fram utbildningsvideoklipp för användning i workshoppar och utbildningsseminarier. En infografik om stadgan finns att tillgå via följande länk: <https://fra.europa.eu/sv/publications-and-resources/infographics/charters-untapped-potential-nationally>.

Papperskopior av alla produkter kopplade till FRA-stadgan kan beställas kostnadsfritt från EU:s publikationsbyrå (<https://op.europa.eu/sv/web/general-publications/publications>).

För ytterligare information, kontakta oss på följande adress: charter@fra.europa.eu.

Vidare läsning: kommentarer om stadgan artikel för artikel

Barriga, S. (2003), *Die Entstehung der Charter der Grundrechte der Europäischen Union*, Nomos.

Bifulco, R., Cartabia, M. och Celotto, A. (2001), *L'Europa dei diritti: Commento alla Carta dei diritti fondamentali dell'Unione Europea*, il Mulino, Bologna.

Holoubek, M. och Lienbacher, G. (red.) (2019), *Commentary on the Charter of Fundamental Rights of the European Union* (GRC-Kommentar), andra upplagan, Manz, Wien.

Kellerbauer, M., Klamert, M. och Tomkin J. (red.) (2019), *Commentary on the EU Treaties and the Charter of Fundamental Rights*, Oxford University Press, Oxford.

Mangas Martin, A. (2008), *Carta de los derechos fundamentales de la Unión Europea: Comentario, artículo por artículo*, Fundacion BBVA, Bilbao.

Mastroianni, R., Allegrezza, S., Razzolini, O., Pollicino, O. och Pappalardo, F. (red.) (2017), *Carta dei diritti fondamentali dell'Unione Europea*, Giuffrè, Milano.

Meyer, J. och Hölscheidt, S. (red.) (2019), *Charta der Grundrechte der Europäischen Union: Kommentar*, femte upplagan, Nomos.

Peers, S., Hervey, T., Kenner, J. och Ward, A. (2021), *The EU Charter of Fundamental Rights: A commentary*, andra upplagan, CH Beck Hart Nomos, Oxford.

Picod, F., Rizcallah, C. och Van Drooghenbroeck, S. (2020), *Charte des droits fondamentaux de l'Union eu-*

ropéenne: Commentaire article par article, Bruylant, Bryssel.

Sachpekidou E., Tagaras Ch., Kanellopoulou-Malouchou N., Karagiannis V., Lentzis D., Marouda M.-N., Sarmas D., Takis A., Tsolka O. (2020), *Κατ' άρθρο ερμηνεία του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Nomiki Bibliothiki.

Onlineresurser:

[The Charter of Fundamental Rights of the European Union](#): the *travaux préparatoires* and selected documents (2020). Samling redigerad av Niall Coghlan och Marc Steiert.

EU:s nätverk av oberoende experter på grundläggande rättigheter (2006), [kommentar](#) till Europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna.

Toggenburg G. N. (2019–2021), [All EU-r rights](#), en onlineserie som publicerats i EURAC Research Blog Eureka (även tillgänglig på italienska av [Lo Spiegone](#)).

FALLSTUDIE 1 – BERÄKNING AV UPPSÄGNINGSTIDEN SYSSELSÄTTNING

Stödpaper för deltagarna

Fakta om fallet

En nationell arbetsdomstol står inför en tvist mellan en anställd, Linda Ross, och en privat arbetsgivare, Kingside, om uppsägningstiden. Denna period hade beräknats utifrån tjänstgöringstiden. I enlighet med nationell arbetsrätt togs emellertid ingen hänsyn till anställningsperioder innan den anställde fyllt 25 år. Ross var anställd av Kingside från 18 års ålder i totalt tio år. Kingside beräknade uppsägningstiden som om hon hade arbetat i tre år. Ross ifrågasatte sitt avskedande vid den nationella arbetsdomstolen och hävdade att hennes uppsägningstid borde ha varit fyra månader i stället för tre månader – en period som motsvarar tio års arbete. Enligt Ross är den berörda nationella lagstiftningen, i den mån den föreskriver att anställningsperioder som fullgjorts före 25 års ålder inte ska beaktas vid beräkningen av uppsägningstiden, diskriminerande på grund av ålder, i strid med EU-lagstiftningen, och får inte tillämpas.

Vilka delar av EU-lagstiftningen är relevanta här?

Europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna (stadgan)

Artikel 21 – Icke-diskriminering

1. All diskriminering på grund av bland annat [...] ålder [...] ska vara förbjuden.

Likabehandlingsdirektivet 2000/78/EG⁶

Enligt Europeiska unionens domstol ger direktiv 2000/78/EG uttryck för principen om icke-diskriminering på grund av ålder. Det aktuella fallet inträffade efter utgången av införlivandeperioden för detta direktiv.

I artikel 1 föreskrivs följande:

"Syftet med detta direktiv är att fastställa en allmän ram för bekämpning av diskriminering i arbetslivet på grund av religion eller övertygelse, funktionshinder, ålder eller sexuell läggning, för att principen om likabehandling skall kunna genomföras i medlemsstaterna."

I artikel 2.1 och 2.2 anges följande:

"1. I detta direktiv avses med principen om likabehandling att det inte får förekomma någon direkt eller indirekt diskriminering på någon av de grunder som anges i artikel 1.

2. Enligt punkt 1 skall

a) direkt diskriminering anses förekomma när en person på någon av de grunder som anges i artikel 1 behandlas mindre förmånligt än en annan person behandlas, har behandlats eller skulle ha behandlats i en jämförbar situation".

I artikel 3.1 föreskrivs följande:

"detta direktiv [ska] tillämpas på alla personer, såväl inom den offentliga som den privata sektorn, inklusive offentliga organ, i fråga om följande: [...]"

⁶ Rådets direktiv 2000/78/EG av den 27 november 2000 om inrättande av en allmän ram för likabehandling (EGT L 303, 2.12.2000, s. 16).

c) Anställnings- och arbetsvillkor, inklusive avskedande och löner.”

Artikel 6.1 har följande lydelse:

”Utan hinder av artikel 2.2 får medlemsstaterna föreskriva att särbehandling på grund av ålder inte skall utgöra diskriminering om särbehandlingen på ett objektivt och rimligt sätt inom ramen för nationell rätt kan motiveras av ett berättigat mål som rör särskilt sysselsättningspolitik, arbetsmarknad och yrkesutbildning, och sätten för att genomföra detta syfte är lämpliga och nödvändiga.

I sådan särbehandling kan i synnerhet följande inbegripas:

a) Införande av särskilda villkor för tillträde till anställning och till yrkesutbildning, anställnings- och arbetsvillkor, inbegripet villkor för avskedande och löner, för ungdomar och äldre arbetstagare samt underhållsskyldiga personer i syfte att främja deras anställbarhet eller att skydda dem.

b) Fastställande av minimivillkor avseende ålder, yrkeserfarenhet eller anställningstid för tillträde till anställningen eller för vissa förmåner förknippade med anställningen.

c) Fastställande av en högsta åldersgräns för rekrytering, grundat på den utbildning som krävs för tjänsten i fråga eller på att det krävs en rimligt lång anställningsperiod innan personen i fråga skall pensioneras.”

Vilka bestämmelser i nationell lagstiftning är tillämpliga?

I artikel 622 i civillagen om uppsägningstid föreskrivs följande:

”1) För en anställning som innehas av en arbetare eller anställd (arbetstagare) gäller en minsta uppsägningstid av fyra veckor till den 15:e i månaden eller till utgången av månaden.

2) Vid uppsägning från arbetsgivarens sida ska uppsägningstiden vara

1. en månad till och med utgången av månaden, om anställningstiden i rörelsen eller företaget har varat i två år,

2. två månader till och med utgången av månaden, om anställningstiden i rörelsen eller företaget har varat i fem år,

3. tre månader till och med utgången av månaden, om anställningstiden i rörelsen eller företaget har varat i åtta år,

4. fyra månader till och med utgången av månaden, om anställningstiden i rörelsen eller företaget har varat i tio år,

5. fem månader till och med utgången av månaden, om anställningstiden i rörelsen eller företaget har varat i tolv år,

6. sex månader till och med utgången av månaden, om anställningstiden i rörelsen eller företaget har varat i femton år,

7. sju månader till och med utgången av månaden, om anställningstiden i rörelsen eller företaget har varat i tjugo år.

Anställningsperioder som fullgjorts innan arbetstagaren fyllt 25 år ska inte beaktas vid beräkningen av anställningstiden”.

Denna bestämmelse har sitt ursprung i en lag från 1926. De förklarande anmärkningarna till denna bestämmelse klargör att artikel 622.2 andra meningen i civillagen speglar lagstiftarens bedömning att unga arbetstagare i allmänhet reagerar lättare och snabbare när de förlorar sin anställning och att det kan fordras av dem att de är mer flexibla. Slutligen underlättar den kortare uppsägningstiden för unga arbetstagare anställningen av dem genom att personalflexibiliteten ökas. Att en tröskel fastställdes till 25 år i denna lag var frukten av en kompromiss mellan, för det första, den tidens regering som ville ha en enhetlig förlängning med tre månader av uppsägningstiden för arbetstagare som var äldre än 40 år, för det andra, anhängare av en gradvis förlängning av uppsägningstiden för samtliga arbetstagare och, för det tredje, anhängare av en gradvis förlängning av uppsägningstiden men utan beaktande av anställningsperioden. Syftet med denna regel var nämligen att delvis befria arbetsgivarna från en förlängning av uppsägningstiden för arbetstagare som var yngre än 25 år.

Frågor

Svara på fråga 1 innan du går vidare till de andra frågorna.

Fråga 1. Är stadgan tillämplig på artikel 622 i civillagen?

- a) Nej, denna bestämmelse är från 1925 och är inte en åtgärd som vidtagits för att införliva direktiv 2000/78/EG.
- b) Ja, eftersom denna bestämmelse omfattas av direktiv 2000/78/EG.
- c) Nej, uppsägningstider är inte harmoniserade med EU-lagstiftningen och omfattas av EU-medlemsstaternas behörighet.
- d) Nej, stadgan är inte tillämplig på situationer som i alla avseenden är begränsade till en enda medlemsstat.
- e) Ja, stadgan har status som primärrätt och gäller i alla situationer.

Anteckningar

Under förutsättning att stadgan är tillämplig:

Fråga 2. Hur skulle du bedöma artikel 622 i civillagen mot bakgrund av unionens princip om icke-diskriminering på grund av ålder (artikel 21.1 i stadgan)?

- a) Finns det någon skillnad i behandling på grund av ålder?
- b) Om så är fallet, kan skillnaden i behandling motiveras? Anser du att den nationella lagstiftningens mål är legitima och hur skulle du bedöma bestämmelsen enligt proportionalitetsprincipen?

Anteckningar

Bakgrundsinformation för utbildare

Inledande kommentarer

Detta fall bygger på domstolens dom av den 19 januari 2010, *Kücükdeveci*, C-555/07, ECLI:EU:C:2010:21.

Undersökningsgrunden i målet *Kücükdeveci* är principen om icke-diskriminering på grund av ålder som en allmän princip i unionsrätten. I fallstudien används artikel 21 i stadgan, på vilken samma resonemang gäller.

Kücükdeveci är ett banbrytande mål för doktrinen om horisontell direkt effekt.

Frågor och svar

I det här avsnittet beskrivs svaren på de frågor som ställs i stödpaperet till deltagarna.

Fråga 1. Är stadgan tillämplig på artikel 622 i civillagen?

- a) Nej, denna bestämmelse är från 1925 och är inte en åtgärd som vidtagits för att införliva direktiv 2000/78/EG.
- b) **Ja, eftersom denna bestämmelse omfattas av direktiv 2000/78/EG.**
- c) Nej, uppsägningstider är inte harmoniserade med EU-lagstiftningen och omfattas av EU-medlemsstaternas behörighet.
- d) Nej, stadgan är inte tillämplig på situationer som i alla avseenden är begränsade till en enda medlemsstat.
- e) Ja, stadgan har status som primär EU-rätt och gäller i alla situationer.

Inledande anmärkningar

Det är viktigt att inleda analysen av ett stadgefall genom att kontrollera om stadgan är tillämplig, på grundval av artikel 51.1 i stadgan. Feedback som svar på denna fråga skulle kunna inriktas på skälen till att konsekvent vidta detta viktiga inledande steg (se kapitel 3 i FRA:s handbok). Dessutom kan det hänvisas till kapitel 7 i den handboken. Det innehåller en checklista för tillämpningen av artikel 51.1 i stadgan.

Det är särskilt viktigt att komma ihåg att EU:s grundläggande rättigheter endast gäller för medlemsstater i situationer som omfattas av EU-lagstiftningen. Detta är en stor skillnad jämfört med Europakonventionen, som i princip gäller i samtliga fall. Vid tillämpningen av stadgan är det nödvändigt att kontrollera följande på grundval av artikel 51.1 i stadgan: handlar fallet om en rent nationell situation där stadgan inte spelar någon roll, eller faller den inom tillämpningsområdet för den unionsrätt inom ramen för vilken stadgan är tillämplig?

Systemet för artikel 51.1 handlar huvudsakligen om följande: tillämpningen av unionens grundläggande rättigheter (inklusive stadgan) går hand i hand med tillämpningen av andra bestämmelser i unionsrätten. Det är också viktigt att komma ihåg att tillämpningen av stadgan alltid är kopplad till tillämpningen av andra bestämmelser i EU-lagstiftningen (jämför det felaktiga **alternativ e**).

Rätt svar

Alternativ b är det korrekta svaret (se *Kücükdeveci*, punkterna 25–27).

Artikel 622 i civillagen räknas som en åtgärd som genomför unionsrätten i den mening som avses i artikel 51.1 i stadgan (se situation B.1 i kapitel 7 i FRA:s handbok).

Förklaring

Enligt artikel 51.1 i stadgan är stadgan tillämplig på alla nationella åtgärder som genomför unionsrätten. Enligt EU-domstolens rättspraxis har "tillämpning av unionsrätten" en bred betydelse som täcker alla former av verkställighet och tillämpning av unionsrätten i medlemsstaterna. Det betyder samma sak som "agera inom ramen för EU-lagstiftningen" och täcker alla situationer som regleras av EU-lagstiftningen.

Nationella åtgärder som faller inom det materiella, personliga och tidsmässiga tillämpningsområdet för unionsrättsakter räknas som tillämpning enligt artikel 51, även om de inte är utformade för att införliva lagstiftningen i fråga (se situation B.1 i kapitel 7 i FRA:s handbok). Därför är alternativen a och c inte korrekta. Det måste noteras att den berörda lagstiftningen verkligen ska införliva den aktuella unionsrättsakten, oavsett om det handlar om personlig räckvidd (vem som omfattas), materiellt tillämpningsområde (vilka situationer som omfattas), eller tidsmässig tillämpning. Endast ett "samspel" mellan den berörda delen av den nationella lagstiftningen och den aktuella unionsrättsakten räcker inte för att införliva unionsakten i den nationella lagstiftningen.

Detta mål inträffade efter utgången av den tidsfrist som fastställdes för den berörda medlemsstaten för införlivande av direktiv 2000/78/EG, vilken löpte ut den 2 december 2006. Vid det datumet följde av det direktivet att den nationella lagstiftningen i fråga, i detta fall villkoren för uppsägning, skulle omfattas av EU-lagstiftningen.

Alternativ d är inte korrekt. Enligt EU-domstolens fasta rättspraxis är bestämmelserna i fördraget om Europeiska unionens funktionssätt inte tillämpliga på situationer som i alla avseenden är begränsade till en enda medlemsstat. Detta gäller dock inte för stadgan. Stadgan kan faktiskt tillämpas i situationer utan gränsoverskridande inslag, till exempel när det gäller EU-lagstiftning som harmoniserar ett specifikt

rättsligt område i medlemsstaterna. Följaktligen är bestämmelserna i unionslagstiftningen tillämpliga trots att det är fråga om en rent intern situation i det nationella målet⁷.

Fråga 2. Hur skulle du bedöma artikel 622 i civillagen mot bakgrund av unionens princip om icke-diskriminering på grund av ålder (artikel 21.1 i stadgan)?

Inledande anmärkningar

Ett viktigt inslag i hanteringen av icke-diskrimineringsfall är att skilja mellan två steg: i) undersökning av förekomsten av en skillnad i behandling på plats och ii) bedömning av en möjlig motivering.

Rätt svar

EU-domstolen slog fast att ”principen om förbud mot diskriminering på grund av ålder, såsom den har kommit till uttryck i rådets direktiv 2000/78/EG av den 27 november 2000 om inrättande av en allmän ram för likabehandling i arbetslivet, ska tolkas så att den utgör hinder mot sådan nationell lagstiftning som den som är i fråga i målet vid den nationella domstolen”.

Förklaring

a) Finns det någon skillnad i behandling på grund av ålder?

Ja (*Kücükdeveci*, punkterna 28–31).

Enligt artikel 2.1 i direktiv 2000/78/EG förekommer direkt diskriminering om en person behandlas mindre förmånligt än en annan person i en jämförbar situation, på någon av de grunder som anges i artikel 1.

Artikel 622 i civillagen ger mindre förmånlig behandling för arbetstagare som tillträdde arbetsgivarens tjänst före 25 års ålder. Den nationella bestämmelsen medför således en skillnad i behandling mellan personer med samma tjänstgöringstid, beroende på när de anslöt sig till företaget. För två anställda, var och en med 20 års tjänstgöringstid, kommer den som anslöt sig till företaget vid 18 års ålder att ha rätt till en uppsägningstid på fem månader, medan perioden kommer att vara sju månader för den som anslöt sig vid 25 års ålder.

Dessutom missgynnar den nationella lagstiftningen i allmänhet yngre arbetstagare jämfört med äldre arbetstagare, eftersom de förstnämnda, trots flera års tjänstgöringstid i företaget, kan utslutas från den gradvisa förlängningen av uppsägningstiden vid uppsägning i enlighet med anställningsförhållandet, som

äldre arbetstagare med jämförbar tjänstgöringstid däremot kommer att kunna dra nytta av.

b) Kan skillnaden i behandling motiveras?

Nej (*Kücükdeveci*, punkterna 32–42).

Undersökningsram

I artikel 6.1 första stycket i direktiv 2000/78/EG anges att särbehandling på grund av ålder inte utgör diskriminering om särbehandlingen på ett objektivet och rimligt sätt inom ramen för nationell rätt kan motiveras av ett *berättigat mål* som rör särskilt sysselsättningspolitik, arbetsmarknad och yrkesutbildning, och sätten för att genomföra detta syfte är *lämpliga och nödvändiga*.

Berättigat mål: ja (se *Kücükdeveci*, punkt 36).

De mål som nämns i de förklarande anmärkningarna till rättsakten i fråga hör till sysselsättnings- och arbetsmarknadspolitiken i den mening som avses i artikel 6.1 i direktiv 2000/78/EG.

Lämpliga och nödvändiga: nej (se *Kücükdeveci*, punkterna 37–42).

När det gäller målet att ge arbetsgivarna större flexibilitet i personalförvaltningen genom att lätta bördan för dem när det gäller uppsägning av unga arbetstagare, från vilka det är rimligt att förvänta sig en högre grad av personlig eller yrkesmässig rörlighet, är lagstiftningen inte lämplig för att uppnå detta mål, eftersom den gäller alla arbetstagare som anslöt sig till företaget före 25 års ålder, oavsett ålder vid tidpunkten för uppsägningen.

När det gäller målet att stärka skyddet för arbetstagarna i förhållande till deras tjänstgöringstid i företaget försenas förlängningen av uppsägningstiden med hänsyn till den anställdes tjänstgöringstid för alla anställda som anslöt sig till företaget före 25 års ålder, även om den berörda personen har lång tjänstgöringstid i företaget vid tidpunkten för uppsägningen. Lagstiftningen kan därför inte anses vara lämplig för att uppnå detta mål.

Den nationella lagstiftningen påverkar unga arbetstagare på ett ojämnt sätt, eftersom den påverkar ungdomar som påbörjar sitt yrkesliv tidigt efter kort eller ingen yrkesutbildning, men inte dem som börjar arbeta senare efter en lång utbildningsperiod.

Fråga 3: Om artikel 622 i civillagen strider mot förbudet mot diskriminering på grund av ålder enligt artikel 21.1 i stadgan, skulle den nationella domstolen enligt EU-lagstiftningen vara skyldig att i en tvist mellan privatpersoner frånga den relevanta bestämmelsen i nationell lagstiftning?

⁷ Domstolens dom av den 31 maj 2018, Sziber, C-483/16, ECLI:EU:C:2018:367, punkterna 56–59.

- a) Ja, eftersom direktiv 2000/78/EG också är tillämpligt på den privata sektorn (artikel 3).
- b) Nej, eftersom den privata arbetsgivaren kan förlita sig på en bestämmelse i nationell lagstiftning enligt unionens principer om rättssäkerhet och berättigade förväntningar.
- c) Nej, ett direktiv kan inte i sig införa skyldigheter för en enskild person och kan därför inte åberopas som sådant mot en enskild person.
- d) **Ja, eftersom den nationella domstolen är skyldig att tillhandahålla det rättsliga skydd som enskilda personer åtnjuter enligt artikel 21 i stadgan.**
- e) Nej, den anställde kan få ersättning från staten för det felaktiga införlivandet av direktiv 2000/78/EG.
- f) Ja, eftersom förbudet mot diskriminering på grund av ålder enligt direktiv 2000/78/EG i sig räcker för att ge enskilda personer en rättighet som de kan förlita sig på som sådan.
- g) Ja, stadgan är tillämplig, eftersom EU-lagstiftningen alltid åsidosätter den nationella lagstiftningen.
- h) Nej, eftersom det är möjligt att tolka den relevanta bestämmelsen i nationell lagstiftning på ett sätt som är förenligt med direktiv 2000/78/EG.

Rätt svar

Alternativ d är det korrekta svaret (se *Küçükdeveci*, punkterna 50–56).

Den nationella domstolen är skyldig att åsidosätta den nationella bestämmelse som strider mot principen om icke-diskriminering. I detta fall skulle det vara att bortse från följande klausul: "Anställningsperioder som fullgjorts innan arbetstagaren fyllt 25 år ska inte beaktas vid beräkningen av anställningstiden." Detta åsidosättande av nationell lagstiftning är en följd av den direkta effekten av artikel 21 i stadgan. Regeln att direktiv inte har någon horisontell direkt effekt är fortfarande giltig (se *alternativen a, c, f och g*):

"46. Med avseende på tvister mellan enskilda har domstolen i sin fasta rättspraxis slagit fast att ett direktiv inte i sig kan medföra skyldigheter för en enskild och det kan således inte som sådant åberopas gentemot denne (se bland annat dom av den 26 februari 1986 i mål 152/84, Marshall, REG 1986, s. 723, punkt 48, svensk specialutgåva, volym 8, s. 457, av den i mål C-91/92, Faccini Dori, REG 1994, s. I-3325, punkt 20, svensk specialutgåva, volym 16, s. I-1, och domen i de ovannämnda förenade målen Pfeiffer m.fl., punkt 108)."

Det är dock stadgans bestämmelse (eller den allmänna principen i unionsrätten) som tillämpas direkt i en tvist mellan privatpersoner. EU-domstolen beslutade följande:

"Det ankommer på den nationella domstolen att i en tvist mellan enskilda säkerställa att principen om förbud mot diskriminering på grund av ålder, såsom den har kommit till uttryck i direktiv 2000/78, iakttas, genom att vid behov underlåta att tillämpa varje bestämmelse i den nationella lagstiftningen som strider mot denna, [...]".

Förklaring

Mangold⁸ och *Küçükdeveci* utgör utgångspunkten för utvecklingen av doktrinen om horisontell direkt effekt. Båda fallen gällde effekten av förbudet mot åldersdiskriminering som en allmän princip i EU-rätten. Källan till diskrimineringen var en bestämmelse i nationell lagstiftning. Effekten av den horisontella direkta effekten var att den nationella domstolen var tvungen att avstå från att tillämpa den diskriminerande bestämmelsen i nationell lagstiftning. Effekten av Mangold och *Küçükdeveci* är att privata arbetsgivare inte kan förlita sig på en nationell bestämmelse som visar sig strida mot principen om icke-diskriminering.

Alternativ b är felaktigt. I D.I.⁹ frågade den danska domstolen om den roll som *principerna om rättssäkerhet och berättigade förväntningar spelar*. Enligt EU-domstolen kan dessa principer inte vara en grund för undantag från domstolens skyldighet att inte tillämpa nationella bestämmelser. Den nationella domstolen får inte prioritera skyddet av berättigade förväntningar hos den privata arbetsgivare som har följt nationell lagstiftning.

I Egenberger¹⁰ fick en bestämmelse i stadgan för första gången en horisontell direkt effekt, nämligen förbudet mot diskriminering på grund av religion eller övertygelse enligt artikel 21.1 i stadgan. Det framgår också tydligt av denna dom att grundläggande rättigheter kan ha en bindande effekt på enskilda personer, även om diskrimineringen uppstår genom avtal som ingås mellan enskilda personer. Detta sträcker sig utöver Mangold och *Küçükdeveci*, som gällde diskriminering som förekom i lagstiftningen.

I Bauer¹¹ ger domstolen för första gången en horisontell direkt effekt till en annan grundläggande rättighet än icke-diskriminering, nämligen rätten till betald semester (artikel 31.2 i stadgan). Denna dom utgör också en tydlig och strukturerad bedömningsram för doktrinen.

⁸ Domstolens dom av den 22 november 2005, Mangold, C-144/04, ECLI:EU:C:2005:709.

⁹ Domstolens dom av den 19 april 2016, D.I., C-441/14, ECLI:EU:C:2016:278.

¹⁰ Domstolens dom av den 17 april 2018, Egenberger, C-414/16, ECLI:EU:C:2018:257.

¹¹ Domstolens dom av den 6 november 2018, Bauer, C-569/16 och C-570/16, ECLI:EU:C:2018:871.

Slutligen är Cresco¹² den första dom som uttryckligen ger den nationella domstolen i uppdrag att i en tvist mellan enskilda personer bevilja subjektiva rättigheter till enskilda på grundval av grundläggande rättigheter. Konsekvenserna av den horisontella direkta effekten i detta fall går utöver att åsidosätta en nationell lagbestämmelse. Arbetsgivaren har en skyldighet som härrör från själva unionens grundläggande rättigheter (i stället för [återstoden av] den tillämpliga nationella lagstiftningen). Detta fall gällde icke-diskriminering på grund av religion och övertygelse (artikel 21.1 i stadgan). Domen visar hur en privat arbetsgivare kan vara *direkt bunden* av en bestämmelse i stadgan.

Alternativ e är felaktigt. På grundval av EU-domstolens relevanta rättspraxis kan slutsatsen dras att stadgan kan ha horisontell direkt effekt. Den kan vara bindande för enskilda personer och kan skapa skyldigheter för dem. Dessutom har arbetstagarerna i princip *rätt till ersättning från staten* för det felaktiga införlivandet av direktiv 2000/78/EG. EU-domstolen var – utan att uttryckligen ta upp denna fråga – dock inte nöjd med ett svar baserat på förekomsten av en talan om civilrättsligt ansvar mot staten för ett ofullständigt införlivande av direktivet. Generaladvokaten (*Kücükdeveci*, punkt 69) framhåller den huvudsakliga nackdelen med ett sådant svar. Det skulle få Kücükdeveci att förlora sitt fall, med ekonomiska konsekvenser, trots att åldersdiskriminering som strider mot direktiv 2000/78/EG har konstaterats. Dessutom skulle det kräva att hon inleder ett nytt rättsligt förfarande.

Alternativ f är felaktigt. Om det skulle vara möjligt att tolka den relevanta bestämmelsen i nationell lagstiftning på ett sätt som är förenligt med direktiv 2000/78/EG, skulle det inte vara nödvändigt att bortse från den relevanta nationella bestämmelsen. Enligt den hänskjutande domstolen är det dock i detta fall inte möjligt att tolka den relevanta bestämmelsen i nationell lagstiftning på ett sätt som är förenligt med direktiv 2000/78/EG.

Vidare läsning

Kapitel 1 "Tillämpningsområde" och "Vad är motiveringen till artikel 51?" och kapitlen 3, 4 och 7 i FRA:s handbok.

Kapitel 3.3.3 i FRA:s *Handbok i europeisk icke-diskrimineringsrätt – 2018*.

De Mol (2010), "*Kücükdeveci*: Mangold revisited – Horizontal direct effect of a general principle of EU law: CJEU (Grand Chamber), Judgment of 19 January 2010, Case C-555/07, Seda Kücükdeveci v. Swedex GmbH", *European Constitutional Law Review*, vol. 6, s. 293–308.

Frantziou, E. (2019), "(Most of) the Charter of Fundamental Rights is horizontally applicable: ECJ 6 November 2018, Joined cases C-569/16 and C-570/16, *Bauer et al*", *European Constitutional Law Review*, vol. 19, s. 306–323.

¹² Domstolens dom av den 22 januari 2019, Cresco, C-193/17, ECLI:EU:C:2019:43.

FALLSTUDIE 2 – UPPHÖRANDE AV ANSTÄLLNINGSFÖRHÅLLANDE OCH RÄTT TILL BETALD SEMESTER SYSSELSÄTTNING

Stödpaper för deltagarna

Fakta om fallet

Anna Brown är sin makes enda lagliga arvinge. Maken hade varit anställd av Tim Jones sedan 2003 och hade avlidit den 4 januari 2013, efter att ha varit oförmögen att arbeta sedan juli 2012 på grund av sjukdom. Tim Jones avvisade Browns begäran om en ersättning på 3 800 euro, vilket motsvarade de 32 dagar av utestående betald årlig semester som hennes man inte hade tagit vid tidpunkten för hans död. Brown väckte talan vid den nationella arbetsdomstolen för att få denna ersättning betald. Hon hävdar att artikel 31.2 i Europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna (nedan kallad *stadgan*) innebär att arbetsgivaren måste betala ersättning till arbetstagarens arvingar i stället för betald årlig semester som inte hållits. Jones hävdar att de relevanta bestämmelserna i nationell lagstiftning utesluter en sådan möjlighet. Dessutom hävdar han att syftet med rätten till betald semester, som är att göra det möjligt för arbetstagaren att vila och njuta av en period av avslappning och fritid, inte längre kan tillgodoses när personen i fråga har dött.

Vilka delar av EU-lagstiftningen är relevanta här?

Stadgan

Artikel 31 – Rättvisa arbetsförhållanden – ”2. Varje arbetstagare har rätt till [...] årlig betald semester.”

Rätten till betald semester har sitt ursprung i olika internationella instrument och måste betraktas som en särskilt viktig princip i EU:s sociallagstiftning. Principen uttrycks också i artikel 7 i direktiv 2003/88/EG. Enligt Europeiska unionens domstols rättspraxis

omfattar rätten till betald semester i) rätten till årlig semester, ii) rätten till fortsatt betalning av normal lön för denna viloperiod och iii) rätten till ersättning för årlig ledighet som inte tagits ut vid anställningens upphörande.

Arbetstidsdirektivet 2003/88/EG¹³

Artikel 7 har följande lydelse:

”1. Medlemsstaterna skall vidta de åtgärder som behövs för att se till att varje arbetstagare får en årlig betald semester om minst fyra veckor i enlighet med vad som föreskrivs genom nationell lagstiftning eller praxis anhängande rätten till och beviljandet av en sådan semester.

2. Den årliga semestern får inte utbytas mot kontant ersättning, utom då anställningen avslutas.”

Vilka bestämmelser i nationell lagstiftning är tillämpliga?

I punkt 7.4 i den federala lagen om ledighet föreskrivs följande:

”Kan semester på grund av att anställningsförhållandet upphör helt eller delvis inte beviljas, ska i stället ersättning utgå.”

¹³ Europaparlamentets och rådets direktiv 2003/88/EG av den 4 november 2003 om arbetstidens förläggning i vissa avseenden (EUT L 299, 18.11.2003, s. 9).

I avsnitt 1922(1) i civillagen om "förmögenhetsövergång" anges följande:

"När en person avlider (frånfälle) går dennes förmögenhet (kvarlåtenskap) i sin helhet över till en eller flera personer (arvingar)."

Frågor

Svara på fråga 1 innan du går vidare till de andra frågorna.

Fråga 1: Är stadgan tillämplig på punkt 7.4 i lagen om semester jämförd med avsnitt 1922(1) i civillagen?

- a) Ja, eftersom det handlar om genomförandet av direktiv 2003/88/EG.
- b) Nej, eftersom EU:s medlemsstater enligt artikel 7 i direktiv 2003/88/EG får använda sin nationella lagstiftning och praxis i tilldelning av betald årlig semester.
- c) Ja, stadgan är en katalog över grundläggande rättigheter som i princip alltid gäller, liksom är fallet med Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna.
- d) Nej, stadgan är inte tillämplig på situationer som i alla avseenden är begränsade till en enda medlemsstat.

Anteckningar

Under förutsättning att stadgan är tillämplig:

Fråga 2: Hur skulle du bedöma om lagen om semester, tillsammans med den citerade bestämmelsen i civillagen, är förenlig med artikel 31.2 i stadgan?

Anteckningar

Fråga 3: Om de relevanta nationella bestämmelserna måste anses vara oförenliga med artikel 31.2 i stadgan, vad bör den nationella domstolen göra i en tvist mellan privata aktörer? Finns det en skyldighet för den nationella domstolen att ålägga Jones (en privatperson) att bevilja Brown, i egenskap av laglig arvinge, en ersättning i stället för betald årlig semester enligt artikel 31.2 i stadgan?

Anteckningar

För vidare information, se sidorna om stadgan på [FRA:s hemsida](#).

Bakgrundsinformation för utbildare

Inledande kommentarer

Detta fall bygger på domstolens dom av den 6 november 2018, *Bauer*, C-569/16 och C-570/16, ECLI:EU:C:2018:871.

Frågor och svar

Fråga 1. Är stadgan tillämplig på punkt 7.4 i lagen om semester jämförd med avsnitt 1922(1) i civillagen?

- a) **Ja, eftersom det handlar om genomförandet av direktiv 2003/88/EG.**
- b) Nej, eftersom EU:s medlemsstater enligt artikel 7 i direktiv 2003/88/EG får använda sin nationella lagstiftning och praxis i tilldelning av betald årlig semester.
- c) Ja, stadgan är en katalog över grundläggande rättigheter som i princip alltid gäller, liksom är fallet med Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna.
- d) Nej, stadgan är inte tillämplig på situationer som i alla avseenden är begränsade till en enda medlemsstat.

Inledande anmärkningar

Det är viktigt att inleda analysen av ett stadgefall genom att kontrollera om stadgan är tillämplig, på grundval av artikel 51.1 i stadgan. Feedback som svar på denna fråga skulle kunna inriktas på skälen till att konsekvent vidta detta viktiga inledande steg (se kapitel 3 i FRA:s handbok). Dessutom kan det hänvisas till kapitel 7 i den handboken. Det innehåller en checklista för tillämpningen av artikel 51.1 i stadgan.

Det är viktigt att komma ihåg att EU:s grundläggande rättigheter endast gäller för medlemsstater i situationer som omfattas av EU-lagstiftningen. Detta är en stor skillnad jämfört med Europakonventionen, som i princip gäller i samtliga fall. Vid tillämpningen av stadgan är det nödvändigt att kontrollera följande på grundval av artikel 51.1 i stadgan: handlar fallet om en rent nationell situation där stadgan inte spelar någon roll, eller omfattas den av unionsrätten, i vilket fall stadgan är tillämplig? Artikel 51.1 handlar huvudsakligen om följande: tillämpningen av unionens grundläggande rättigheter går hand i hand med tillämpningen av andra bestämmelser i unionsrätten. Tillämpningen av stadgan är alltid kopplad till tillämpningen av andra bestämmelser i EU-lagstiftningen.

Rätt svar

Alternativ a är det korrekta svaret (se *Bauer*, punkt 53).

Artikel 622 i civillagen räknas som en åtgärd som genomförs av unionsrätten i den mening som avses i artikel 51.1 i stadgan.

Förklaring

Enligt artikel 51.1 i stadgan är stadgan tillämplig på alla nationella åtgärder som genomförs av unionsrätten. Enligt EU-domstolens rättspraxis har "tillämpning av unionsrätten" en bred betydelse som täcker alla former av verkställighet och tillämpning av unionsrätten i medlemsstaterna. Det betyder samma sak som "åtgärder inom ramen för EU-lagstiftningen" och täcker alla situationer som regleras av EU-lagstiftningen.

I detta fall är den nationella lagstiftningen enligt EU-domstolen ett genomförande av direktiv 2003/88/EG.

Alternativ b är inte korrekt: det är mycket vanligt att EU:s rättsakter ger medlemsstaterna utrymme för skönmässiga bedömningar. Det tydligaste fallet är direktiven, som kräver att medlemsstaterna ska uppnå ett visst resultat utan att specificera hur de ska gå tillväga för att göra detta. Även andra typer av EU-rättsakter, såsom förordningar, ger ofta medlemsstaterna ett visst handlingsutrymme för tillämpningen. Sådana nationella åtgärder som nyttjar det utrymme för skönmässig bedömning som EU-lagstiftaren ger betraktas också som "tillämpning av unionsrätten", och stadgan bör respekteras.

Alternativ c är inte korrekt (se inledande anmärkningar).

Alternativ d är inte korrekt. Enligt fast rättspraxis är bestämmelserna i fördraget om Europeiska unionens funktionsätt inte tillämpliga på situationer som i alla avseenden är begränsade till en enda medlemsstat. Detta gäller dock inte för stadgan. Stadgan kan tillämpas i situationer utan gränsöverskridande inslag, till exempel när det gäller EU-lagstiftning som harmoniserar ett specifikt rättsligt område i medlemsstaterna, vilket är fallet här (direktiv 2000/78/EG). Följaktligen är bestämmelserna i unionslagstiftningen tillämpliga trots att det är fråga om en rent intern situation i den nationella målet¹⁴.

Fråga 2. Under förutsättning att stadgan är tillämplig, hur skulle du bedöma om punkt 7.4 i lagen om semester, jämförd med avsnitt 1922(1) i civillagen, är förenlig med artikel 31.2 i stadgan?

¹⁴ Domstolens dom av den 31 maj 2018, *Sziber*, C-483/16, ECLI:EU:C:2018:367, punkterna 56–59.

Inledande anmärkningar

Kapitel 8 i FRA:s handbok ger en strukturerad ram för att undersöka om en nationell bestämmelse är förenlig med stadgan eller inte. För att säkerställa att alla nödvändiga åtgärder vidtas rekommenderas användning av en sådan checklista. I detta fall bör bedömningen enligt artikel 31.2 i stadgan omfatta artikel 52.1 i stadgan (den allmänna klausulen om begränsningar av rättigheter i stadgan).

Villkoren i artikel 52.1 är följande:

- Är begränsningarna föreskrivna i lag?
- Garanteras respekten för det väsentliga innehållet i den berörda grundläggande rättigheten?
- Har begränsningen ett legitimt ändamål?
- Är begränsningen lämplig för att hantera problemet som identifierats?
- Går begränsningen utöver vad som är nödvändigt för att uppnå det eftersträvade målet? Finns det några alternativa åtgärder som skulle inkräkta mindre på de grundläggande rättigheterna?
- Står begränsningarna i proportion till det eftersträvade målet?

I detta fall ligger fokus på underlåtelsen att respektera *det väsentliga innehållet* i artikel 32.2 i stadgan.

Rätt svar

De relevanta nationella bestämmelserna är inte förenliga med artikel 31.2 i stadgan (se *Bauer*, punkterna 57–62).

Förklaring

Uttrycket "årlig betald semester" i artikel 31.2 i stadgan innebär att under den årliga semestern måste lönen bibehållas. Med andra ord måste arbetstagarna få sin normala lön för denna ledighet. Denna grundläggande rättighet omfattar också, som en rättighet som är beroende av rätten till årlig betald semester, rätten till kontant ersättning i stället för årlig semester som inte tas ut när anställningsförhållandet upphör.

Begränsningar av denna rättighet får endast införas på de strikta villkor som anges i artikel 52.1 i stadgan, och i synnerhet i det väsentliga innehållet i den rättigheten. Detta innebär att rätten till årlig betald semester inte kan förfalla vid utgången av den referensperiod och/eller den period för överföring av icke uttagen semester som föreskrivs i nationell rätt, när arbetstagaren inte haft möjlighet att ta ut sin semester. Medlemsstaterna är på samma sätt förhindrade att besluta att avslutande av anställningsförhållandet på grund av dödsfall retroaktivt leder till att arbetstagaren helt förlorar rätten till årlig betald semester, eftersom en sådan rätt, bortsett från rätten till ledighet som sådan,

innefattar en andra aspekt av lika stor betydelse, nämligen rätten till betalning, som motiverar utbetalning till den berörda personen eller deras juridiska arvingar av en kontant ersättning i stället för den årliga semester som inte tagits ut vid anställningens slut.

När det gäller situationer som omfattas av artikel 31.2 i stadgan får den bestämmelsen framför allt till följd att det inte är öppet för medlemsstaterna att anta lagstiftning enligt vilken arbetstagares död retroaktivt berövar dem rätten till årlig betald semester som förvärvats före dödsfallet och följaktligen deras juridiska arvingar till ersättning för dessa rättigheter.

Om ett anställningsförhållande avslutas genom att en arbetstagare avlider följer det av artikel 31.2 i stadgan att för att förhindra att den grundläggande rätten till årlig betald semester som förvärvats av den anställda *retroaktivt går förlorad*, inbegripet den ekonomiska aspekten av dessa rättigheter, kan den berörda personens rätt till kontant ersättning för icke uttagen semester överföras genom arv till deras lagliga arvingar.

Fråga 3. Om de relevanta nationella bestämmelserna måste anses vara oförenliga med artikel 31.2 i stadgan, vad bör den nationella domstolen göra i en tvist mellan privata aktörer? Finns det en skyldighet för den nationella domstolen att ålägga Jones (en privatperson) att bevilja Brown, i egenskap av laglig arvinge, en ersättning i stället för betald årlig semester enligt artikel 31.2 i stadgan?

Rätt svar

Ja (se *Bauer*, punkterna 64–91).

Varje arbetstagares rätt till årlig betald semester (artikel 31.2 i stadgan) innebär till sin natur en motsvarande skyldighet för arbetsgivaren att bevilja sådana betalda semesterperioder.

Om en nationell domstol inte kan tolka den nationella lagstiftningen i fråga på ett sätt som säkerställer dess överensstämmelse med artikel 31.2 i stadgan, kommer det därför att krävas att den säkerställer att artikeln är fullt effektiv genom att den nationella lagstiftningen inte tillämpas.

Följden blir i det här fallet att den privata parten Jones måste betala ersättning för outtagen semester till den anställdes arvingar, oberoende av om den nationella lagstiftningen utesluter en sådan möjlighet.

Förklaring

Mangold¹⁵ och *Kücükdeveci* utgör utgångspunkten för utvecklingen av doktrinen om horisontell direkt effekt. Båda fallen gällde effekten av förbudet mot åldersdiskriminering som en allmän princip i EU-rätten. Källan till diskrimineringen var en bestämmelse i nationell lagstiftning. Effekten av den horisontella direkta effekten var att den nationella domstolen var tvungen att avstå från att tillämpa den diskriminerande bestämmelsen i nationell lagstiftning. Effekten av Mangold och *Kücükdeveci* är att privata arbetsgivare inte kan förlita sig på en nationell bestämmelse som visar sig strida mot principen om icke-diskriminering.

I D.I.¹⁶ frågade den danska domstolen om den roll som *principerna om rättssäkerhet och berättigade förväntningar* spelar. Enligt EU-domstolen kan dessa principer inte vara en grund för undantag från domstolens skyldighet att inte tillämpa nationella bestämmelser. Den nationella domstolen får inte prioritera skyddet av berättigade förväntningar hos den privata arbetsgivare som har följt nationell lagstiftning.

I Egenberger¹⁷ fick en bestämmelse i stadgan för första gången en horisontell direkt effekt, nämligen förbudet mot diskriminering på grund av religion eller övertygelse enligt artikel 21.1 i stadgan. Det framgår också tydligt av denna dom att grundläggande rättigheter kan ha en *bindande effekt* på enskilda personer, även om diskrimineringen uppstår genom avtal som ingås mellan enskilda personer. Detta sträcker sig utöver Mangold och *Kücükdeveci*, som gällde diskriminering som förekom lagstiftningen.

I *Bauer*¹⁸ ger domstolen för första gången en horisontell direkt effekt till en annan grundläggande rättighet än icke-diskriminering, nämligen rätten till betald semester (artikel 31.2 i stadgan). Denna dom utgör också en tydlig och strukturerad bedömningsram för doktrinen.

Slutligen är *Cresco*¹⁹ den första dom som uttryckligen ger den nationella domstolen i uppdrag att i en tvist mellan enskilda personer bevilja subjektiva rättigheter till enskilda på grundval av grundläggande rättigheter. Konsekvenserna av den horisontella direkta effekten i detta fall går utöver att åsidosätta en nationell lagbestämmelse. Arbetsgivaren har en skyldighet som

härör från själva unionens grundläggande rättigheter (i stället för [återstoden av] den nationella lagstiftningen). Detta fall gällde icke-diskriminering på grund av religion och övertygelse (artikel 21.1 i stadgan). Domen visar hur en privat arbetsgivare kan vara *direkt bunden* av en bestämmelse i stadgan.

Vidare läsning

Kapitel 1 "Tillämpningsområde" och "Vad är motiveringen till artikel 51?" samt kapitlen 3, 4, 7 och 8 i FRA:s handbok.

Frantziou, E. (2019), "(Most of) the Charter of Fundamental Rights is horizontally applicable: ECJ 6 November 2018, Joined cases C-569/16 and C-570/16, *Bauer et al*", *European Constitutional Law Review*, vol. 19, s. 306–323.

¹⁵ Domstolens dom av den 22 november 2005, Mangold, C-144/04, ECLI:EU:C:2005:709.

¹⁶ Domstolens dom av den 19 april 2016, D.I., C-441/14, ECLI:EU:C:2016:278.

¹⁷ Domstolens dom av den 17 april 2018, Egenberger, C-414/16, ECLI:EU:C:2018:257.

¹⁸ Domstolens dom av den 6 november 2018, Bauer, C-569/16 och C-570/16, ECLI:EU:C:2018:871.

¹⁹ Domstolens dom av den 22 januari 2019, Cresco, C-193/17, ECLI:EU:C:2019:43.

FALLSTUDIE 3 – PENSIONSÅLDER ICKE-DISKRIMINERING

Stödpaper för deltagarna

Fakta om fallet

Maria Sanchez, en jordbrukare, vill ansöka om stöd för förtidspensionering från jordbruket, som finansieras av Europeiska unionen. Kraven för tilldelning av sådant stöd finns i förordning (EG) nr 1257/1999 om beviljande av stöd för förtidspensionering från jordbruket²⁰. Denna förordning var ett instrument inom ramen för den gemensamma jordbrukspolitikerna. Stöd till förtidspensionering fungerar som ett ekonomiskt incitament som syftar till att i) uppmuntra äldre jordbrukare att slutgiltigt upphöra med jordbruket, tidigare än de skulle göra under normala omständigheter, och ii) på så sätt underlätta strukturförändringar inom jordbrukssektorn, i syfte att bättre säkerställa jordbruksföretagens ekonomiska livskraft. Processen för att tilldela stöd sköts av EU:s medlemsstater.

Sanchez fick inte stödet. Ett av villkoren i den relevanta unionsförordningen är att sökanden ännu inte skulle ha uppnått den "normala pensionsåldern". Detta måste fastställas på grundval av nationella pensionsbestämmelser, i detta fall nationell pensionslagstiftning. I de relevanta bestämmelserna görs åtskillnad mellan män och kvinnor när det gäller fastställandet av pensionsåldern.

Denna förordning är avsedd att vara till fördel för kvinnor men har negativa konsekvenser för Sanchez i fråga om tilldelning av EU-stöd. På grundval av denna nationella förordning hade hon, som mor till två barn,

²⁰ Rådets förordning (EG) nr 1257/1999 av den 17 maj 1999 om stöd från Europeiska utvecklings- och garantifonden för jordbruket (EUGFJ) till utveckling av landsbygden och om ändring och upphävande av vissa förordningar (EGT L 160, 26.6.1999, s. 80).

redan nått pensionsåldern vid tidpunkten för ansökan, och därför avslogs hennes begäran om unionsstöd. Om hon hade varit en man skulle hon inte ha uppnått pensionsåldern vid tidpunkten för begäran och hon skulle ha varit berättigad till stöd för förtidspensionering.

Sanchez hävdar att det tjeckiska pensionssystemet bryter mot EU:s förbud mot könsdiskriminering. I ett tidigare fall behandlade dock Europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna frågan om differentierad behandling på grund av kön i samma nationella pensionssystem och fastställde att den är förenlig med Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna.

Vilka delar av EU-lagstiftningen är relevanta här?

Europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna (nedan kallad *stadgan*)

Artikel 21 – Icke-diskriminering

"1. All diskriminering på grund av bland annat kön [...] skall vara förbjuden."

Förordning (EG) nr 1257/1999

I kapitel IV med rubriken "Förtidspensionering" har artikel 10.1 följande lydelse:

"Stöd till förtidspensionering från jordbruk skall bidra till att uppnå följande mål, nämligen

att äldre jordbrukare som bestämmer sig för att upphöra med jordbruk får en inkomst,

att uppmuntra äldre jordbrukare att lämna över till jordbrukare som kan förbättra, när detta är nödvändigt, de kvarvarande jordbruksföretagens ekonomiska livskraft,

att den jordbruksmark som inte kan brukas med tillfredsställande lönsamhet ställs om till andra ändamål.”

I artikel 11.1 föreskrivs följande:

”Den som överlåter ett jordbruk skall

- slutgiltigt upphöra med allt yrkesmässigt jordbruk, men får fortsättningsvis bedriva icke-yrkesmässigt jordbruk och nyttja byggnaderna,
- vid överlåtelsen vara minst 55 år gammal men ännu inte ha uppnått den normala pensionsåldern och
- ha bedrivit jordbruk under de tio år som föregår överlåtelsen.”

På grundval av EU-domstolens rättspraxis omfattas definitionen av ”normal pensionsålder” i den mening som avses i artikel 11.1 andra strecksatsen, i avsaknad av harmonisering på EU-nivå, av medlemsstaternas behörighet.

Vilka bestämmelser i nationell lagstiftning är tillämpliga?

I artikel 5 i den nationella pensionslagen fastställs pensionsåldern som sådan av sociala och historiska skäl. Pensionsåldern för män och kvinnor är annorlunda, och den senare bestäms av antalet barn som kvinnan har fostrat (män kan gå i pension vid 60 års ålder, kvinnor kan göra det vid 53 års ålder, om de fostrat minst fem barn, 54 om de fostrat tre eller fyra barn, 55 om de fostrat två barn osv.).

”1. Pensionsåldern är

a) för män, 60 år,

b) för kvinnor

1. 53 år om de har fostrat minst fem barn,

2. 54 år om de har fostrat tre eller fyra barn,

3. 55 år om de har fostrat två barn,

4. 56 år om de har fostrat ett barn, eller

5. 57 år om den försäkrade har uppnått denna ålder den 31 december 1995”.

Frågor

Svara på fråga 1 innan du går vidare till de andra frågorna.

Fråga 1: Är stadgan tillämplig på artikel 5 i den nationella pensionslagen?

Välj ett eller flera svar:

- a) Nej, pensionslagstiftningen är en nationell angelägenhet och faller inom medlemsstaternas suveränitet.
- b) Nej, Europadomstolen har redan behandlat frågan och funnit den förenlig med Europakonventionen.
- c) Ja, det handlar om tillhandahållande av EU:s jordbrukssubventioner.
- d) Nej, förordningen hänvisar till nationell lagstiftning för definitionen av pensionsålder. Unionens lagstiftare vill därför överlåta denna fråga till medlemsstaterna.
- e) Ja, stadgan har status som primärrätt och gäller i princip alltid.

Anteckningar

Under förutsättning att stadgan är tillämplig:

Fråga 2: Behöver EU-domstolen följa Europadomstolen, som redan har konstaterat att den differentierade behandlingen är förenlig med Europakonventionen?

Anteckningar

Fråga 3: Hur skulle du bedöma artikel 5 i den nationella pensionslagen mot bakgrund av unionens princip om icke-diskriminering på grund av kön (artikel 21.1 i stadgan)?

Anteckningar

Fråga 4: Om denna bestämmelse strider mot unionens princip om icke-diskriminering på grund av kön, vad bör den nationella domstolen göra? Hur ska den fastställa den "normala pensionsåldern" vid tidpunkten för överlåtelsen av ett jordbruk enligt artikel 11 i förordning (EG) nr 1257/1999?

Anteckningar

För vidare information, se sidorna om stadgan på [FRA:s hemsida](#).

Bakgrundsinformation för utbildare

Inledande kommentarer

Detta fall bygger på domstolens dom av den 11 april 2013, *Soukupová*, C-401/11, ECLI:EU:C:2013:223.

Soukupová rör tillämpningen av unionens princip om icke-diskriminering på ett nationellt pensionssystem i samband med beviljande av jordbruksstöd från EU.

Frågor och svar

Fråga 1. Är stadgan tillämplig på artikel 5 i den nationella pensionslagen?

Välj ett eller flera svar²¹:

- a) Nej, pensionslagstiftningen är en nationell angelägenhet och faller inom medlemsstaternas suveränitet.
- b) Nej, Europadomstolen har redan behandlat frågan och funnit den förenlig med Europakonventionen.
- c) **Ja, det handlar om tillhandahållande av EU:s jordbrukssubventioner.**
- d) Nej, förordningen hänvisar till nationell lagstiftning för definitionen av pensionsålder. Unionens lagstiftare vill därför överlåta denna fråga till medlemsstaterna.
- e) Ja, stadgan har status som primärrätt och gäller i princip alltid.

Inledande anmärkningar

Att kontrollera om stadgan är tillämplig är avgörande för denna fråga, på grundval av artikel 51.1 i stadgan.

Feedback som svar på denna fråga skulle kunna inriktas på skälen till att konsekvent vidta detta viktiga inledande steg (se kapitel 3 i FRA:s handbok).

Dessutom kan det också hänvisas till kapitel 7 i den handboken, där en checklista för tillämpningen av artikel 51.1 i stadgan ges.

Rätt svar

Alternativ c är det korrekta svaret (se *Soukupová*, punkt 26).

Artikel 5 i den nationella pensionslagen räknas som en åtgärd som genomför unionsrätten i den mening

som avses i artikel 51.1 i stadgan, men endast om den tillämpas inom ramen för förordningen.

Förklaring

Enligt artikel 51.1 i stadgan är stadgan endast tillämplig på nationella åtgärder som *genomför unionsrätten*. Enligt EU-domstolens rättspraxis har "tillämpning av unionsrätten" en bred betydelse som täcker all verkställighet och tillämpning av unionsrätten i medlemsstaterna. Det betyder samma sak som "agera inom ramen för EU-lagstiftningen" och täcker alla situationer som regleras av EU-lagstiftningen.

När det gäller stöd till förtidspensionering från jordbruket gäller EU:s grundläggande rättigheter för nationella åtgärder för beräkning av den pensionsberättigande åldern. Denna slutsats kan hävdas på två sätt:

- Den första argumentationen är ganska enkel: tilldelning av EU-stöd omfattas av EU-lagstiftningen.
- Den andra argumentationen behöver förklaras ytterligare. Som nämntes i fallet fastställs i EU:s förordning om förtidspensioneringsstöd för jordbrukare villkoret att en jordbrukare som når den "normala pensionsåldern" inte längre kan få stöd för förtidspensionering. I förordningen definieras inte den "normala pensionsåldern". I stället hänvisas det till nationell lagstiftning för innebörden med "normal pensionsålder". Detta är en situation där unionens lagstiftande församling använder sig av ett nationellt rättsligt begrepp. Till följd av detta kan nationell pensionslagstiftning användas inom ramen för EU:s förordning om förtidspensioneringsstöd för jordbrukare. Om detta sker utgör den nationella pensionslagstiftningen ett genomförande i den mening som avses i artikel 51 i stadgan, men endast inom ramen för EU-förordningen (se situation A.5 i kapitel 7 i FRA:s handbok). Det är också därför som alternativ d inte är korrekt.

Denna fallstudie visar att stadgan också kan tillämpas på nationella akter *som omfattas av medlemsstaternas befogenheter (suveränitet)* och akter som *inte är avsedda* att genomföra unionsrätten. Detta är en viktig punkt att notera och anledningen till att **alternativ a** inte är korrekt.

Fråga 2: Under förutsättning att stadgan är tillämplig, behöver EU-domstolen följa Europadomstolen, som redan har konstaterat att den differentierade behandlingen är förenlig med Europakonventionen?

Rätt svar

Nej.

²¹ Utbildarna ska komma ihåg att välja "Tillåt åhörarna att rösta på flera alternativ" i röstningsverktyget.

Förklaring

Stadgan innehåller rättigheter som motsvarar rättigheter som garanteras av Europakonventionen ("motsvarande rättigheter"). Enligt artikel 52.3 i stadgan ska innebörden och omfattningen för rättigheterna i stadgan vara desamma som motsvarande rättigheter i Europakonventionen (inklusive Europadomstolens rättspraxis).

Enligt "Förklaringar till stadgan om de grundläggande rättigheterna" är artikel 21 i Europakonventionen tillämplig i enlighet med den bestämmelsen, såvida den motsvarar artikel 14 i Europakonventionen.

Detta innebär dock inte att EU-domstolen måste följa Europadomstolen. Europakonventionen fastställer minimitröskeln för skydd. Unionsrätten kan ge ett mer omfattande skydd (se artikel 52.3 i stadgan och kapitel 2 i FRA:s handbok).

Fråga 3: Hur skulle du bedöma artikel 5 i den nationella pensionslagen mot bakgrund av unionens princip om icke-diskriminering på grund av kön (artikel 21.1 i stadgan)?

Inledande anmärkningar

EU-domstolen genomför bedömningen av det nationella pensionssystemet helt inom ramen för förordningen. Både frågan om huruvida jämförbara situationer behandlas olika eller inte och frågan om huruvida skillnaden i behandling kan motiveras objektivt besvaras mot bakgrund av förordningen.

Det finns två skäl till detta:

- För det första måste, enligt fast rättspraxis, principen om icke-diskriminering tillämpas i det specifika sammanhanget (föremålet och syftet) i unionsordningen som inför skillnaden. I detta avseende görs ingen åtskillnad mellan huruvida skillnaden i behandling följer direkt av EU-lagstiftningen i fråga eller om den indirekt följer av EU-lagstiftningen genom kopplingen i nationell lagstiftning. Se i detta avseende:²²
 - "52. De omständigheter som kännetecknar de olika situationerna och därigenom deras jämförbarhet bör bland annat bestämmas och bedömas utifrån föremålet för och syftet med den unionsrättsakt som medför den ifrågakörande skillnaden i behandling. Bland annat måste principerna och målsättningarna för det område rättsakten härrör från beaktas [...]."
 - 53. Detta synsätt ska även, i tillämpliga delar, göra sig gällande vid prövningen av huruvida

nationella åtgärder för att tillämpa unionsrätten är förenliga med densamma då det gäller principen om likabehandling."

- För det andra, genom att vara nära kopplad till syftet med och föremålet för unionslagstiftningen, dras en lämplig skiljelinje mellan det EU-sammanhang där unionens grundläggande rättigheter gäller och den rent nationella situation där unionens grundläggande rättigheter inte är tillämpliga. Såsom anges i fråga 1 räknas det nationella pensionssystemet som genomförande av unionsrätten i den mening som avses i artikel 51.1 i stadgan endast när det tillämpas inom ramen för förordningen. Av detta följer att EU-domstolen kan bedöma påstådda fall av diskriminering vid beviljande av unionsstöd, men den kan inte avgöra den diskriminerande karaktären hos det nationella pensionssystemet som sådant.

Rätt svar

Skillnaden i behandling vid fastställandet av den "normala pensionsåldern" för tillämpningen av artikel 11.1 i förordning (EG) nr 1257/1999, beroende på kön för den som ansöker om stöd för förtidspensionering från jordbruk och, när det gäller kvinnliga sökande, antalet barn som den sökande fostrat, är inte förenlig med artikel 21.1 i stadgan.

Förklaring (se Soukupová, punkterna 29–34)

Det följer av EU-domstolens fasta rättspraxis att principerna om likabehandling och icke-diskriminering innebär att lika situationer inte får behandlas olika och att olika situationer inte får behandlas lika, såvida det inte finns sakliga skäl för en sådan behandling.

a) Behandlas Sanchez annorlunda än en man i en jämförbar situation?

Ja – äldre kvinnliga jordbrukare och äldre manliga jordbrukare befinner sig i en liknande situation när det gäller syftet med stödet för förtidspensionering enligt artikel 10.1 i förordning (EG) nr 1257/1999. Stödet ges för att uppmuntra jordbrukarna, oavsett deras kön och hur många barn de har fostrat, att slutgiltigt och i förtid upphöra med deras jordbruk för att bättre kunna säkerställa livskraften hos jordbruksföretagen. Jordbrukarna, såväl män som kvinnor, kan ansöka om ett sådant stöd såvida de, i enlighet med vad som anges i artikel 11.1 i förordningen, slutgiltigt har upphört med allt yrkesmässigt jordbruk efter att ha bedrivit jordbruk under de tio år som föregår överlåtelsen och vid överlåtelsen är minst 55 år gamla men ännu inte har uppnått den normala pensionsåldern.

²² Domstolens dom av den 26 september 2013, IBV, C-195/12, ECLI:EU:C:2013:598.

b) Finns det då objektiva skäl för en sådan särbehandling?

Nej – målen om strukturella förändringar inom jordbrukssektorn som förutses i det stöd för förtidspensionering från jordbruket som beviljas på grundval av förordning (EG) nr 1257/1999 kan helt klart uppnås utan att medlemsstaterna tillgriper diskriminerande behandling.

Fråga 4. Om denna bestämmelse strider mot unionens princip om icke-diskriminering på grund av kön, vad bör den nationella domstolen göra? Hur ska den fastställa begreppet "normal pensionsålder" vid tidpunkten för överlåtelsen av ett jordbruk enligt artikel 11 i förordning (EG) nr 1257/1999?

Inledande anmärkningar

Denna fråga fokuserar på stadgans direkta effekt i nationella rättsliga förfaranden. Effekten av stadgan inom nationell lagstiftning beror inte på medlemsstaternas konstitutionella rätt, utan följer av EU-lagstiftningen och är därför baserad på principerna om direkt effekt och gemenskapsrättens företräde.

Nationella domstolar kan använda unionens grundläggande rättigheter som oberoende skäl för prövning och som källor till rättigheter och skyldigheter. Detta skiljer sig inte från andra EU-rättsliga normer. Det är troligt att de flesta bestämmelser i stadgan uppfyller dessa villkor (se kapitel 3 i FRA:s handbok).

Det bör noteras att den direkta effekten av de så kallade stadgeprinciperna är begränsad. Enligt artikel 52.5 i stadgan görs åtskillnad mellan "rättigheter" och "principer". Båda dessa typer av stadgebestämmelser är bindande. Den huvudsakliga skillnaden är att stadgans rättigheter beskriver "en individuell rättslig situation". De skapar individuella eller subjektiva rättigheter utan att det behövs ytterligare lagstiftningsarbete. Principerna innefattar en uppgift för regeringarna. Ju mer konkreta bestämmelserna i stadgan är, desto större är chansen att det finns en "rättighet". Av artikel 52.5 i stadgan följer att domstolar inte får ge subjektiva rättigheter på grundval av stadgans principer (se kapitel 1 i FRA:s handbok). Denna fallstudie gäller dock en stadgerätt – artikel 21.

Denna fråga handlar om en specifik form av direkt effekt av principen om icke-diskriminering.

Rätt svar

Domstolen bör upphäva den nationella bestämmelsen, och Sanchez måste helt enkelt behandlas av nationella domstolar som om hon vore en man i samma ålder när de nationella myndigheterna bedömer huruvida hon är berättigad till stöd för förtidspensionering (se *Soukupová*, punkt 35).

Förklaring

Enligt EU-domstolens fasta rättspraxis kan, så länge åtgärder för att återinföra likabehandling inte har antagits av den nationella lagstiftaren, respekten för likabehandling endast garanteras genom att de som blivit ofördelaktigt behandlade tillerkänns samma förmåner som dem som gynnats. Den person som blivit ofördelaktigt behandlad måste således sättas i samma situation som den person som åtnjuter den aktuella fördelen.

Vidare läsning

Kapitel 1 "Tillämpningsområde" och "Vad är motiveringen till artikel 51?" samt kapitlen 3, 4 och 7 i FRA:s handbok.

Kapitel 3.3.3 i FRA:s *Handbok i europeisk icke-diskrimineringsrätt – 2018*.

Europadomstolen, *Andriele mot Republiken Tjeckien*, nr 6268/08, 20 juni 2011.

FALLSTUDIE 4 – INSTALLATION AV ELMÄTARE I ROMSKA DISTRIKT ICKE-DISKRIMINERING

Stödpaper för deltagarna

Fakta om fallet

Irina Dimitrov driver som enskild näringsidkare en livsmedelsbutik i ett distrikt som huvudsakligen bebos av personer av romskt ursprung. Dimitrov är av bulgariskt etniskt ursprung. Hon definierar inte sig själv som av romskt ursprung och ska inte betraktas som sådan. Eldistributören ELECTRA installerade elmätare för alla konsumenter i det distriktet på betongpelare för luftkraftledningsnätet på mellan sex till sju meters höjd, medan bolaget i andra stadsdelar monterade elmätarna på en höjd av 1,70 meter, vanligtvis i konsumenternas bostad, på byggnadernas ytterväggar eller på omgivande stängsel. Dimitrov klagade på att hon inte kunde läsa av sin mätare och därför inte kunde reglera sin förbrukning och försäkra sig om att fakturorna var korrekta, vilka hon menade var för höga. Enligt ELECTRA är skälen till denna praxis att förhindra manipulering av elmätare och olaglig elutvinning, som tydligen är särskilt vanligt i "romska distrikt". ELECTRA hävdade att skadorna och de olagliga uttagen huvudsakligen orsakas av medborgare med romskt ursprung. ELECTRA har inte gett in bevis om de påstådda skadorna, manipuleringen av elmätarna och de olagliga uttagen av el, med hänvisning till att detta är allmänt känt. Denna praxis utövas i hela distriktet, som huvudsakligen, men inte uteslutande, bebos av romer. Det gäller för alla invånare i distriktet, oavsett om deras individuella mätare har manipulerats eller har gett upphov till olagliga uttag eller inte och oavsett vem som har begått sådana gärningar. Förfaringssättet har pågått i nästan 25 år. Andra eldistributionsföretag tillämpar inte längre förfaringssättet, utan har i stället valt andra tekniska medel för att bekämpa skador och manipuleringar. Dessa bolag har även åter monterat elmätarna på normal höjd i de berörda distrikten.

Vilka delar av EU-lagstiftningen är relevanta här?

Europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna (nedan kallad stadgan)

I artikel 21 – Icke-diskriminering – anges följande:

"1. All diskriminering på grund av bland annat [...] etniskt eller socialt ursprung [...] skall vara förbjuden."

Enligt rättspraxis från Europeiska unionens domstol (EU-domstolen) tillämpas begreppet etniskt ursprung, som grundas på tanken att samhällsgrupperna utmärks av att de har nationalitet, religion, språk, kultur och tradition samt bostadsmiljö gemensamt, på romer.

Rådets direktiv 2000/43/EG av den 29 juni 2000 om genomförandet av principen om lika-behandling av personer oavsett deras ras eller etniska ursprung²³

Som anges i artikel 1 är syftet med detta direktiv att fastställa en ram för bekämpning av diskriminering på grund av ras eller etniskt ursprung för att genomföra principen om likabehandling i medlemsstaterna.

²³ EGT L 180, 19.7.2000, s. 22.

I artikel 2, med rubriken "Begreppet diskriminering", föreskrivs följande:

"1. I detta direktiv avses med principen om likabehandling att det inte får förekomma någon direkt eller indirekt diskriminering på grund av ras eller etniskt ursprung.

2. Enligt punkt 1 skall

a) direkt diskriminering anses förekomma när en person på grund av ras eller etniskt ursprung behandlas mindre förmånligt än en annan person behandlas, har behandlats eller skulle ha behandlats i en jämförbar situation,

b) indirekt diskriminering anses förekomma när en skenbart neutral bestämmelse eller ett skenbart neutralt kriterium eller förfaringssätt särskilt missgynnar personer av en viss ras eller ett visst etniskt ursprung jämfört med andra personer, om inte bestämmelsen, kriteriet eller förfaringssättet objektivt motiveras av ett berättigat mål och medlen för att uppnå detta mål är lämpliga och nödvändiga.

3. Trakasserier skall anses vara diskriminering enligt punkt 1 när ett oönskat beteende som har samband med ras eller etniskt ursprung syftar till eller leder till att en persons värdighet kränks och att en hotfull, fientlig, förnedrande, förödmjukande eller kränkande stämning skapas [...]."

I artikel 3, med rubriken "Tillämpningsområde", anges följande i punkt 1 h:

"Inom ramen för gemenskapens befogenheter skall detta direktiv tillämpas på alla personer [...] i fråga om följande:

h) Tillgång till och tillhandahållande av varor och tjänster som är tillgängliga för allmänheten, inklusive bostäder."

Det följer av EU-domstolens rättspraxis att leverans av el omfattas av artikel 3.1 h i direktiv 2000/43/EG, och den bestämmelsen måste tolkas så att monteringen hos konsumenterna av en elmätare, som är ett tillbehör som hör ihop med elförsörjning, omfattas av tillämpningsområdet för direktivet, och den princip om likabehandling som slås fast i direktivet ska iakttagas vid sådan montering.

Vilka bestämmelser i nationell lagstiftning är tillämpliga?

Lag om energi

I artikel 10 föreskrivs att

"regleringen av verksamheten på energiområdet säkerställs av den statliga kommissionen för energi- och

vattenmarknaden, [...] ett specialiserat och oberoende statligt organ."

I artikel 98a föreskrivs följande:

"De publicerade allmänna villkoren tillämpas på konsumenten även vid avsaknad av skriftligt samtycke."

I artikel 120 anges följande:

"1. Den elenergi som konsumenten tillhandahålls av mäts med kommersiella mätinstrument tillhörande nätoperatören för överföring eller distribution av el. [...]

3. Nätoperatören för överföring eller distribution av el fastställer typen av och antalet mätinstrument och mätmaterial [...] och placeringen."

ELECTRAS allmänna villkor

I ELECTRAS allmänna villkor, som godkänts av den statliga kommissionen för energi- och vattenmarknaden, anges följande i artikel 27:

"1. De kommersiella mätinstrumenten [...] ska placeras på ett sådant sätt att konsumenten kan avläsa mätarvärdena.

2. Om de kommersiella mätinstrumenten placeras på en svåråtkomlig plats i syfte att skydda invånarnas liv och hälsa, egendom, tillförsäkra elkvaliteten, elförsörjningen och elleveranssystemets säkerhet och tillförlitlighet, ska elbolaget på egen bekostnad erbjuda konsumenten möjligheten att göra en egen avläsning inom tre dagar från det att konsumenten framställt en skriftlig begäran därom."

Vad gäller möjligheten att göra en egen avläsning anges det i ELECTRAS allmänna villkor att bolaget skickar ut ett fordon med lyftanordning, med hjälp av vilken ELECTRAS anställda kan läsa av elmätare som är högt placerade och informera konsumenten om mätarvärdena. Dessutom har konsumenten möjlighet att mot en avgift låta montera en andra mätare, en så kallad "kontrollmätare", i sin bostad.

Frågor

Svara på fråga 1 innan du går vidare till de andra frågorna.

Fråga 1: Är stadgan tillämplig i den aktuella situationen?

- a) Ja, stadgan är en katalog över grundläggande rättigheter som i princip alltid gäller, liksom är fallet med Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna.
- b) Nej, eftersom den relevanta nationella lagstiftningen inte var avsedd att införliva direktiv 2000/43/EG i nationell lagstiftning.
- c) Nej, stadgan är inte tillämplig på situationer som i alla avseenden är begränsade till en enda medlemsstat.
- d) Ja, eftersom situationen omfattas av direktiv 2000/43/EG.

Anteckningar

Under förutsättning att stadgan är tillämplig:

Fråga 2: Kan Dimitrov hänvisa till principen om icke-diskriminering på grund av etniskt ursprung, även om hon inte är av romskt ursprung?

Anteckningar

Fråga 3: Finns det i detta fall aspekter som pekar på att den differentierade behandlingen är "direkt" diskriminering på grund av etniskt ursprung?

Anteckningar

Fråga 4: Om man antar att denna praxis kan betecknas som "indirekt" diskriminering, skulle det vara motiverat med tanke på att syftet både är att förhindra bedrägerier och missbruk och att skydda enskilda personer mot de risker för deras liv och hälsa som ett sådant beteende medför, samt att säkerställa kvaliteten och säkerheten i eldistributionen, i alla användares intresse?

- a) Anser du att dessa mål är legitima?
- b) Hur skulle du bedöma bestämmelsen enligt proportionalitetsprincipen?

Anteckningar

För vidare information, se sidorna om stadgan på [FRA:s hemsida](http://fira.se/hemsida).

Bakgrundsinformation för utbildare

Inledande kommentarer

Detta fall bygger på domstolens dom av den 16 juli 2015, *CHEZ*, C-83/14, ECLI:EU:C:2015:480.

Frågor och svar

Fråga 1: Är stadgan tillämplig i den aktuella situationen?

- a) Ja, stadgan är en katalog över grundläggande rättigheter som i princip alltid gäller, liksom är fallet med Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna.
- b) Nej, eftersom den relevanta nationella lagstiftningen inte var avsedd att införliva direktiv 2000/43/EG i nationell lagstiftning.
- c) Nej, stadgan är inte tillämplig på situationer som i alla avseenden är begränsade till en enda medlemsstat.
- d) **Ja, eftersom situationen omfattas av direktiv 2000/43/EG.**

Inledande anmärkningar

Det är viktigt att inleda analysen av ett stadgefall genom att kontrollera om stadgan är tillämplig, på grundval av artikel 51.1 i stadgan. Feedback som svar på denna fråga skulle kunna inriktas på skälen till att konsekvent vidta detta viktiga inledande steg (se kapitel 3 i FRA:s handbok). Dessutom kan det hänvisas till kapitel 7 i den handboken, där en checklista för tillämpningen av artikel 51.1 i stadgan ges.

Det är mycket viktigt att komma ihåg att EU:s grundläggande rättigheter endast gäller för medlemsstater i situationer som omfattas av EU-lagstiftningen. Detta är en stor skillnad jämfört med Europakonventionen, som i princip gäller i samtliga fall. Vid tillämpningen av stadgan är det nödvändigt att kontrollera följande på grundval av artikel 51.1 i stadgan: handlar fallet om en rent nationell situation där stadgan inte spelar någon roll, eller faller den inom tillämpningsområdet för den unionsrätt inom ramen för vilken stadgan är tillämplig? Systemet för artikel 51.1 handlar huvudsakligen om följande: tillämpningen av unionens grundläggande rättigheter går hand i hand med tillämpningen av andra bestämmelser i unionsrätten. Det är också viktigt att komma ihåg att tillämpningen av stadgan alltid är kopplad till tillämpningen av andra bestämmelser i EU-lagstiftningen.

Rätt svar

Alternativ d är det korrekta svaret (*CHEZ* avser inte uttryckligen artikel 51.1 i stadgan; det förklaras dock i punkterna 38–44 att situationen i fråga omfattas av direktiv 2000/43/EG).

Förklaring

Enligt artikel 51.1 i stadgan är stadgan tillämplig på alla nationella åtgärder som genomför unionsrätten. Enligt EU-domstolens rättspraxis har "tillämpning av unionsrätten" en bred betydelse som täcker alla former av verkställighet och tillämpning av unionsrätten i medlemsstaterna. Det betyder samma sak som "agera inom ramen för EU-lagstiftningen" och täcker alla situationer som regleras av EU-lagstiftningen.

Nationella åtgärder som faller inom det materiella, personliga och tidsmässiga tillämpningsområdet för unionsrättsakter räknas som tillämpning enligt artikel 51, även om de inte är utformade för att införliva lagstiftningen i fråga (vilket är anledningen till att alternativ b inte är korrekt). Det måste noteras att den berörda lagstiftningen verkligen ska införliva den aktuella unionsrättsakten, oavsett om det handlar om personlig räckvidd (vem som omfattas), materiellt tillämpningsområde (vilka situationer som omfattas), eller tidsmässig tillämpning. Endast ett "samspel" mellan den berörda delen av den nationella lagstiftningen och den aktuella unionsrättsakten räcker inte för att införliva unionsakten i den nationella lagstiftningen (se situation B.1 i kapitel 7 i FRA:s handbok).

Alternativ a är inte korrekt (se inledande anmärkningar).

Alternativ c är inte korrekt. Enligt fast rättspraxis är bestämmelserna i fördraget om Europeiska unionens funktionssätt inte tillämpliga på situationer som i alla avseenden är begränsade till en enda medlemsstat. Detta gäller dock inte för stadgan. Stadgan kan tillämpas i situationer utan gränsoverskridande inslag, till exempel när det gäller EU-lagstiftning som harmoniserar ett specifikt rättsligt område i medlemsstaterna. Följaktligen är bestämmelserna i unionslagstiftningen tillämpliga trots att det är fråga om en rent intern situation i det nationella målet.²⁴

Fråga 2: Kan Dimitrov hänvisa till principen om icke-diskriminering på grund av etniskt ursprung, även om hon inte är av romskt ursprung?

²⁴ Domstolens dom av den 31 maj 2018, *Sziber*, C-483/16, ECLI:EU:C:2018:367, punkterna 56–59.

Inledande anmärkningar

Denna fråga gäller vad som i den rättsliga doktrinen (och i generaladvokatens förslag till avgörande) kallas "diskriminering på grund av anknytning" (se kapitel 2.1.4 i FRA:s *Handbok i europeisk icke-diskrimineringsrätt*).

EU-domstolen hade redan erkänt konceptet i Coleman (domstolens dom av den 17 juli 2008, Coleman, C-303/06, ECLI:EU:C:2008:415). Coleman rörde en mor som diskriminerades för att hon hade ett barn med funktionsnedsättning. I *CHEZ* hade sökanden inget personligt förhållande till den person som hade den skyddade egenskapen.

Rätt svar

Ja (se *CHEZ*, punkterna 51–60).

Förklaring

Principen om icke-diskriminering gäller inte för en viss kategori av personer utan på särskilda grunder. Denna princip är också avsedd att gynna personer som, även om de inte själva tillhör den berörda rasen eller etniska gruppen, utsätts för mindre gynnsam behandling eller en särskild nackdel av något av skälen.

Även om Dimitrov inte är av romskt ursprung är det ändå så att det är det romska ursprunget, vilket merparten av de andra invånarna i det distrikt där hon bedriver sin verksamhet har, som utgör den grund på vilken hon anser sig ha blivit mindre förmånligt behandlad eller särskilt missgynnad.

Fråga 3: Finns det i detta fall aspekter som pekar på att den differentierade behandlingen är "direkt" diskriminering på grund av etniskt ursprung?

Inledande anmärkningar

Direkt diskriminering förekommer om behandlingen är mindre gynnsam på grundval av det skyddade skälet. Indirekt diskriminering förekommer när behandlingen leder till att de berörda personerna hamnar i en missgynnad ställning.

Rätt svar

Ja (se *CHEZ*, punkterna 70–91).

Förklaring

En skillnad i behandling på grund av ras eller etniskt ursprung måste klassificeras som "direkt diskriminering".

Det är upp till nationella rättsliga eller andra behöriga organ att, i enlighet med nationell lagstiftning och/eller

nationell praxis, bedöma de omständigheter utifrån vilka det kan antas att det har förekommit direkt diskriminering. Det måste finnas tillräckliga bevis för att behandlingen *berodde på* det skyddade skälet.

De frågor som kan beaktas i samband med detta är följande:

- Det är klarlagt i målet, och obestritt av ELECTRA, att bolaget har tillämpat förfarings sättet i fråga endast i distrikt där majoriteten av befolkningen är av romskt ursprung.
- ELECTRA hävdade att skadorna och de olagliga uttagen huvudsakligen orsakas av medborgare med romskt ursprung. Sådana påståenden kan antyda att det omtvistade förfarings sättet vilar på stereotyper eller fördomar avseende etnicitet, varvid rasgrunderna således hänger samman med andra grunder.
- ELECTRA har inte gett in bevis om de påstådda skadorna, manipuleringen av elmätarna och de olagliga uttagen av el, med hänvisning till att sådana saker är allmänt kända.
- Detta förfarings sätt har en tvingande, universell och varaktig karaktär och
 - har tillämpats utan åtskillnad på alla invånare i distriktet, oavsett om deras individuella mätare har manipulerats eller medfört olagliga uttag eller inte och oavsett vem som har begått sådana gärningar,
 - fortsätter att tillämpas närmare ett kvarts sekel efter det att det infördes. Förfarings sättet kan således antyda att samtliga invånare i stadsdelen, i vilken det är allmänt vedertaget att det till övervägande del bor personer med romskt ursprung, betraktas som potentiella förövare av sådana rättsstridiga handlingar.

Om den nationella domstolen kommer fram till att det kan antas föreligga diskriminering, måste bevisbördan åvila svaranden för att principen om likabehandling ska kunna tillämpas effektivt. Svaranden måste därmed styrka att likabehandlingsprincipen inte har åsidosatts.

För att kunna bedöma om principen om likabehandling har åsidosatts måste det fastställas om situationen var jämförbar. Alla faktorer som kännetecknar situationen måste beaktas. I förevarande fall befinner sig i princip alla konsumenter som får sin el levererad av en och samma leverantör inom en stadsdel i en jämförbar situation i förhållande till leverantören, oavsett vilken stadsdel konsumenterna bor i, vad gäller tillhandahållandet av en elmätare som är avsedd att mäta konsumentens förbrukning och att göra det möjligt för konsumenten att följa förbrukningen.

Fråga 4: Om man antar att denna praxis kan betecknas som "indirekt" diskriminering, skulle det vara motiverat med tanke på att syftet både är att förhindra bedrägerier och missbruk och att skydda enskilda personer mot de risker för deras liv och hälsa som ett sådant beteende medför, samt att säkerställa kvaliteten och säkerheten i eldistributionen, i alla användares intresse?

Inledande anmärkningar

Indirekt diskriminering är förbjuden, såvida den inte är objektivt motiverad av ett berättigat mål och medlen för att uppnå detta mål är lämpliga och nödvändiga. Begreppet objektiv motivering måste tolkas restriktivt (se punkterna 112–113 i *CHEZ*).

Rätt svar

Nej (se *CHEZ*, punkterna 114–128).

Förklaring

a) Berättigat mål?

Målen utgör berättigade mål som erkänns i EU-lagstiftningen. ELECTRA har rättfärdigat det omtvistade förfarings sättet med att det tidigare har förekommit många skador på elmätarna och olagliga uttag av el i den aktuella stadsdelen och med att ett sådant beteende riskerar att fortsätta, och därmed ankommer det åtminstone på företaget att för det första objektivt visa att det förekommer sådana rättsstridiga handlingar och i vilken omfattning detta sker samt för det andra, med hänsyn till att ungefär 25 år har förflutit sedan förfarings sättet började användas, av vilka konkreta skäl det än i dag finns en avsevärd risk i den stadsdelen för fortsatta skador och olagliga uttag av el. För att den bevisbörda som åligger *CHEZ* RB i detta hänseende ska vara uppfylld räcker det inte med ett påstående om att sådana handlingar och risker är "allmänt kända".

b) Lämpliga och nödvändiga?

ELECTRA måste också visa att förfarings sättet utgör ett lämpligt och nödvändigt medel för att uppnå nämnda mål.

- De villkor som rör förfarandets lämplighet för att uppnå de berättigade mål som åberopas verkar vara uppfyllda.

- Det faktum att andra elbolag inte längre tillämpar det omtvistade förfarings sättet, utan i stället har valt andra tekniska medel för att bekämpa skador och manipuleringar, väcker frågor om nödvändigheten. Det verkar finnas andra lämpliga och mindre inskränkande åtgärder för att uppnå de mål som ELECTRA har åberopat.

Även om man antar att ingen annan åtgärd som är så effektiv som det omtvistade förfarings sättet kan identifieras, kan det omtvistade förfarings sättet inte motiveras, eftersom de olägenheter det skapar framstår som *orimliga i förhållande till de eftersträvade målen*. I detta avseende är följande omständigheter relevanta:

- Slutkonsumenternas berättigade intresse av att tillhandahållas el under villkor som inte är kränkande eller stigmatiserande.
- Det omtvistade förfarings sättets tvingande, universella och mångåriga karaktär och att det är ostridigt att förfarings sättet har tillämpats utan åtskillnad och på ett varaktigt sätt på alla invånare i distriktet, trots att de flesta invånare inte har gjort sig skyldiga till några rättsstridiga handlingar och att de än mindre kan hållas ansvariga för sådana handlingar som begåtts av tredje man.
- Det berättigade intresset hos elkonsumenterna i det aktuella distriktet att kunna kontrollera och avläsa sin elförbrukning effektivt och regelbundet.

Vidare läsning

Kapitel 1 "Tillämpningsområde" och "Vad är motiveringen till artikel 51" samt kapitlen 3, 4 och 7 i FRA:s handbok.

Kapitel 3.3.3 i FRA:s *Handbok i europeisk icke-diskrimineringsrätt – 2018*.

Benedi Lahuerta, S. (2016), "Ethnic discrimination, discrimination by association and the Roma community: *CHEZ*", *Common Market Law Review*, vol. 53, nr 3, s. 797–817.

FALLSTUDIE 5 – ANVÄNDNING AV PSYKOLOGISKA TESTER FÖR ATT BEKRÄFTA SEXUELL LÄGGNING ASYL OCH MIGRATION

Stödpaper för deltagarna

Fakta om fallet

I april 2015 lämnade Benjamin Okorie, nigeriansk medborgare, in en asylansökan i en EU-medlemsstat. Till stöd för ansökan gjorde han gällande att han hyste välgrundad fruktan för förföljelse i sitt hemland på grund av sin homosexualitet. Till följd av ett beslut som fattades den 1 oktober 2015 avslog de nationella invandringsmyndigheterna Okories asylansökan. Även om de fann att hans utsagor inte visade på några grundläggande motsägelser drog de på grundval av ett sakkunnigutlåtande från en psykolog slutsatsen att han saknade trovärdighet. Detta utlåtande omfattade en förberedande undersökning, en undersökning av personligheten och flera personlighetstest, och slutsatsen drogs att det inte var möjligt att bekräfta Okories påstående om sin sexuella läggning.

Okorie överklagade till den hänskjutande domstolen, och gjorde bland annat gällande att dessa psykologiska tester utgjorde ett allvarligt åsidosättande av hans grundläggande rättigheter enligt artikel 1 (Människans värdighet) och artikel 7 (Respekt för privatlivet och familjelivet) i stadgan om de grundläggande rättigheterna och att det inte mot bakgrund av dessa var möjligt att bedöma rimligheten i den påstådda sexuella läggningen. Den nationella invandringsmyndigheten ifrågasatte kränkningen av de grundläggande rättigheterna och uppgav att testerna är nödvändiga för att bekräfta sexuell läggning och inte inbegriper någon fysisk undersökning eller en skyldighet att se pornografiska fotografier eller videoklipp. Dessutom samtyckte Okorie till testet.

Vilka delar av EU-lagstiftningen är relevanta här?

Stadgan

Artikel 1 – Människans värdighet

"Människans värdighet är okränkbar. Den skall respekteras och skyddas."

Artikel 7 – Respekt för privatlivet och familjelivet

"Var och en har rätt till respekt för sitt privatliv och familjeliv, sin bostad och sina kommunikationer."

Artikel 47 – Rätt till ett effektivt rättsmedel och till en opartisk domstol

"Var och en vars unionsrättsligt garanterade fri- och rättigheter har kränkts har rätt till ett effektivt rättsmedel inför en domstol, med beaktande av de villkor som föreskrivs i denna artikel."

"Var och en har rätt att inom skälig tid få sin sak prövad i en rättvis och offentlig rättegång och inför en oavhängig och opartisk domstol som har inrättats enligt lag. Var och en skall ha möjlighet att erhålla rådgivning, låta sig försvaras och företräddas."

"Rättshjälp skall ges till personer som inte har tillräckliga medel, om denna hjälp är nödvändig för att ge dem en effektiv möjlighet att få sin sak prövad inför domstol."

Skyddsgrundsdirektivet (2011/95/EU)²⁵

I artikel 4 föreskrivs följande:

"1. Medlemsstaterna får betrakta det som den sökandes skyldighet att så snart som möjligt lägga fram alla faktorer som behövs för att styrka ansökan om internationellt skydd. Det är medlemsstaternas skyldighet att i samarbete med den sökande bedöma de relevanta faktorerna i ansökan.

2. De faktorer som det hänvisas till i punkt 1 utgörs av den sökandes utsagor och alla handlingar som den sökande förfogar över angående den sökandes ålder, bakgrund, inklusive relevanta släktingars bakgrund, identitet, nationalitet(er), tidigare bosättningsland(-länder) och -ort(er), tidigare asylansökningar, resvägar och resehandlingar samt orsakerna till ansökan om internationellt skydd.

3. Bedömningen av en ansökan om internationellt skydd ska vara individuell, och följande ska beaktas:

a) Alla relevanta uppgifter om ursprungslandet vid den tidpunkt då beslut fattas om ansökan, inbegripet lagar och andra författningar i ursprungslandet samt det sätt på vilket dessa tillämpas.

b) De relevanta utsagor och handlingar som den sökande har lämnat inklusive information om huruvida sökanden har varit eller kan bli utsatt för förföljelse eller allvarlig skada.

c) Sökandens personliga ställning och förhållanden, inklusive faktorer som bakgrund, kön och ålder, så att det kan bedömas huruvida de handlingar den sökande har blivit eller skulle kunna bli utsatt för, på grundval av sökandens personliga omständigheter, skulle innebära förföljelse eller allvarlig skada.

d) Om den sökande efter att ha lämnat ursprungslandet ägnat sig åt en verksamhet, vars enda syfte eller vars huvudsyfte var att skapa de nödvändiga förutsättningarna för att ansöka om internationellt skydd, ska man bedöma om denna verksamhet skulle utsätta den sökande för förföljelse eller allvarlig skada om han eller hon återvänder till landet.

e) Om man rimligen kan förvänta sig att den sökande begagnar sig av skyddet i ett annat land där han eller hon kan hävda medborgarskap."

Det följer av Europeiska unionens domstols rättspraxis att artikel 4 i direktiv 2011/95/EU inte hindrar nationella invandringsmyndigheter från att besluta att inhämta ett sakkunnigutlåtande i samband med bedömningen av fakta och omständigheter rörande en sökandes påstådda sexuella läggning.

²⁵ Europaparlamentets och rådets direktiv 2011/95/EU av den 13 december 2011 om normer för när tredjelandsmedborgare eller statslösa personer ska anses berättigade till internationellt skydd, för en enhetlig status för flyktingar eller personer som uppfyller kraven för att betecknas som subsidiärt skyddsbehövande, och för innehållet i det beviljade skyddet (EUT L 337, 20.12.2011, s. 9).

Frågor

Svara på fråga 1 innan du går vidare till de andra frågorna

Fråga 1: Okorie hävdar att vissa aspekter av förfarandet vid den nationella domstolen strider mot artikel 47 i stadgan (effektivt rättsligt skydd). Är artikel 47 i stadgan tillämplig på förfaranden vid den nationella förvaltningsdomstolen?

- a)** Ja, stadgan är en katalog över grundläggande rättigheter som i princip alltid gäller, liksom är fallet med Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna.
- b)** Ja, eftersom förfarandet vid den nationella domstolen rör tillämpningen av direktiv 2011/95/EU.
- c)** Nej, invandringsmyndigheternas bedömningsmetoder faller utanför EU-rättens tillämpningsområde, eftersom direktiv 2011/95/EU inte harmoniserar de nationella bevisreglerna.
- d)** Nej, detta fall gäller asyl, och artikel 47 i stadgan garanterar rätten till ett effektivt rättsligt skydd endast för civilrättsliga anspråk och i samband med åtal i brottmål.

Anteckningar

Under förutsättning att stadgan är tillämplig:

Fråga 2: Diskutera på grundval av relevanta bestämmelser i stadgan om tolkningen av artiklarna 1 och 7 i stadgan måste överensstämma med samma standarder som fastställs i Europakonventionen och rättspraxis från Europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna.

Anteckningar

Fråga 3: Är det förenligt med stadgan att använda ett sakkunnigutlåtande från en psykolog på grundval av projektiva personlighetstester för att bedöma sanningshalten i ett påstående från en person som ansöker om internationellt skydd med anledning av sin sexuella läggning? Ange de bestämmelser i stadgan som är relevanta för denna fråga och de relevanta faktorer som ska beaktas.

Anteckningar

För vidare information, se sidorna om stadgan på [FRA:s hemsida](http://fra.s.hemsida).

Bakgrundsinformation för utbildare

Inledande kommentarer

Denna fallstudie bygger på domstolens dom av den 25 januari 2018, *F.*, C-473/16, ECLI:EU:C:2018:36.

Fallstudien gäller endast den första frågan (se *F.*, punkterna 47–71) om psykologens sakkunnigutlåtande. Det faktum att såväl de franska och nederländska regeringarna samt kommissionen starkt ifrågasatt tillförlitligheten hos sakkunnigutlåtandet i fråga lämnas utanför fallstudien (se *F.*, punkt 58).

Frågor och svar

Fråga 1. Är artikel 47 i stadgan tillämplig på förfaranden vid den nationella förvaltningsdomstolen?

- a) Ja, stadgan är en katalog över grundläggande rättigheter som i princip alltid gäller, liksom är fallet med Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna.
- b) **Ja, eftersom förfarandet vid den nationella domstolen rör tillämpningen av direktiv 2011/95/EU.**
- c) Nej, invandringsmyndigheternas bedömningsmetoder faller utanför EU-rättens tillämpningsområde, eftersom direktiv 2011/95/EU inte harmoniserar de nationella bevisreglerna.
- d) Nej, detta fall gäller asyl, och artikel 47 i stadgan garanterar rätten till ett effektivt rättsligt skydd endast för civilrättsliga anspråk och i samband med åtal i brottmål.

Inledande anmärkningar

Det är viktigt att inleda analysen av ett stadgefall genom att kontrollera om stadgan är tillämplig, på grundval av artikel 51.1 i stadgan. Feedback som svar på denna fråga skulle kunna inriktas på skälen till att konsekvent vidta detta viktiga inledande steg (se kapitel 3 i FRA:s handbok). Dessutom kan det hänvisas till kapitel 7 i den handboken, där en checklista för tillämpningen av artikel 51.1 i stadgan ges.

Det är mycket viktigt att komma ihåg att EU:s grundläggande rättigheter endast gäller i situationer som omfattas av EU-lagstiftningen. Detta är en stor skillnad jämfört med Europakonventionen, som i princip gäller i samtliga fall. Vid tillämpningen av stadgan är det nödvändigt att kontrollera följande på grundval av artikel 51.1 i stadgan: handlar fallet om en rent nationell situation där stadgan inte spelar någon roll, eller faller den inom tillämpningsområdet för den unionsrätt inom ramen för vilken stadgan är tillämplig? Systemet för artikel 51.1 handlar huvudsakligen om

följande: tillämpningen av unionens grundläggande rättigheter går hand i hand med tillämpningen av andra bestämmelser i unionsrätten. Det är också viktigt att komma ihåg att tillämpningen av stadgan alltid är kopplad till tillämpningen av andra bestämmelser i EU-lagstiftningen.

Denna fråga som sådan är inte uttrycklig i *F.*, och artikel 47 i stadgan spelar ingen roll i det fallet.

Rätt svar

Alternativ b är det korrekta svaret (se situation A.3 i kapitel 7 i FRA:s handbok).

Förklaring

Enligt artikel 51.1 i stadgan är stadgan tillämplig på alla nationella åtgärder som genomför unionsrätten. Enligt EU-domstolens rättspraxis har "tillämpning av unionsrätten" en bred betydelse som täcker alla former av verkställighet och tillämpning av unionsrätten i medlemsstaterna. Det betyder samma sak som "agera inom ramen för EU-lagstiftningen" och täcker alla situationer som regleras av EU-lagstiftningen.

I detta fall är tillämpningen av stadgan kopplad till artikel 4 i direktiv 2011/95/EU, som rör medlemsstaternas skyldighet att bedöma de relevanta delarna av ansökan om internationellt skydd.

Alternativ c är inte korrekt. Medlemsstaternas utövande av denna befogenhet att göra skönsmässig bedömning är i princip "tillämpning av unionsrätten", oavsett om den skönsmässiga bedömningen är obligatorisk eller valfri (se situation A.3 i FRA:s handbok). Därför är alternativ c inte korrekt. Dessutom är det möjligt att hänvisa till situation A.4 i kapitel 7 i FRA:s handbok: åtgärder som omfattas av medlemsstaternas processuella självbestämmande räknas som genomförande i den mening som avses i artikel 51.1 i stadgan.

Alternativ a är inte korrekt (se inledande anmärkningar).

Alternativ d är inte korrekt. Ett viktigt mervärde med artikel 47 i stadgan jämfört med artikel 6 i Europakonventionen är att dess tillämpningsområde inte är begränsat till civilrättsliga anspråk och lagföring. Den gäller därför även andra rättsområden, såsom asyl, migration och beskattning (se förklaringarna till artiklarna 47 och 52.3 i stadgan).

Fråga 2. Diskutera på grundval av relevanta bestämmelser i stadgan om Europakonventionen och Europakonventionens rättspraxis är relevanta för tolkningen av artiklarna 1 och 7 i stadgan.

Rätt svar

Ja. Europakonventionen och Europadomstolens rättspraxis är i princip relevanta för tillämpningen av artikel 7 i stadgan. I detta fall hänvisar EU-domstolen dock inte till Europadomstolens rättspraxis. Detta beror förmodligen på att användningen av ett sakkunnigutlåtande från en psykolog på grundval av projektiva personlighetstester inte klarar proportionalitetstestet i artikel 52.1 i stadgan.

Förklaring

Europakonventionen utgör inte ett rättsligt instrument som formellt har införlivats i unionsrätten. Stadgan innehåller dock rättigheter som motsvarar rättigheter som garanteras av Europakonventionen ("motsvarande rättigheter"). Enligt artikel 52.3 i stadgan ska innebörden och omfattningen för rättigheterna i stadgan vara desamma som motsvarande rättigheter i Europakonventionen (inklusive Europadomstolens rättspraxis). Europakonventionen fastställer minimitröskeln för skydd. Unionsrätten kan ge ett mer omfattande skydd (se den sista meningen i artikel 52.3 i stadgan och kapitel 2 och steg 9 och 10 i kapitel 8 i FRA:s handbok).

Artikel 52 i stadgan – Rättigheternas och principernas räckvidd och tolkning:

"3. I den mån som denna stadga omfattar rättigheter som motsvarar sådana som garanteras av europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna ska de ha samma innebörd och räckvidd som i konventionen. Denna bestämmelse hindrar inte unionsrätten från att tillförsäkra ett mer långtgående skydd."

Hur vet jag om motsvarande rättigheter står på spel?

Svaret finns i förklaringen till artikel 52.3 i stadgan och i förklaringen till den särskilda bestämmelsen om stadgan i fråga i *Förklaringar avseende stadgan om de grundläggande rättigheterna* (finns på EUR-Lex i fördrag/andra fördrag och protokoll, EUT C 303, 14.12.2007).

Förklaring till artikel 7 – Respekt för privatlivet och familjelivet:

"De rättigheter som garanteras i artikel 7 motsvarar dem i artikel 8 i Europakonventionen. Med hänsyn till den tekniska utvecklingen har ordet 'kommunikationer' ersatt 'korrespondens'."

I enlighet med artikel 52.3 har denna rättighet samma innebörd och räckvidd som i motsvarande artikel i Europakonventionen. Härav följer att de lagliga begränsningarna av dessa rättigheter är desamma som de begränsningar som godtas i artikel 8 i Europakonventionen:

'1. Var och en har rätt till skydd för sitt privat- och familjeliv, sitt hem och sin korrespondens.

2. Offentlig myndighet får inte ingripa i denna rättighet annat än med stöd av lag och om det i ett demokratiskt samhälle är nödvändigt med hänsyn den nationella säkerheten, den allmänna säkerheten eller landets ekonomiska välbefinnande, till förebyggande av oordning eller brott, till skydd för hälsa eller moral eller till skydd för andra personers fri- och rättigheter."

Förklaring till artikel 52 – Rättigheternas och principernas räckvidd och tolkning:

"Artiklar i stadgan med samma innebörd och räckvidd som motsvarande artiklar i Europakonventionen: [...]"

Artikel 7 motsvarar artikel 8 i Europakonventionen."

Fråga 3: Är det förenligt med stadgan att använda ett sakkunnigutlåtande från en psykolog på grundval av projektiva personlighetstester för att bedöma sanningshalten i ett påstående från en person som ansöker om internationellt skydd med anledning av sin sexuella läggning?

Inledande anmärkningar

Kapitel 8 i FRA:s handbok ger en strukturerad ram för att undersöka om en nationell bestämmelse är förenlig med stadgan eller inte. För att säkerställa att alla nödvändiga åtgärder vidtas rekommenderas användning av denna checklista. I detta fall bör bedömningen omfatta artikel 52.1 i stadgan (den allmänna klausulen om begränsningar).

Villkoren i artikel 52.1 i stadgan är följande:

- Är begränsningarna föreskrivna i lag?
- Garanteras respekten för det väsentliga innehållet i den berörda grundläggande rättigheten?
- Har begränsningen ett legitimt ändamål?
- Är begränsningen lämplig för att hantera problemet som identifierats?
- Går begränsningen utöver vad som är nödvändigt för att uppnå det eftersträfvade målet? Finns det några alternativa åtgärder som skulle inkräkta mindre på de grundläggande rättigheterna?
- Står begränsningarna i proportion till det eftersträfvade målet?

I detta fall ligger fokus på *proportionalitetstestet*.

Rätt svar

Nej. Det är oförenligt med artikel 7 i stadgan (se *F.*, punkterna 50–70). EU-domstolen behandlar inte artikel 1 i stadgan.

Förklaring

Användningen av ett psykologiskt sakkunnigutlåtande, som det som är aktuellt i det nationella målet, utgör ett intrång i den berörda personens rätt till respekt för sitt privatliv (se *F.*, punkt 54). Det intrång i privatlivet som upprättandet och användningen av ett sakkunnigutlåtande som det som är aktuellt i det nationella målet innebär för en sökande av internationellt skydd är *synnerligen allvarligt*, med hänsyn till vilket slags utlåtande det är fråga om och vad det rör (se *F.*, punkt 60).

I detta avseende är det relevant att samtycke inte nödvändigtvis ges frivilligt, eftersom det i praktiken innebär ett krav med hänsyn till den pressade situation som personer som ansöker om internationellt skydd befinner sig i (se *F.*, punkt 53).

Eftersom det rör sig om ett intrång bör villkoren i artikel 52.1 kontrolleras (se inledande anmärkningar).

EU-domstolen går direkt till proportionalitetstestet. Det avgörande är att den inverkan ett sådant sakkunnigutlåtande har på sökandens privatliv verkar orimligt i förhållande till det eftersträvade målet. Mot bakgrund av hur allvarligt intrånget är när det gäller rätten till respekt för privatlivet kan testet inte anses stå i proportion till det värde som det eventuellt skulle kunna ha för bedömningen av fakta och omständigheter enligt artikel 4 i direktiv 2011/95/EU. Följande faktorer sammantagna är relevanta i detta avseende:

- Det intrång i privatlivet som upprättandet och användningen av ett sakkunnigutlåtande som det som är aktuellt i det nationella målet innebär för en sökande av internationellt skydd är *synnerligen allvarligt*.
- Ett sådant sakkunnigutlåtande bygger nämligen bland annat på att den berörda personen genomgår en rad psykologiska tester för att fastställa en grundläggande del av denna persons identitet avseende den personliga sfären, eftersom den rör intima aspekter av personens liv.
- I princip 18 i *Yogyakartapinciperna* om tillämpning av det internationella skyddet av de mänskliga rättigheterna vad gäller sexuell läggning och könsidentitet anges att ingen kan tvingas genomgå någon form av psykologiskt test på grund av sin sexuella läggning eller könsidentitet.

Dessutom kan ett sådant sakkunnigutlåtande inte anses vara absolut nödvändigt i syfte att bekräfta de utsagor som en sökande av internationellt skydd har

lämnat om sin sexuella läggning, för att en ansökan om internationellt skydd till stöd för vilken sökanden har åberopat en fruktan för förföljelse på grund av denna läggning ska kunna avgöras.

Vidare läsning

Kapitel 1 "Tillämpningsområde" och "Vad är motiveringen till artikel 51?" samt kapitlen 3, 4, 7 och 8 i FRA:s handbok.

Ferreira, N. och Venturi, D. (2018), "Testing the untestable: The CJEU's decision in Case C-473/16, F V Bevándorlási És Állampolgársági Hivatal (28 June 2018)", *EDAL – European Database of Asylum Law*, tillgänglig på <https://ssrn.com/abstract=3204321>.

FALLSTUDIE 6 – UPPSKJUTANDE AV ETT BESLUT OM ÅTERVÄNDANDE ASYL OCH MIGRATION

Stödpaper för deltagarna

Fakta om fallet

Den 15 april 2009 lämnade John Madagi in en ansökan i enlighet med nationell lagstiftning om uppehållstillstånd av medicinska skäl, med motiveringen att han lider av en särskilt allvarlig sjukdom. Beslut om att pröva ansökan i sak fattades den 4 december 2009. Den 6 juni 2011 avslogs Madagis ansökan om uppehållstillstånd med motiveringen att det i sökandens ursprungsland (Nigeria) finns en medicinsk infrastruktur som möjliggör vård av personer som lider av hans sjukdom. Beslutet, tillsammans med ett åläggande att lämna Frankrikes territorium, delgavs Madagi den 29 juni 2011. Detta beslut ska anses utgöra ett beslut om återvändande enligt artikel 3.4 i återvändandenedirektivet 2008/115/EG. Den 7 juli 2011 överklagade Madagi beslutet om återvändande och uppgav att det saknas adekvat behandling för hans sjukdom i Nigeria. I enlighet med relevant nationell lagstiftning har Madagi inte möjlighet att med suspensiv verkan föra talan vid domstol mot beslutet om återvändande.

Vilka delar av EU-lagstiftningen är relevanta här?

Europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna (nedan kallad stadgan)

Artikel 19 – Skydd vid avlägsnande, utvisning och utlämning

"2. Ingen får avlägsnas, utvisas eller utlämnas till en stat där han eller hon löper en allvarlig risk att utsättas för dödsstraff, tortyr eller andra former av omänsklig eller förnedrande bestraffning eller behandling."

Artikel 47 – Rätt till ett effektivt rättsmedel och till en opartisk domstol

"Var och en vars unionsrättsligt garanterade fri- och rättigheter har kränkts har rätt till ett effektivt rättsmedel inför en domstol, med beaktande av de villkor som föreskrivs i denna artikel."

Var och en har rätt att inom skälig tid få sin sak prövad i en rättvis och offentlig rättegång och inför en oavhängig och opartisk domstol som har inrättats enligt lag. Var och en ska ha möjlighet att erhålla rådgivning, låta sig försvaras och företrädas."

Rättshjälp ska ges till personer som inte har tillräckliga medel, om denna hjälp är nödvändig för att ge dem en effektiv möjlighet att få sin sak prövad inför domstol."

Återvändandenedirektivet 2008/115/EG²⁶

I artikel 3.4 föreskrivs följande:

"I detta direktiv gäller följande definitioner:

[...]

4. beslut om återvändande: ett administrativt eller rättsligt beslut enligt vilket en tredjelandsmedborgares vistelse är olaglig och som ålägger eller fastställer en skyldighet att återvända."

Artikel 5 har följande lydelse:

"När medlemsstaterna genomför detta direktiv ska de ta vederbörlig hänsyn till:

²⁶ Europaparlamentets och rådets direktiv 2008/115/EG av den 16 december 2008 om gemensamma normer och förfaranden för återvändande av tredjelandsmedborgare som vistas olagligt i medlemsstaterna (EUT L 348, 24.12.2008, s. 98).

[...]

c) hälsotillståndet för den berörda tredjelandsmedborgaren, och respektera principen om 'non-refoulement'".

I artikel 9, med rubriken "Uppskjutande av verkställighet", föreskrivs följande i punkt 1:

"Medlemsstaterna ska skjuta upp verkställigheten av avlägsnandet

a) om det strider mot principen om 'non-refoulement' eller

b) så länge som verkställigheten av avlägsnandet skjutits upp enligt artikel 13.2."

I artikel 12 anges följande:

"Beslut om återvändande och eventuella beslut om inreseförbud och beslut om avlägsnande ska utfärdas skriftligt och innehålla en redovisning av de faktiska och rättsliga omständigheterna, liksom uppgift om tillgängliga rättsmedel. [...]"

I artikel 13.1 och 13.2 föreskrivs följande:

"1. Den berörda tredjelandsmedborgaren ska ha tillgång till ett effektivt rättsmedel för att kunna överklaga eller begära omprövning av sådana beslut om återvändande som avses i artikel 12.1, inför en behörig rättslig myndighet eller förvaltningsmyndighet eller ett behörigt organ som består av opartiska ledamöter som åtnjuter garantier för sin oberoende ställning.

2. Den myndighet eller det organ som nämns i punkt 1 ska ha befogenhet att pröva sådana beslut om återvändande som avses i artikel 12.1, inbegripet möjligheten att tillfälligt skjuta upp verkställigheten, om inte verkställig-

heten redan är tillfälligt uppskjuten enligt den nationella lagstiftningen."

I artikel 14.1 anges följande:

"Medlemsstaterna ska, med undantag för den situation som omfattas av artiklarna 16 och 17, säkerställa att under den tidsfrist för frivillig avresa som beviljats enligt artikel 7 och under tidsperioder för vilka verkställigheten av avlägsnandet skjutits upp enligt artikel 9, följande principer beaktas så långt som möjligt i fråga om tredjelandsmedborgare:

[...]

b) Akutsjukvård och nödvändig behandling av sjukdomar ska tillhandahållas."

Vilka bestämmelser i nationell lagstiftning är tillämpliga?

I artikel 3 i.1 i lagen om utlänningars inresa, vistelse och bosättning i landet samt om avlägsnande av utlänningar föreskrivs följande:

"En utlänning som uppehåller sig i Frankrike och som styrker sin identitet enligt punkt 2 kan, om vederbörande lider av en sjukdom som innebär att det föreligger en verklig risk för dennes liv eller fysiska integritet eller en verklig risk för omänsklig eller föredrande behandling, vid avsaknad av adekvat behandling i ursprungslandet eller i det land där denne uppehåller sig, ansöka om uppehållstillstånd i Frankrike hos ministern eller dennes ställföreträdare."

Frågor

Fråga 1. Är artikel 47 i stadgan tillämplig på de nationella förfarandereglerna om (avsaknad av) uppskjutande?

- a) Ja, stadgan är en katalog över grundläggande rättigheter som i princip alltid gäller, liksom är fallet med Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna.
- b) Ja, eftersom dessa regler räknas som genomförandet av direktiv 2008/115/EG.
- c) Nej, eftersom artikel 13.2 i direktiv 2008/115/EG inte kräver att den åtgärd som föreskrivs i artikel 13.1 nödvändigtvis ska ha suspensiv verkan.
- d) Nej, detta fall gäller asyl, och artikel 47 i stadgan garanterar rätten till ett effektivt rättsligt skydd endast för civilrättsliga anspråk och i samband med åtal i brottmål.

Anteckningar

Under förutsättning att stadgan är tillämplig:

Fråga 2. Diskutera på grundval av relevanta bestämmelser i stadgan om tolkningen av artiklarna 47 och 19 i stadgan måste överensstämma med samma standarder som fastställs i Europakonventionen och rättspraxis från Europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna.

Anteckningar

Fråga 3. Innebär artiklarna 5 och 13 i direktiv 2008/115/EG, jämförda med artiklarna 19.2 och 47 i stadgan, att det måste finnas ett rättsmedel med suspensiv verkan med avseende på ett beslut om återvändande vars verkställighet kan utsätta den berörda tredjelandsmedborgaren för allvarlig risk för att hans eller hennes hälsotillstånd allvarligt och oåterkalleligt försämras?

Anteckningar

För vidare information, se sidorna om stadgan på [FRA:s hemsida](#).

Bakgrundsinformation för utbildare

Inledande kommentarer

Denna fallstudie bygger på domstolens dom av den 18 december 2014, *Abdida*, C-562/13, ECLI:EU:C:2014:2453.

Fallstudien gäller endast den suspensiva verkan av ett rättsmedel mot ett beslut om återvändande, som behandlas av EU-domstolen i punkterna 39–53. Den täcker inte frågan om det finns en skyldighet att tillgoda deras grundläggande behov. Fakta i fallstudien har förenklats, och denna aspekt har lämnats åt sidan.

Frågor och svar

Fråga 1. Är artikel 47 i stadgan tillämplig på de nationella förfarandereglererna om (avsaknad av) uppskjutande?

- a) Ja, stadgan är en katalog över grundläggande rättigheter som i princip alltid gäller, liksom är fallet med Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna.
- b) **Ja, eftersom dessa regler räknas som genomförandet av direktiv 2008/115/EG.**
- c) Nej, eftersom artikel 13.2 i direktiv 2008/115/EG inte kräver att den åtgärd som föreskrivs i artikel 13.1 nödvändigtvis ska ha suspensiv verkan.
- d) Nej, detta fall gäller asyl, och artikel 47 i stadgan garanterar rätten till ett effektivt rättsligt skydd endast för civilrättsliga anspråk och i samband med åtal i brottmål.

Inledande anmärkningar

Det är viktigt att inleda analysen av ett stadgefäll genom att kontrollera om stadgan är tillämplig, på grundval av artikel 51.1 i stadgan. Feedback som svar på denna fråga skulle kunna inriktas på skälen till att konsekvent vidta detta viktiga inledande steg (se kapitel 3 i FRA:s handbok). Dessutom kan det hänvisas till kapitel 7 i den handboken, där en checklista för tillämpning av artikel 51.1 i stadgan ges.

Det är mycket viktigt att komma ihåg att EU:s grundläggande rättigheter endast gäller i situationer som omfattas av EU-lagstiftningen. Detta är en stor skillnad jämfört med Europakonventionen, som i princip gäller i samtliga fall. Vid tillämpningen av stadgan är det nödvändigt att kontrollera följande på grundval av artikel 51.1 i stadgan: handlar fallet om en rent nationell situation där stadgan inte spelar någon roll, eller faller den inom tillämpningsområdet för den unionsrätt inom ramen för vilken stadgan är tillämplig? Systemet för artikel 51.1 handlar huvudsakligen om

följande: tillämpningen av unionens grundläggande rättigheter går hand i hand med tillämpningen av andra bestämmelser i unionsrätten. Det är också viktigt att komma ihåg att tillämpningen av stadgan alltid är kopplad till tillämpningen av andra bestämmelser i EU-lagstiftningen.

Denna fråga är som sådan inte uttrycklig i *Abdida*. EU-domstolen använder stadgan för att tolka artiklarna 5 och 13 i direktiv 2008/115/EG.

Rätt svar

Alternativ b är det korrekta svaret (se situation A.3 i kapitel 7 i FRA:s handbok).

Förklaring

Enligt artikel 51.1 i stadgan är stadgan tillämplig på alla nationella åtgärder som genomför unionsrätten. Enligt EU-domstolens rättspraxis har "tillämpning av unionsrätten" en bred betydelse som täcker alla former av verkställighet och tillämpning av unionsrätten i medlemsstaterna. Det betyder samma sak som "agera inom ramen för EU-lagstiftningen" och täcker alla situationer som regleras av EU-lagstiftningen.

I detta fall är tillämpningen av stadgan kopplad till artikel 13.2 i direktiv 2008/115/EG, som ger medlemsstaterna möjlighet att bevilja tillfälligt uppskjutande av beslut om återvändande. Medlemsstaternas utövande av denna befogenhet att göra skönsmässig bedömning är i princip "tillämpning av unionsrätten", oavsett om den skönsmässiga bedömningen är obligatorisk eller valfri. Det kan till och med vara så att respekten för stadgan leder till ett obligatoriskt användande av utrymme för skönsmässig bedömning på grundval av unionsrätten. Detta är exakt vad som händer i detta fall (andra exempel där utrymme för skönsmässig bedömning visar sig vara en skyldighet är domstolens dom av den 21 december 2011, N.S., C-411/10 och C-493/10, punkterna 55, 68–69 och 106–108, och domstolens dom av den 8 maj 2014, Stefan, C-329/13, punkt 35). Därför är **alternativ c** inte korrekt.

Alternativ a är inte korrekt (se inledande anmärkningar).

Alternativ d är inte korrekt. Ett viktigt mervärde med artikel 47 i stadgan jämfört med artikel 6 i Europakonventionen är att dess tillämpningsområde inte är begränsat till civilrättsliga anspråk och lagföring. Den är därför även tillämplig på andra rättsområden, såsom asyl, migration och beskattning.

Fråga 2. Diskutera på grundval av relevanta bestämmelser i stadgan om Europakonventionen och Europakonventionens rättspraxis är relevanta.

Rätt svar

Ja. Europakonventionen och Europadomstolens rättspraxis är i princip relevanta för tillämpningen av artiklarna 47 och 19.2 i stadgan. EU-domstolen hänvisar också till Europadomstolens rättspraxis (se *Abdida*, punkterna 47 och 51).

Förklaring

Europakonventionen utgör inte ett rättsligt instrument som formellt har införlivats i unionsrätten. Stadgan innehåller dock rättigheter som motsvarar rättigheter som garanteras av Europakonventionen ("motsvarande rättigheter"). Enligt artikel 52.3 i stadgan ska innebörden och omfattningen för rättigheterna i stadgan vara desamma som motsvarande rättigheter i Europakonventionen (inklusive Europadomstolens rättspraxis). Europakonventionen fastställer minimitröskeln för skydd. Unionsrätten kan ge ett mer omfattande skydd (se kapitel 2 och steg 9 och 10 i kapitel 8 i FRA:s handbok).

Artikel 52 i stadgan – Rättigheternas och principernas räckvidd och tolkning:

"3. I den mån som denna stadga omfattar rättigheter som har en motsvarighet i europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna ska dessa rättigheter i stadgan ha samma innebörd och tillämpningsområde som deras motsvarigheter i konventionen. Denna bestämmelse hindrar inte unionsrätten från att tillförsäkra ett mer långtgående skydd."

Hur vet jag om motsvarande rättigheter står på spel?

Svaret finns i förklaringen till artikel 52.3 i stadgan och i förklaringen till den särskilda bestämmelsen om stadgan i fråga i *Förklaringar avseende stadgan om de grundläggande rättigheterna* (finns på EUR-Lex i fördrag/andra fördrag och protokoll, EUT C 303, 14.12.2007).

Förklaring till artikel 19 – Skydd vid avlägsnande, utvisning och utlämning

[...]

*I punkt 2 införlivas tillämplig rättspraxis från Europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna i fråga om artikel 3 i Europakonventionen (se *Ahmed mot Österrike*, dom av den 17 december 1996, REG 1996, s. VI-2206, och *Soering*, dom av den 7 juli 1989)."*

Förklaring till artikel 47 – Rätt till ett effektivt rättsmedel och till en opartisk domstol

"Första stycket grundas på artikel 13 i Europakonventionen:

'Var och en, vars i denna konvention angivna fri- och rättigheter kränkts, skall ha tillgång till ett effektivt rättsmedel inför en nationell myndighet och detta även om kränkningen utförts av någon i offentlig ställning.'

Enligt unionsrätten är skyddet dock ännu mer omfattande, eftersom var och en har rätt att inför en behörig domstol använda sig av ett effektivt rättsmedel.

[...]

Andra stycket motsvarar artikel 6.1 i Europakonventionen, vilken har följande lydelse:

'Var och en skall, vid prövningen av hans civila rättigheter och skyldigheter eller av en anklagelse mot honom för brott, vara berättigad till en rättvis och offentlig rättegång inom skälig tid och inför en oavhängig och opartisk domstol som upprättats enligt lag. Domen skall avkunnas offentligt, men pressen och allmänheten får utestängas från rättegången eller en del därav av hänsyn till den allmänna moralen, den allmänna ordningen eller den nationella säkerheten i ett demokratiskt samhälle, eller då minderårigas intressen eller skyddet för parternas privatliv så kräver eller, i den mån domstolen finner det strängt nödvändigt, under särskilda omständigheter när offentlighet skulle skada rättvisans intresse.'

*I unionsrätten tillämpas rätten till domstolsprövning inte enbart vid överklaganden som avser rättigheter och skyldigheter av civilrättslig typ. Det är en av följderna av att unionen är en rättsgemenskap, vilket domstolen har slagit fast i mål 294/83, *De Gröna mot Europaparlamentet* (dom av den 23 april 1986, Rec. 1986, s. 1339). Med undantag för sitt tillämpningsområde tillämpas de garantier som erbjuds enligt Europakonventionen dock på likartat sätt i unionen.*

*När det gäller tredje stycket bör det noteras att enligt rättspraxis vid Europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna måste allmän rättshjälp ges om detta är en förutsättning för att ett effektivt rättsmedel faktiskt ska kunna garanteras. (Europeiska domstolens dom av den 9 oktober 1979, *Airey*, serie A, volym 32, s. 11.) Det finns också ett system för allmän rättshjälp vid Europeiska unionens domstol."*

Förklaring till artikel 52 – Rättigheternas och principernas räckvidd och tolkning

"Artiklar i stadgan med samma innebörd och räckvidd som motsvarande artiklar i Europakonventionen:

[...]

Artikel 19.2 motsvarar artikel 3 i Europakonventionen såsom den tolkats av Europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna.

[...]

Artiklar med samma innebörd som motsvarande artiklar i Europakonventionen, men med större räckvidd.

[...]

Artikel 47.2 och 47.3 motsvarar artikel 6.1 i Europakonventionen, men begränsningen till prövning av civila rättigheter och skyldigheter eller av anklagelser för brott finns inte med när det gäller unionsrätten och dess genomförande [...].

Fråga 3. Innebär artiklarna 5 och 13 i direktiv 2008/115/EG, jämförda med artiklarna 19.2 och 47 i stadgan, att det måste finnas ett rättsmedel med suspensiv verkan med avseende på ett beslut om återvändande vars verkställighet kan utsätta den berörda tredjelandsmedborgaren för allvarlig risk för att hans hälsotillstånd allvarligt och oåterkalleligt försämras?

Rätt svar

Ja (se *Abdida*, punkterna 46–53).

Enligt EU-domstolen ska artiklarna 5 och 13 i direktiv 2008/115/EG, jämförda med artiklarna 19.2 och 47 i stadgan, tolkas som att de utgör hinder för nationell lagstiftning som inte föreskriver ett rättsmedel med suspensiv verkan med avseende på ett beslut om återvändande vars verkställighet kan utsätta den berörda tredjelandsmedborgaren för allvarlig risk för att hans hälsotillstånd allvarligt och oåterkalleligt försämras.

Förklaring

Direktivet kräver inte att den åtgärd som föreskrivs i artikel 13.1 har suspensiv verkan. Inte desto mindre ska rättsmedlets egenskaper fastställas i enlighet med artikel 47 i stadgan, i vilken principen om ett effektivt domstolsskydd bekräftas.

I artikel 19.2 i stadgan preciseras att ingen får avlägsnas till en stat där han eller hon löper en allvarlig risk att utsättas för omänsklig eller förnedrande behandling. Genom att hänvisa till Europadomstolens rättspraxis anser EU-domstolen att i de mycket speciella fall då det skulle innebära ett åsidosättande av principen om *non-refoulement* att avlägsna en tredjelandsmedborgare som lider av en allvarlig sjukdom till ett land där det saknas adekvat behandling får medlemsstaterna således inte, enligt artikel 5 i direktiv 2008/115/EG, jämförd med artikel 19.2 i stadgan, genomföra avlägsnandet.

Dessa mycket speciella fall utmärks av att den skada som skulle uppstå om en tredjelandsmedborgare avlägsnades till ett land där han eller hon löper en allvarlig risk att utsättas för omänsklig eller förnedrande behandling är av allvarlig och irreparabel karaktär.

För att ett rättsmedel mot ett beslut om återvändande vars verkställighet kan medföra att den berörda tredjelandsmedborgaren utsätts för en allvarlig risk för att hans eller hennes hälsotillstånd allvarligt och oåterkalleligt försämras ska anses effektivt, krävs under dessa omständigheter att tredjelandsmedborgaren har tillgång till ett rättsmedel med suspensiv verkan, så att det säkerställs att beslutet om återvändande inte verkställs innan en behörig myndighet har haft möjlighet att pröva en invändning angående ett åsidosättande av artikel 5 i direktiv 2008/115/EG, jämförd med artikel 19.2 i stadgan.

Vidare läsning

Kapitel 1 "Tillämpningsområde" och "Vad är motiveringen till artikel 51?" samt kapitlen 3, 4, 7 och 8 i FRA:s handbok.

FALLSTUDIE 7 – AMATÖRJOURNALISM PÅ YOUTUBE DATASKYDD OCH INFORMATIONSSAMHÄLLE

Stödpaper för deltagarna

Fakta om fallet

Stefan Persson spelade in ett videoklipp på en polisstation. Upptagningen gällde ett uttalande han gjort till polisen i samband med ett administrativt förfarande mot honom. I videoupptagningen kan man se polisens arbetsmiljö och ett antal poliser som utför sina arbetsuppgifter. Perssons samtal med poliserna när de utförde vissa administrativa uppgifter registrerades. Man kan höra honom, liksom berörda poliser och den person som följde med honom till polisstationen. Persson publicerade den resulterande videoinspelningen på webbplatsen [YouTube](#).

Den nationella datainspektionen beslutade att Persson hade brutit mot de relevanta nationella bestämmelserna, eftersom han inte hade informerat poliserna om det eftersträvar syftet med filmningen. Han underlät också att ge den nationella datainspektionen någon information om syftet med att göra videoinspelningen och publicera den på en webbplats, för att visa att hans syfte med att göra och publicera filmen uppfyllde kraven i de relevanta nationella bestämmelserna. Följaktligen bad den nationella datainspektionen Persson att ta bort den berörda videon från YouTube och andra webbplatser där den hade publicerats.

Persson väckte talan vid den nationella domstolen. Han medger att han inte hade polisens uttryckliga samtycke vare sig till att göra videoinspelningen eller att därefter offentliggöra den på internet. Han anför dock att han genom sitt videoklipp hade för avsikt att rikta samhällets uppmärksamhet på vad som enligt hans mening var ett rättsstridigt beteende från polisens sida.

Den nationella domstolen anser att det framgår av tidigare rättspraxis från Europeiska unionens domstol att upptagningen och uppladdningen i fråga omfattas av den allmänna dataskyddsförordningen²⁷ och att inget undantag gäller. I synnerhet företas handlingen inte som ett led i verksamhet av rent privat natur eller i samband med vederbörandes hushåll, eftersom Persson inte hade begränsat spridningen av videon och därmed hade tillåtit tillgång till personuppgifter "för ett odefinierbart antal människor". Den nationella domstolen söker dock vägledning från EU-domstolen i följande fråga: Omfattas verksamheten hos en person som Persson av begreppet "journalistiska ändamål" i enlighet med artikel 85 i den allmänna dataskyddsförordningen?

Vilka delar av EU-lagstiftningen är relevanta här?

Europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna (nedan kallad *stadgan*)

Artikel 7 – Respekt för privatlivet och familjelivet

"Var och en har rätt till respekt för sitt privatliv och familjeliv, sin bostad och sina kommunikationer."

²⁷ Europaparlamentets och rådets förordning (EU) 2016/679 av den 27 april 2016 om skydd för fysiska personer med avseende på behandling av personuppgifter och om det fria flödet av sådana uppgifter och om upphävande av direktiv 95/46/EG (allmän dataskyddsförordning) (EUT L 119, 4.5.2016, s. 1).

Artikel 8 – Skydd av personuppgifter

"1. Var och en har rätt till skydd av de personuppgifter som rör honom eller henne.

2. Dessa uppgifter ska behandlas lagenligt för bestämda ändamål och på grundval av den berörda personens samtycke eller någon annan legitim och lagenlig grund. Var och en har rätt att få tillgång till insamlade uppgifter som rör honom eller henne och att få rättelse av dem.

3. En oberoende myndighet ska kontrollera att dessa regler efterlevs."

Artikel 11 – Yttrandefrihet och informationsfrihet

"1. Var och en har rätt till yttrandefrihet. Denna rätt innefattar åsiktsfrihet samt frihet att ta emot och sprida uppgifter och tankar utan offentlig myndighets inblandning och oberoende av territoriella gränser.

2. Mediernas frihet och mångfald ska respekteras."

Den allmänna dataskyddsförordningen

Syfte

Syftet med dataskyddsförordningen är att skydda grundläggande fri- och rättigheter för fysiska personer mot behandling av personuppgifter, såsom rätten till skydd för privat- och familjelivet samt rätten till skydd för personuppgifter som skyddas genom artiklarna 7 och 8 i stadgan, samtidigt som det fria flödet av personuppgifter tillåts.

Frågor

För att väcka talan vid den nationella domstolen måste Persson betala domstolsavgifter (27,50 euro).

I artikel 78.1 i den allmänna dataskyddsförordningen föreskrivs rätten till ett effektivt rättsmedel mot dataskyddsmyndigheternas beslut. Den allmänna dataskyddsförordningen innehåller dock inga bestämmelser om domstolsavgifter eller förfaranderegler för sådana rättsliga förfaranden.

Skyldigheten att betala domstolsavgifter följer av nationell processrätt. Den nationella lagstiftningen i fråga gäller i allmänhet förvaltningsmål och var inte utformad för att genomföra den allmänna dataskyddsförordningen. I detta särskilda fall föreskrivs i nationell processrätt ett undantag från domstolsavgifter. Tyvärr uppfyller inte Persson kraven för detta undantag, eftersom undantaget, utöver villkoren kopplade till ekonomisk ställning, endast gäller personer över 30 år. Han håller inte med och anser att undantagskraven strider mot principen om icke-diskriminering (artikel 21 i stadgan).

Vid eftersträvandet av detta syfte måste emellertid beaktas att dessa grundläggande rättigheter i viss mån ska förenas med den grundläggande yttrandefriheten (artikel 11 i stadgan).

Artikel 6 – Laglig behandling av personuppgifter

"1. Behandling är endast laglig om och i den mån som åtminstone ett av följande villkor är uppfyllt: [...]

f) Behandlingen är nödvändig för ändamål som rör den personuppgiftsansvariges eller en tredje parts berättigade intressen, om inte den registrerades intressen eller grundläggande rättigheter och friheter väger tyngre och kräver skydd av personuppgifter, särskilt när den registrerade är ett barn."

Artikel 85 – Behandling och yttrande- och informationsfriheten

"2. Medlemsstaterna ska, för behandling som sker för journalistiska ändamål eller för akademiskt, konstnärligt eller litterärt skapande, fastställa undantag eller avvikelser från kapitel II (principer), kapitel III (den registrerades rättigheter), kapitel IV (personuppgiftsansvarig och personuppgiftsbiträde), kapitel V (överföring av personuppgifter till tredjeländer eller internationella organisationer), kapitel VI (oberoende tillsynsmyndigheter), kapitel VII (samarbete och enhetlighet) och kapitel IX (särskilda situationer vid behandling av personuppgifter) om dessa är nödvändiga för att förena rätten till integritet med yttrande- och informationsfriheten."

Fråga 1. Är stadgan tillämplig på den nationella lagstiftningen om domstolsavgifter?

- a) Ja, stadgan är en katalog över grundläggande rättigheter som i princip alltid gäller, liksom är fallet med Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna.
- b) Nej, förordningen innehåller inga bestämmelser om domstolsavgifter eller förfaranderegler. Dessa bestämmelser omfattas av den nationella självbestämmanderätten i processuella frågor.
- c) Nej, den aktuella nationella lagstiftningen gäller i allmänhet och var inte utformad för att verkställa förordningen.
- d) Ja, det gäller en nationell förfaranderegler som används inom ramen för den allmänna dataskyddsförordningen.

Anteckningar

Under förutsättning att stadgan är tillämplig:

Fråga 2. Diskutera, på grundval av relevanta bestämmelser i stadgan, om Europakonventionen och rättspraxis från Europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna är relevanta i detta fall.

Anteckningar

Bakgrundsinformation för utbildare

Inledande kommentarer

Detta fall bygger på domstolens dom av den 14 februari 2019, *Buivids*, C-345/17, ECLI:EU:C:2019:122. *Buivids* bygger på tidigare rättspraxis:

- EU-domstolens dom av den 6 november 2003, Lindqvist, C-101/01, ECLI:EU:C:2003:596.
- EU-domstolens dom av den 16 december 2008, Satamedia, C-73/07, ECLI:EU:C:2008:727.

Observera att *Buivids* bygger på [dataskyddsdirektivet 95/46/EG](#). Detta direktiv har upphävts genom den allmänna dataskyddsförordningen, som har gällt sedan den 25 maj 2018. Domen i *Buivids*-målet hänvisar till artikel 7 f och artikel 9 i dataskyddsdirektivet. I stöd-papperet ersätts dessa bestämmelser med (nästan) motsvarande artikel 6.1 f och artikel 85 i den allmänna dataskyddsförordningen.

Fallstudien avser endast den del av domen som rör den andra frågan där EU-domstolen ger instruktioner till den nationella domstolen om hur den kan kontrollera om en verksamhet rör behandling av personuppgifter för journalistiska ändamål i den mening som avses i direktivet. När det gäller den första frågan slog EU-domstolen fast att en videoinspelning som den aktuella och dess offentliggörande på internet omfattas av direktiv 95/46/EG. Det faktum att detta är en engångsupptagning ändrar inte detta. Inspelningen, som görs med en digitalkamera, lagras trots allt i kamerans minne och kan därför betraktas som en automatiserad behandling av personuppgifter. Det faktum att det finns bilder av poliser på ett kontor förändrar inte heller detta, eftersom direktivet inte föreskriver något undantag från denna regel. Denna del av domen ingår i fallstudiens fakta och är därför "en självklarhet" och inte en del av frågorna. Det måste dock noteras att denna del av domen innebär att uppgiftsskydd gäller för en rad amatörpublikationer av personuppgifter från tredje part på olika former av sociala medier, såsom Facebook och Instagram.

Frågor och svar

För att väcka talan vid den nationella domstolen måste Persson betala domstolsavgifter (27,50 euro). I artikel 78.1 i den allmänna dataskyddsförordningen föreskrivs rätten till ett effektivt rättsmedel mot dataskyddsmyndigheternas beslut som rör dem. Den allmänna dataskyddsförordningen innehåller dock inga bestämmelser om domstolsavgifter eller förfaranderegler för sådana rättsliga förfaranden. Skyldigheten att betala domstolsavgifter följer av nationell processrätt. Den nationella lagstiftningen i fråga gäller i allmänhet förvaltningsmål och var inte utformad för att genomföra den allmänna dataskyddsförordningen. I detta särskilda fall föreskrivs i nationell processrätt

ett undantag från domstolsavgifter. Tyvärr uppfyller inte Persson kraven för detta undantag, eftersom undantaget, utöver villkoren kopplade till ekonomisk ställning, endast gäller personer över 30 år. Han håller inte med och anser att undantagskraven strider mot principen om icke-diskriminering (artikel 21 i stadgan).

Fråga 1. Är stadgan tillämplig på den nationella lagstiftningen om domstolsavgifter?

- a) Ja, stadgan är en katalog över grundläggande rättigheter som i princip alltid gäller, liksom är fallet med Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna.
- b) Nej, förordningen innehåller inga bestämmelser om domstolsavgifter eller förfaranderegler. Dessa bestämmelser omfattas av den nationella självbestämmanderätten i processuella frågor.
- c) Nej, den aktuella nationella lagstiftningen gäller i allmänhet och var inte utformad för att verkställa förordningen.
- d) **Ja, det gäller en nationell förfaranderegler som används inom ramen för den allmänna dataskyddsförordningen.**

Inledande anmärkningar

Det är viktigt att inleda analysen av ett stadgefall genom att kontrollera om stadgan är tillämplig, på grundval av artikel 51.1 i stadgan. Feedback som svar på denna fråga skulle kunna inriktas på skälen till att konsekvent vidta detta viktiga inledande steg (se kapitel 3 i FRA:s handbok). Dessutom kan det hänvisas till kapitel 7 i den handboken, där en checklista för tillämpningen av artikel 51.1 i stadgan ges.

Det är mycket viktigt att komma ihåg att EU:s grundläggande rättigheter endast gäller i situationer som omfattas av tillämpningsområdet för EU-lagstiftningen. Detta är en stor skillnad jämfört med Europakonventionen, som i princip gäller i samtliga fall. Vid tillämpningen av stadgan är det nödvändigt att kontrollera följande på grundval av artikel 51.1 i stadgan: handlar fallet om en rent nationell situation där stadgan inte spelar någon roll, eller faller den inom tillämpningsområdet för den unionsrätt inom ramen för vilken stadgan är tillämplig? Systemet för artikel 51.1 handlar huvudsakligen om följande: tillämpningen av unionens grundläggande rättigheter går hand i hand med tillämpningen av andra bestämmelser i unionsrätten. Det är också viktigt att komma ihåg att tillämpningen av stadgan alltid är kopplad till tillämpningen av andra bestämmelser i EU-lagstiftningen.

Denna fråga är i sig inte hämtad från *Buivids*.

Rätt svar

Alternativ d är det korrekta svaret (se situation A.4 i kapitel 7 i FRA:s handbok).

Förklaring

Enligt artikel 51.1 i stadgan är stadgan tillämplig på alla nationella åtgärder som genomför unionsrätten. Enligt EU-domstolens rättspraxis har "tillämpning av unionsrätten" en bred betydelse som täcker alla former av verkställighet och tillämpning av unionsrätten i medlemsstaterna. Det betyder samma sak som "agera inom ramen för EU-lagstiftningen" och täcker alla situationer som regleras av EU-lagstiftningen.

Nationella åtgärder som används för att garantera tillämpning och verkan av EU-lagstiftningen (påföljder, rättsmedel och verkställighet) räknas som "tillämpning av unionsrätten" i den mening som avses i artikel 51.1 i stadgan. EU:s grundläggande rättigheter är tillämpliga på dessa nationella åtgärder om de används i ett EU-rättsligt sammanhang. Denna regel gäller normalt oavsett om den aktuella unionsrättsakten innehåller särskilda bestämmelser (skyldigheter) i fråga om EU-lagstiftningens verkan.

Alternativ a är inte korrekt (se inledande anmärkningar).

Alternativ b anger korrekt att sådana regler omfattas av det nationella självbestämmandet i processuella frågor. Som förklarats tidigare kan dock ett agerande inom ramen för detta självbestämmande i processuella frågor anses utgöra genomförandet av unionsrätten (artikel 51.1 i stadgan).

Alternativ c är inte korrekt. Allmänna regler som inte är avsedda att genomföra EU-rätten kan klassificeras som genomförande enligt artikel 51 om regeln används inom ramen för EU-rätten.

Fråga 2. Diskutera på grundval av relevanta bestämmelser i stadgan om Europakonventionen och Europakonventionens rättspraxis är relevanta i detta fall.

Rätt svar

Ja. Europakonventionen är i princip relevant för tillämpningen av artiklarna 8 och 11 i stadgan.

Förklaring

Europakonventionen utgör inte ett rättsligt instrument som formellt har införlivats i unionsrätten. Stadgan innehåller dock rättigheter som motsvarar rättigheter som garanteras av Europakonventionen ("motsvarande rättigheter"). Enligt artikel 52.3 i stadgan ska innebörden och omfattningen för rättigheterna i stadgan vara desamma som motsvarande rättigheter i Europa-

konventionen (inklusive Europadomstolens rättspraxis). Europakonventionen fastställer minimitröskeln för skydd. Unionsrätten kan ge ett mer omfattande skydd (se kapitel 2 och steg 9 och 10 i kapitel 8 i FRA:s handbok).

Artikel 52 i stadgan – Rättigheternas och principernas räckvidd och tolkning

"3. I den mån som denna stadga omfattar rättigheter som har en motsvarighet i europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna ska dessa rättigheter i stadgan ha samma innebörd och tillämpningsområde som deras motsvarigheter i konventionen. Denna bestämmelse hindrar inte unionsrätten från att tillförsäkra ett mer långtgående skydd."

Hur vet jag om motsvarande rättigheter står på spel?

Svaret finns i förklaringen till artikel 52.3 i stadgan och i förklaringen till den särskilda bestämmelsen om stadgan i fråga i *Förklaringar avseende stadgan om de grundläggande rättigheterna* (finns på EUR-Lex i fördrag/andra fördrag och protokoll, EUT C 303, 14.12.2007).

Förklaring till artikel 7 – Respekt för privatlivet och familjelivet

"De rättigheter som garanteras i artikel 7 motsvarar dem i artikel 8 i Europakonventionen. Med hänsyn till den tekniska utvecklingen har ordet 'kommunikationer' ersatt 'korrespondens'."

Förklaring till artikel 11 – Yttrandefrihet och informationsfrihet

"Artikel 11 motsvarar artikel 10 i Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna [...]"

Förklaring till artikel 52 – Rättigheternas och principernas räckvidd och tolkning

"[...] Artiklar i stadgan med samma innebörd och räckvidd som motsvarande artiklar i Europakonventionen:

[...]

– Artikel 7 motsvarar artikel 8 i Europakonventionen.

[...]

– Artikel 11 motsvarar artikel 10 i Europakonventionen."

Av detta följer att artiklarna 8 och 10 i Europakonventionen (och respektive rättspraxis från Europadomstolen) i princip är relevanta för förklaringarna till artiklarna 7 och 11 i stadgan när det gäller att fastställa en lägsta skyddsnivå (se *Buivids*, punkt 65; EU-domstolen nämner endast artikel 7 i stadgan).

Artikel 8 i stadgan har ingen motsvarande artikel i Europakonventionen. Europadomstolen har dock tolkat artikel 8 i Europakonventionen som att den inbegriper uppgiftsskydd (Europadomstolen, S och Marper mot Förenade kungariket, nr 30562/04 och nr 30566/04, den 4 december 2008 [stora avdelningen]).

I *Buivids* hänvisade EU-domstolen till rättspraxis där domstolen i Strasbourg fastställde ett antal relevanta kriterier som måste beaktas (se *Buivids*, punkt 66).

Fråga 3. Hur skulle du bedöma detta fall mot bakgrund av den allmänna dataskyddsförordningen och stadgan? Diskutera balansen mellan konkurrerande grundläggande rättigheter

EU-domstolens dom

Faktiska omständigheter, såsom att inspelning gjorts av ett videoklipp som visar poliser på en polisstation i samband med att en person lämnar en redogörelse i ett ärende samt att videoklippen offentliggjorts på en webbplats där användarna kan ladda upp, titta på och dela videoklipp, kan utgöra behandling av personuppgifter utslutande för **journalistiska ändamål** (artikel 85 i den allmänna dataskyddsförordningen) såvitt det framgår av videoklippen att det **enda syftet** med att spela in och offentliggöra videoklippen varit att **sprida information, åsikter eller idéer till allmänheten**. Det är upp till den nationella domstolen att avgöra detta.

Förklaring

EU-domstolens utgångspunkt är att två grundläggande rättigheter, nämligen polisens rätt till privatliv och kändans rätt till yttrandefrihet, bör förenas (se *Buivids*, punkt 62).

a) Vilka faktorer bör den nationella domstolen beakta? Vad bör vara avgörande?

Den nationella domstolen måste avgöra om det av videon i fråga framgår att i) det enda syftet med inspelningen och offentliggörandet av videon var att ii) till allmänheten offentliggöra iii) information, åsikter eller idéer (se *Buivids*, punkt 59).

För att uppnå en balans mellan dessa två grundläggande rättigheter kräver skyddet av den grundläggande rätten till integritet därför att undantagen och begränsningarna när det gäller skydd av uppgifter inte går utöver gränserna för vad som är strikt nödvändigt (se *Buivids*, punkt 64).

Relevanta kriterier som ska beaktas är reportagets bidrag till en debatt av allmänintresse, hur känd den aktuella personen är, reportagets syfte, den aktuella personens tidigare agerande, innehållet i, formen på och återverkningarna av offentliggörandet, sättet och omständigheterna då uppgifterna erhöles samt hur till-

förlitliga dessa är (se *Buivids*, punkt 66, EU-domstolen utgår här från Europadomstolens rättspraxis).

b) Skulle det göra någon skillnad om ärendet gällde en publikation i tryckta medier?

EU-domstolen tar inte upp denna fråga. Generaladvokaten hänvisar dock till Europakonventionen där följande anges (punkt 63):

”Europadomstolen har slagit fast att risken för att det genom innehåll och meddelanden på internet uppkommer skada på utövandet och åtnjutandet av mänskliga fri- och rättigheter, särskilt rätten till skydd för privatlivet, säkert är större än vid offentliggöranden i pressen med användning av mera traditionell teknologi som tryckta media.”

Det verkar som om denna aspekt kan vara relevant inom ramen för proportionalitetsprövningen.

c) Vad anser du om de åsikter som vissa medlemsstater framfört inför EU-domstolen om att journalistik alltid innebär en viss formalism och yrkesmässiga förfaranden eller kontroll?

EU-domstolen ansåg att det faktum att *Buivids* inte är en professionell journalist inte utesluter möjligheten att inspelningen av videon och dess offentliggörande på internet kan omfattas av undantaget för journalistiska ändamål (se *Buivids*, punkt 55).

d) Spelar det någon roll att YouTube inte är en journalistisk plattform?

Nej, eftersom EU-domstolen ansåg att det faktum att *Buivids* laddade upp videon på en webbplats som YouTube i sig inte kan utesluta att behandlingen av personuppgifter har utförts enbart för journalistiska ändamål i den mening som avses i artikel 9 i dataskyddsdirektivet (se *Buivids*, punkt 56).

e) Är det relevant att polisen inte informerades om inspelningen och dess syfte?

Möjligheter som den registeransvarige har att vidta åtgärder för att mildra ingreppet i rätten till privatliv måste beaktas. Det framgår av utredningen i målet vid EU-domstolen att det inte kan uteslutas att inspelningen och offentliggörandet av det aktuella videoklippen – som skett utan att de berörda personerna underrättats om inspelningen och om vilka syften som inspelningen har – utgör ett ingrepp i den grundläggande rättigheten till skydd för privatlivet för dessa personer (det vill säga de poliser som figurerar i videoklippen) (se *Buivids*, punkterna 66 och 67).

Vidare läsning

Kapitel 1 "Tillämpningsområde" och "Vad är motiveringen till artikel 51?" samt kapitlen 3, 4 och 7 i FRA:s handbok.

Europadomstolen, Magyar Helsinki Bizottság mot Ungern, CE:ECHR:2016:1108JUD001803011, 8 november 2016.

Europadomstolen, Satakunnan Markkinapörssi Oy och Satamedia Oy mot Finland, CE:ECHR:2017:0627JUD000093113, 27 juni 2017.

Erdos, D. (2015), "From the Scylla of restriction to the Charybdis of licence? Exploring the scope of the 'special purposes' freedom of expression shield in European data protection", *Common Market Law Review*, vol. 52, s. 119–154.

Docksey, C. och Hijmans, H. (2019), "The Court of Justice as a key player in privacy and data protection", *European Data Protection Law Review*, vol. 5, nr 3, s. 300–316.

Europeiska datatillsynsmannen (EDPS) (2017), *Assessing the necessity of measures that limit the fundamental right to the protection of personal data: A toolkit*, Bryssel, EDPS, tillgänglig på https://edps.europa.eu/sites/edp/files/publication/17-06-01_necessity_toolkit_final_en.pdf.

Europeiska datatillsynsmannen (EDPS) (2019), *EDPS Guidelines on assessing the proportionality of measures that limit the fundamental rights to privacy and to the protection of personal data*, Bryssel, EDPS.

FALLSTUDIE 8 – TELEKOMLEVERANTÖRERS SKYLDIGHET ATT LAGRA METADATA DATASKYDD OCH INFORMATIONSSAMHÄLLE

Stödpaper för deltagarna

Fakta om fallet

Samuel Brown och Thomas Rice har var för sig väckt talan vid behörig nationell domstol och begärt en laglighetsprövning av vissa nationella bestämmelser. De hävdade att dessa bestämmelser var oförenliga med stadgan. Deras talan gällde ett nationellt system som ålägger telekommunikationsleverantörer en skyldighet att lagra kommunikationsuppgifter avseende alla kommunikationsmedel och alla användare. De hävdade att denna allmänna skyldighet att lagra uppgifter strider mot stadgan. Enligt den nationella lagstiftaren är syftet med dessa bestämmelser att ge de behöriga myndigheterna möjlighet att utreda och bekämpa brott. Lagringen av kommunikationsuppgifter ger myndigheterna tillgång till uppgifter om en persons kommunikation, även innan de misstänks vara inblandade i ett brott. Eftersom misstänkta och nätverk ofta inte är kända i förväg lagras uppgifter om alla medborgare. När en misstanke uppkommer mot en viss person ger denna allmänna lagringsskyldighet polisen eller underrättelsetjänsten tillgång till historiska uppgifter som inte skulle vara tillgängliga utan en allmän skyldighet att lagra uppgifter. Enligt de nationella myndigheterna kan riktad lagring av uppgifter inte ersätta en allmän skyldighet att lagra uppgifter. Utöver detta gäller de nationella bestämmelserna endast trafik- och lokaliseringssuppgifter (så kallade metadata, som visar med vem, var, hur och hur länge kommunikationen ägde rum). De omfattar inte innehållet i telefonsamtal, sms eller e-postmeddelanden.

Vilka delar av EU-lagstiftningen är relevanta här?

Europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna (nedan kallad stadgan)

Artikel 7 – Respekt för privatlivet och familjelivet

"Var och en har rätt till respekt för sitt privatliv och familjeliv, sin bostad och sina kommunikationer."

Artikel 8 – Skydd av personuppgifter

"1. Var och en har rätt till skydd av de personuppgifter som rör honom eller henne.

2. Dessa uppgifter ska behandlas lagenligt för bestämda ändamål och på grundval av den berörda personens samtycke eller någon annan legitim och lagenlig grund. Var och en har rätt att få tillgång till insamlade uppgifter som rör honom eller henne och att få rättelse av dem.

3. En oberoende myndighet ska kontrollera att dessa regler efterlevs."

Artikel 11 – Yttrandefrihet och informationsfrihet

"1. Var och en har rätt till yttrandefrihet. Denna rätt innefattar åsiktsfrihet samt frihet att ta emot och sprida uppgifter och tankar utan offentlig myndighets inblandning och oberoende av territoriella gränser."

Direktiv 2002/58/EG om integritet och elektronisk kommunikation²⁸

Syfte

Direktiv 2002/58/EG syftar till att säkerställa en hög skyddsnivå för personuppgifter och integritet för alla elektroniska kommunikationstjänster oavsett vilken teknik som används. I detta syfte innehåller direktiv 2002/58/EG specifika bestämmelser avsedda att erbjuda användare av elektroniska kommunikationstjänster skydd mot risker för deras personuppgifter och integritet som uppstår till följd av ny teknik och den ökade kapaciteten för automatiserad lagring och behandling av uppgifter.

Principen om konfidentialitet för elektronisk kommunikation

I artikel 5.1 i det direktivet föreskrivs särskilt att medlemsstaterna genom sin nationella lagstiftning ska säkerställa konfidentialitet vid kommunikation som sker via ett allmänt kommunikationsnät och allmänt tillgängliga elektroniska kommunikationstjänster samt konfidentialitet för tillhörande trafikuppgifter. Principen om konfidentialitet vid kommunikation som fastställs i direktiv 2002/58/EG innebär att, som en allmän regel, alla andra personer än användarna är förbjudna att utan de berörda användarnas samtycke lagra trafikuppgifter som rör elektronisk kommunikation. Direktivet innehåller vissa specifika undantag, såsom nödvändig behandling och lagring av trafikuppgifter för fakturering och marknadsföring av tjänster.

Artikel 15.1: medlemsstaternas utrymme för skönsmässiga bedömning

²⁸ Europaparlamentets och rådets direktiv 2002/58/EG av den 12 juli 2002 om behandling av personuppgifter och integritetsskydd inom sektorn för elektronisk kommunikation (EGT L 201, 31.7.2002, s. 37), ändrat genom Europaparlamentets och rådets direktiv 2009/136/EG av den 25 november 2009 (EUT L 337, 18.12.2009, s. 11).

Frågor

Obs: Frågorna rör endast lagringen av uppgifterna och inte frågan om de behöriga nationella myndigheternas tillgång till de lagrade uppgifterna.

För att väcka talan vid domstol måste domstolsavgifter (27,50 euro) betalas. Detta följer av nationell processrätt. En sådan lag gäller i allmänhet för förvaltningsmål och var inte utformad för att genomföra direktivet. Direktiv 2002/58/EG innehåller dock inga bestämmelser om domstolsavgifter eller förfaranderegler för sådana rättsliga förfaranden.

I detta särskilda fall föreskrivs i nationell processrätt ett undantag från domstolsavgifter. Utöver villkoren kopplade till ekonomisk ställning gäller undantaget endast personer över 30 år. Brown (32 år) uppfyller kraven för detta undantag, medan Rice (28 år) inte gör det. Rice håller inte med och anser att undantagskraven strider mot principen om icke-diskriminering (artikel 21 i stadgan).

Dessutom gör artikel 15.1 i direktiv 2002/58/EG det möjligt för medlemsstaterna att införa undantag från den princip som fastställs i artikel 5.1 i det direktivet för att säkerställa konfidentialiteten för personuppgifter. I denna bestämmelse anges följande:

"1. Medlemsstaterna får genom lagstiftning vidta åtgärder för att begränsa omfattningen av de rättigheter och skyldigheter som anges [...] i detta direktiv när en sådan begränsning i ett demokratiskt samhälle är nödvändig, lämplig och proportionell för att skydda nationell säkerhet (dvs. statens säkerhet), försvaret och allmän säkerhet samt för förebyggande, undersökning, avslöjande av och åtal för brott eller vid obehörig användning av ett elektroniskt kommunikationssystem [...]. Medlemsstaterna får för detta ändamål bland annat vidta lagstiftningsåtgärder där det fastställs att data får bevaras under en begränsad period om detta är motiverat med hänsyn till de skäl som anges i denna punkt. [...]"

Vilka bestämmelser i nationell lagstiftning är tillämpliga?

Den nationella lagstiftning som berörs i det nationella målet grundar sig på artikel 15.1 i direktiv 2002/58/EG och föreskriver i brottsbekämpande syfte en generell och odifferentierad lagring av samtliga trafikuppgifter och lokaliseringuppgifter avseende samtliga abonnenter och registrerade användare och samtliga elektroniska kommunikationsmedel. Enligt relevanta nationella bestämmelser ska leverantörer av telekommunikation lagra de kommunikationsuppgifter som krävs för att identifiera kommunikationskällan, slutmålet för kommunikationen, datum, tidpunkt och varaktighet för kommunikationen, typen av kommunikation, kommunikationsutrustning samt lokalisering av mobil kommunikationsutrustning vid kommunikationens början och slut.

Fråga 1. Är artikel 21 i stadgan tillämplig på den nationella lagstiftningen om domstolsavgifter?

- a) Ja, stadgan är en katalog över grundläggande rättigheter som i princip alltid gäller, liksom är fallet med Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna.
- b) Nej, direktivet innehåller inga bestämmelser om domstolsavgifter. Dessa bestämmelser omfattas av den nationella självbestämmanderätten i processuella frågor.
- c) Nej, den aktuella nationella lagstiftningen gäller i allmänhet och var inte utformad för att genomföra direktivet.
- d) Ja, det gäller en nationell förfaranderegeln som används inom ramen för direktivet.

Anteckningar

Under förutsättning att stadgan är tillämplig:

Fråga 2. Diskutera, på grundval av relevanta bestämmelser i stadgan, om Europakonventionen och rättspraxis från Europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna är relevanta i detta fall.

Anteckningar

Fråga 3. Hur skulle ni bedöma de nationella bestämmelserna om lagring av uppgifter mot bakgrund av stadgan?

Anteckningar

Fråga 4. Om ni betraktar dessa regler som en överträdelse av stadgan, vad bör göras för att göra den nationella lagstiftningen i fråga stadgeenlig?

Anteckningar

För vidare information, se sidorna om stadgan på [FRA:s hemsida](#).

Bakgrundsinformation för utbildare

Inledande kommentarer

Detta mål grundar sig på domstolens dom av den 21 december 2016, *Tele2 Sverige*, C-203/15 och C-698/15, ECLI:EU:C:2016:970, som bygger på domstolens dom av den 8 april 2014, *Digital Rights Ireland*, C-293/12 och C-594/12, ECLI:EU:C:2014:238.

Enligt [direktiv 2006/24/EG](#) om lagring av uppgifter fanns det enligt EU-lagstiftningen en skyldighet för telekommunikationsleverantörer att lagra trafik- och lokaliseringssuppgifter för att upptäcka, förebygga och lagföra brott. Syftet med denna ordning var att ge de behöriga myndigheterna möjlighet att utreda och bekämpa grov brottslighet och i synnerhet att bekämpa terrorism. EU-domstolen ogiltigförklarade direktivet i målet *Digital Rights Ireland*. EU-domstolen slog fast att den allmänna lagringsskyldigheten enligt direktivet inte var förenlig med artiklarna 7 och 8 i stadgan. Till följd av EU-domstolens dom fanns det i unionsrätten inte längre någon skyldighet för teleoperatörer att lagra uppgifter. Det som dock återstod var medlemsstaternas möjlighet att införa en sådan skyldighet enligt nationell lagstiftning, på grundval av artikel 15.1 i direktiv 2002/58/EG. Många medlemsstater har utnyttjat denna befogenhet och antagit nationella bestämmelser om lagring av och tillgång till sådana uppgifter. I *Tele2 Sverige* fokuseras på frågan om huruvida sådan nationell lagstiftning är förenlig med stadgan. Målet gäller metadata. I de flesta länder hade metadata tidigare betraktats som mindre känsliga än innehållet i ett meddelande. EU-domstolen klargjorde dock i *Tele2 Sverige* att effekten av denna information inte är mindre känslig än kommunikationens faktiska innehåll (*Tele2 Sverige*, punkt 99). *Tele2 Sverige* gäller både lagring av sådana uppgifter (första frågan i domen) och de behöriga nationella myndigheternas tillgång till de lagrade uppgifterna. Den här fallstudien fokuserar endast på lagring och inte på tillgång.

Frågor och svar

För att väcka talan vid domstol måste domstolsavgifter (27,50 euro) betalas. Detta följer av nationell processrätt. En sådan lag gäller i allmänhet för förvaltningsmål och var inte utformad för att genomföra direktivet. Direktiv 2002/58/EG innehåller dock inga bestämmelser om domstolsavgifter eller förfaranderegler för sådana rättsliga förfaranden. I detta särskilda fall föreskrivs i nationell processrätt ett undantag från domstolsavgifter. Utöver villkoren kopplade till ekonomisk ställning gäller undantaget endast personer över 30 år. Brown (32 år) uppfyller kraven för detta undantag, medan Rice (28 år) inte gör det. Rice håller inte med och anser att undantagskraven strider mot principen om icke-diskriminering (artikel 21 i stadgan).

Fråga 1. Är artikel 21 i stadgan tillämplig på den nationella lagstiftningen om domstolsavgifter?

- a) Ja, stadgan är en katalog över grundläggande rättigheter som i princip alltid gäller, liksom är fallet med Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna.
- b) Nej, direktivet innehåller inga bestämmelser om domstolsavgifter. Dessa bestämmelser omfattas av den nationella självbestämmanderätten i processuella frågor.
- c) Nej, den aktuella nationella lagstiftningen gäller i allmänhet och var inte utformad för att genomföra direktivet.
- d) **Ja, det gäller en nationell förfaranderegul som används inom ramen för direktivet.**

Inledande anmärkningar

Det är viktigt att inleda analysen av ett stadgefall genom att kontrollera om stadgan är tillämplig, på grundval av artikel 51.1 i stadgan. Feedback som svar på denna fråga skulle kunna inriktas på skälen till att konsekvent vidta detta viktiga inledande steg (se kapitel 3 i FRA:s handbok). Dessutom kan det hänvisas till kapitel 7 i den handboken, där en checklista för tillämpningen av artikel 51.1 i stadgan ges.

Det är mycket viktigt att komma ihåg att EU:s grundläggande rättigheter endast gäller i situationer som omfattas av tillämpningsområdet för EU-lagstiftningen. Detta är en stor skillnad jämfört med Europakonventionen, som i princip gäller i samtliga fall. Vid tillämpningen av stadgan är det nödvändigt att kontrollera följande på grundval av artikel 51.1 i stadgan: handlar fallet om en rent nationell situation där stadgan inte spelar någon roll, eller faller den inom tillämpningsområdet för den unionsrätt inom ramen för vilken stadgan är tillämplig? Systemet för artikel 51.1 handlar huvudsakligen om följande: tillämpningen av unionens grundläggande rättigheter går hand i hand med tillämpningen av andra bestämmelser i unionsrätten. Det är också viktigt att komma ihåg att tillämpningen av stadgan alltid är kopplad till tillämpningen av andra bestämmelser i EU-lagstiftningen.

Denna fråga är i sig inte hämtad från *Tele2 Sverige*.

Rätt svar

Alternativ d är det korrekta svaret (se situation A.4 i kapitel 7 i FRA:s handbok).

Förklaring

Enligt artikel 51.1 i stadgan är stadgan tillämplig på alla nationella åtgärder som genomför unionsrätten. Enligt EU-domstolens rättspraxis har "tillämpning av unionsrätten" en bred betydelse som täcker alla for-

mer av verkställighet och tillämpning av unionsrätten i medlemsstaterna. Det betyder samma sak som "agera inom ramen för EU-lagstiftningen" och täcker alla situationer som regleras av EU-lagstiftningen.

Nationella åtgärder som används för att garantera tillämpning och verkan av EU-lagstiftningen (påföljder, rättsmedel och verkställighet) räknas som "tillämpning av unionsrätten" i den mening som avses i artikel 51.1. EU:s grundläggande rättigheter är tillämpliga på dessa nationella åtgärder om de används i detta sammanhang. Denna regel gäller normalt oavsett om den aktuella unionsrättsakten innehåller särskilda bestämmelser (skyldigheter) i fråga om EU-lagstiftningens verkan.

Alternativ a är inte korrekt (se inledande anmärkning-
ar).

Alternativ b anger korrekt att sådana regler omfattas av det nationella självbestämmandet i processuella frågor. Ett agerande inom ramen för detta självbestämmande i processuella frågor anses dock utgöra genomförandet av unionsrätten (artikel 51.1 i stadgan).

Alternativ c är inte korrekt. Allmänna regler som inte är avsedda att genomföra EU-rätten kan klassificeras som genomförande enligt artikel 51 om regeln används inom ramen för EU-rätten.

Fråga 2. Diskutera på grundval av relevanta bestämmelser i stadgan om Europakonventionen och Europakonventionens rättspraxis är relevanta i detta fall.

Rätt svar

Ja. Europakonventionen är i princip relevant för tillämpningen av artiklarna 8 och 11 i stadgan.

Förklaring

Så länge som EU inte anslutit sig till konventionen utgör den emellertid inte ett rättsligt instrument som formellt har införlivats med unionsrätten. Stadgan innehåller dock rättigheter som motsvarar rättigheter som garanteras av Europakonventionen ("motsvarande rättigheter"). Enligt artikel 52.3 i stadgan ska innebörden och omfattningen för rättigheterna i stadgan vara desamma som motsvarande rättigheter i Europakonventionen (inklusive Europadomstolens rättspraxis). Europakonventionen fastställer minimitröskeln för skydd. Unionsrätten kan ge ett mer omfattande skydd (se kapitel 2 och steg 9 och 10 i kapitel 8 i FRA:s handbok).

Artikel 52 i stadgan – Rättigheternas och principernas räckvidd och tolkning

"3. I den mån som denna stadga omfattar rättigheter som har en motsvarighet i europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna ska dessa rättigheter i stadgan ha samma innebörd och tillämpningsområde som deras motsvarigheter i konventionen. Denna bestämmelse hindrar inte unionsrätten från att tillförsäkra ett mer långtgående skydd."

Hur vet jag om motsvarande rättigheter står på spel?

Svaret finns i förklaringen till artikel 52.3 i stadgan och i förklaringen till den särskilda bestämmelsen om stadgan i fråga i *Förklaringar avseende stadgan om de grundläggande rättigheterna* (finns på EUR-Lex i fördrag/andra fördrag och protokoll, EUT C 303, 14.12.2007).

Förklaring till artikel 7 – Respekt för privatlivet och familjelivet

"De rättigheter som garanteras i artikel 7 motsvarar dem i artikel 8 i Europakonventionen. Med hänsyn till den tekniska utvecklingen har ordet 'kommunikationer' ersatt 'korrespondens'."

Förklaring till artikel 11 – Yttrandefrihet och informationsfrihet

"Artikel 11 motsvarar artikel 10 i Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna [...]"

Förklaring till artikel 52 – Rättigheternas och principernas räckvidd och tolkning

"[...] Artiklar i stadgan med samma innebörd och räckvidd som motsvarande artiklar i Europakonventionen:

[...]

– Artikel 7 motsvarar artikel 8 i Europakonventionen.

[...]

– Artikel 11 motsvarar artikel 10 i Europakonventionen."

Av detta följer att artiklarna 8 och 10 i Europakonventionen (och Europadomstolens rättspraxis) i princip är relevanta för förklaringarna till artiklarna 7 och 11 i stadgan. Artikel 7 i stadgan har inte någon motsvarande rätt till Europakonventionen. EU-domstolen anser att artikel 8 i stadgan är skild från artikel 7 i stadgan och inte har någon motsvarande artikel i Europakonventionen (se *Tele2 Sverige*, punkt 129). Det bör dock noteras att Europadomstolen har tolkat artikel 8 i Europakonventionen som att den inbegriper uppgiftskydd (Europadomstolen, S och Marper mot Förenade kungariket, nr 30562/04 och nr 30566/04, dom av den 4 december 2008 [stora avdelningen]).

Fråga 3. Hur skulle ni bedöma de nationella bestämmelserna om lagring av uppgifter mot bakgrund av stadgan?

Inledande kommentar

Kapitel 8 i FRA:s handbok ger en strukturerad ram för att undersöka om en nationell bestämmelse är förenlig med stadgan eller inte. För att säkerställa att alla nödvändiga åtgärder vidtas rekommenderas användning av denna checklista. I detta fall bör bedömningen omfatta en undersökning av förekomsten av en inskränkning av rättigheter och en prövning på grundval av artikel 52.1 i stadgan (den allmänna klausulen om begränsningar av stadgans rättigheter) och artikel 52.3 i stadgan, som är tillämplig på de rättigheter som garanteras av Europakonventionen.

Villkoren i artikel 52.1 i stadgan är följande:

- Är begränsningarna föreskrivna i lag?
- Garanteras respekten för det väsentliga innehållet i den berörda grundläggande rättigheten?
- Har begränsningen ett legitimt ändamål?
- Är begränsningen lämplig för att hantera problemet som identifierats?
- Går begränsningen utöver vad som är nödvändigt för att uppnå det eftersträvade målet? Finns det några alternativa åtgärder som skulle inkräkta mindre på de grundläggande rättigheterna?
- Står begränsningarna i proportion till det eftersträvade målet?

Rätt svar

EU-domstolen beslutade följande:

”Artikel 15.1 i direktiv 2002/58/EG [...], jämförd med artiklarna 7, 8, 11 och 52.1 i Europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna, ska tolkas på så sätt att den utgör hinder för en nationell lagstiftning som i brottsbekämpande syfte föreskriver en generell och odifferentierad lagring av samtliga trafikuppgifter och lokaliseringssuppgifter avseende samtliga abonnenter och registrerade användare och samtliga elektroniska kommunikationsmedel.”

Förklaring

Bedömningen skulle kunna struktureras på följande sätt:

a) Begränsar den nationella lagstiftningen de grundläggande rättigheterna?

Se domstolens dom i målet *Tele2 Sverige*, punkterna 98–101 (se även generaladvokatens förslag till avgörande, *Tele2 Sverige*, punkterna 253, 254 och 257).

Enligt EU-domstolen inkräktar lagstiftningen på de grundläggande rättigheter som fastställs i artiklarna 7, 8 och 11 i stadgan.

EU-domstolen tar särskilt hänsyn till att lagringen av *alla trafik- och lokaliseringssuppgifter* sammantagna kan göra det möjligt att dra mycket precisa slutsatser om privatlivet för de personer vilkas uppgifter har lagrats (såsom deras vanor i vardagslivet, deras stadigvarande och tillfälliga uppehållsorter, deras dagliga förflyttningar och förflyttningar i övrigt, de aktiviteter de utövar, deras sociala relationer och de umgängeskretsar de rör sig i). Dessa uppgifter ger möjlighet att fastställa en profil för de berörda personerna, information som inte är mindre känslig med hänsyn till rätten till integritet än kommunikationens *faktiska innehåll*. Den omständigheten att lagringen av uppgifterna utan att abonnenten eller den registrerade användaren är underrättad om detta kan sannolikt få de berörda personerna att känna att deras privatliv står under ständig övervakning.

Det ingrepp som en sådan lagstiftning utgör i de grundläggande rättigheter som är stadfästa i artiklarna 7 och 8 i stadgan är ”långtgående” och måste betraktas som ”synnerligen allvarligt”.

När det gäller artikel 11 i stadgan anser EU-domstolen att lagringen av trafikuppgifter och lokaliseringssuppgifter skulle kunna inverka på användningen av de elektroniska kommunikationsmedlen och följaktligen på användarnas utövande av sin i artikel 11 i stadgan garanterade yttrandefrihet (se *Tele2 Sverige*, punkt 92). Även om artikel 11 i stadgan nämns i domen finns det ingen separat analys av denna bestämmelse i domen.

b) Är begränsningarna föreskrivna i lag?

Ja.

c) Garanteras respekten för det väsentliga innehållet i den berörda grundläggande rättigheten?

Ja.

Den nationella lagstiftningen i fråga påverkar inte innehållet i dessa rättigheter negativt, eftersom den inte tillåter lagring av innehållet i kommunikation (se EU-domstolen, *Tele2 Sverige*, punkt 101).

d) Har begränsningen ett legitimt ändamål?

Nej.

Syftet med den nationella lagstiftningen är att bekämpa brottslighet.

Vid tillämpningen av artikel 52.1 i stadgan kan normalt sett flera olika mål betraktas som berättigade mål. I detta fall begränsas de möjliga motiveringarna enligt

artikel 15.1 i direktiv 2002/58/EG, där "förebyggande, undersökning, avslöjande av och åtal för brott" räknas upp som möjliga skäl för motivering.

EU-domstolen anser dock att med hänsyn till det allvarliga ingrepp i de berörda grundläggande rättigheterna som en nationell lagstiftning som i brottsbekämpande syfte föreskriver lagring av trafikuppgifter och lokaliseringssuppgifter utgör, kan endast bekämpning av grov brottslighet motivera en sådan åtgärd (se EU-domstolen, *Tele2 Sverige*, punkt 102).

e) Är begränsningen lämplig för att hantera problemet som identifierats?

Ja – detta behandlas inte uttryckligen av EU-domstolen.

f) Är begränsningarna proportionerliga?

Nej.

Enligt EU-domstolen överskrider den nationella lagstiftningen i fråga gränserna för vad som är strängt nödvändigt och kan inte anses vara motiverad (se EU-domstolen, *Tele2 Sverige*, punkt 107).

EU-domstolen tillämpar ett strikt proportionalitetstest. I skäl 11 i direktiv 2002/58/EG anges att en åtgärd av detta slag måste vara "strikt" proportionerlig i förhållande till det avsedda ändamålet och utifrån domstolens fastställda rättspraxis att skyddet av den grundläggande rätten till respekt för privatlivet på EU-nivå kräver att undantag från och begränsningar av skyddet för personuppgifter ska inskränkas till vad som är strängt nödvändigt (se EU-domstolens dom i målet *Tele2 Sverige*, punkterna 95–96).

EU-domstolens huvudsakliga överväganden om proportionaliteten kan sammanfattas på följande sätt (se EU-domstolen, *Tele2 Sverige*, punkterna 103–106):

I den nationella lagstiftningen föreskrivs allmän och godtycklig lagring av alla trafik- och lokaliseringssuppgifter. Den omfattar dessutom på ett generellt sätt samtliga abonnenter och registrerade användare och avser samtliga elektroniska kommunikationsmedel och samtliga trafikuppgifter, och det görs inte några åtskillnader, begränsningar eller undantag utifrån det eftersträvade syftet. Den berör på ett allomfattande sätt samtliga personer som använder elektroniska kommunikationstjänster, utan att dessa personer ens indirekt befinner sig i en situation som kan föranleda lagföring. Den är således även tillämplig på personer beträffande vilka det inte föreligger något indicium som ger anledning att tro att deras beteende ens kan ha ett indirekt eller avlägset samband med grov brottslighet. Den föreskriver inte heller några undantag, vilket innebär att den även är tillämplig på personer vilkas kommunikationer enligt nationell rätt omfattas av tystnadsplikt.

Slutsats: begränsningarna kan inte motiveras med stöd av artikel 52.1 i stadgan. Det är därför inte nödvändigt att kontrollera om stadgerättigheten i fråga motsvarar en rättighet som garanteras av Europakonventionen (artikel 52.3) eller har en likvärdig bestämmelse i andra människorättsinstrument som unionen eller alla medlemsstater är parter i (artikel 53).

Fråga 4. Om ni betraktar dessa regler som en överträdelse av stadgan, vad bör göras för att göra den nationella lagstiftningen i fråga stadgeenlig?

Rätt svar

Huvudproblemet enligt proportionalitetsprincipen är den allmänna och urskillningslösa omfattningen av skyldigheten att lagra lokaliserings- och trafikuppgifter. Därför bör det i) vara en målinriktad lagringsskyldighet som ii) begränsas till att bekämpa allvarliga brott. EU-domstolen fastställer särskilda minimikrav.

Förklaring: EU-domstolens krav

(EU-domstolen, *Tele2 Sverige*, punkterna 108–112).

Syftet bör vara att bekämpa grov brottslighet.

Den nationella lagstiftningen måste föreskriva tydliga och precisa bestämmelser som reglerar omfattningen och tillämpligheten av en sådan lagringsåtgärd och som slår fast minimikrav, så att de personer vars uppgifter har lagrats har tillräckliga garantier som möjliggör ett effektivt skydd av deras personuppgifter mot riskerna för missbruk. Den måste särskilt precisera under vilka omständigheter och villkor en sådan lagringsåtgärd får vidtas i förebyggande syfte, vilket säkerställer att lagringen begränsas till vad som är strängt nödvändigt.

Lagring av uppgifter bör begränsas till vad som är absolut nödvändigt. Lagringen av uppgifter måste uppfylla objektiva kriterier som fastställer sambandet mellan de uppgifter som ska lagras och det mål som eftersträvas. I synnerhet måste villkoren vara sådana att de klart avgränsar åtgärdens omfattning och följaktligen den berörda personkretsen.

Den nationella lagstiftningen ska grunda sig på objektiva omständigheter som gör det möjligt att ta sikte på en personkrets vars uppgifter kan avslöja en, åtminstone indirekt, koppling till grov brottslighet. Ett geografiskt kriterium kan användas när de behöriga nationella myndigheterna på grundval av objektiva omständigheter bedömer att det i ett eller flera geografiska områden finns en förhöjd risk för förberedelse eller genomförande av sådana handlingar.

Vidare läsning

Kapitel 1 "Tillämpningsområde" och "Vad är motiveringen till artikel 51?" samt kapitlen 3, 4, 7 och 8 i FRA:s handbok.

Cameron, I. (2017), "A. Court of Justice, Balancing data protection and law enforcement needs: Tele2/Watson and Watson", *Common Market Law Review*, vol. 54, nr 5, s. 1467–1495.

Docksey, C. och Hijmans, H. (2019), "The Court of Justice as a key player in privacy and data protection", *European Data Protection Law Review*, vol. 5, nr 3, s. 300–316.

Europeiska datatillsynsmannen (EDPS) (2017), *Assessing the necessity of measures that limit the fundamental right to the protection of personal data: A toolkit*, Bryssel, EDPS, tillgänglig på https://edps.europa.eu/sites/edp/files/publication/17-06-01_necessity_toolkit_final_en.pdf.

Europeiska datatillsynsmannen (EDPS) (2019), *EDPS Guidelines on assessing the proportionality of measures that limit the fundamental rights to privacy and to the protection of personal data*, Bryssel, EDPS.

BILAGA – UTVÄRDERINGSFORMULÄR

1. Exempel på utbildningsutvärderingsformulär för workshoppar med personlig närvaro

(Obs!: Följande mall för utvärderingsformulär ska anpassas efter varje workshops program och behov. Det rekommenderas att det delas ut till deltagarna minst fem minuter före workshoppens slut och att det samlas in igen i slutet. Detta för att säkerställa en hög svarsfrekvens.)

Titel, ort och datum för workshoppen: _____

Ange vilken typ av organisation du arbetar för: _____

Ange ditt yrke: _____

Hjälp oss att förbättra kvaliteten på våra workshoppar genom att fylla i det här frågeformuläret.

Utvärderingen är anonym.

Praktiska och organisatoriska aspekter	Utmärkt	Bra	Genomsnittligt	Tillfredsställande	Dåligt	Ej tillämpligt
a) Material (publikationer, verktyg, presentationer osv.) som tillhandahålls deltagarna	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) Praktiska aspekter: mötesrum, personalstöd, logistiska arrangemang, program	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c) Catering under luncher och pauser	☐	☐	☐	☐	☐	☐
d) Evenemangsarrangörens vänlighet och yrkeskunskande (flyg- och logibokning i tillämpliga fall)	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Utrymme för dina kommentarer (ge oss några konkreta exempel på vad du gillade/inte gillade och varför):						

Hur intressant och/eller relevant var workshopen för ditt arbete?	Utmärkt	Bra	Genomsnittligt	Tillfredsställande	Dåligt	Ej tillämpligt
a) Workshoppens övergripande kvalitet	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) Del 1: ...	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c) Del 2: ...	☐	☐	☐	☐	☐	☐
d) Del 3: ...	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Utrymme för dina kommentarer (ge oss några konkreta exempel på vad du gillade/inte gillade och varför):						

RESULTAT: Tyckte du att workshopen var användbar när det gäller	Utmärkt	Bra	Genomsnittligt	Tillfredsställande	Dåligt	Ej tillämpligt
a) Möjlighet att diskutera och utbyta idéer och lärdomar	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) Få nya insikter för ditt eget arbete	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c) Förbättra samarbetet med andra deltagare/organisationer/institutioner	☐	☐	☐	☐	☐	☐
d) Möjligheter till nätverkande	☐	☐	☐	☐	☐	☐
e) Få bättre insikt i FRA:s material och verktyg i fråga om EU:s stadga om de grundläggande rättigheterna	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Utrymme för dina kommentarer (ge oss några konkreta exempel på vad du gillade/inte gillade och varför):						

Lägg till eventuella andra kommentarer som du vill ge oss:

Tack för att du tog dig tid att utvärdera din upplevelse och ge oss värdefull feedback!

2. Exempel på utbildningsutvärderingsformulär för workshoppar online

(Obs!: Följande mall för utvärderingsformulär ska anpassas efter varje workshops faktiska program och behov. Det rekommenderas att den görs som en onlineundersökning och skickas till deltagarna senast dagen efter utbildningen. Detta för att säkerställa en hög svarsfrekvens.)

Titel, ort och datum för workshoppen: _____

Ange vilken typ av organisation du arbetar för: _____

Ange ditt yrke: _____

Hjälp oss att förbättra kvaliteten på våra workshoppar genom att fylla i det här frågeformuläret.

Utvärderingen är anonym.

Praktiska och organisatoriska aspekter	Utmärkt	Bra	Genomsnittligt	Tillfredsställande	Dåligt	Ej tillämpligt
a) Material (förteckning över stadgans publikationer, material och verktyg, presentationer osv.) som tillhandahålls deltagarna	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) Praktiska aspekter: inbjudan, program och mötesplattform	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Utrymme för dina kommentarer (ge oss några konkreta exempel på vad du gillade/inte gillade och varför):						

Hur intressant och/eller relevant var webinariet för ditt arbete?	Utmärkt	Bra	Genomsnittligt	Tillfredsställande	Dåligt	Ej tillämpligt
a) Webbinariets övergripande kvalitet	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) Del 1: ...	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c) Del 2: ...	☐	☐	☐	☐	☐	☐
d) Del 3: ...	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Utrymme för dina kommentarer (ge oss några konkreta exempel på vad du gillade/inte gillade och varför):						

RESULTAT: Tyckte du att workshoppen var användbar när det gäller	Utmärkt	Bra	Genomsnittligt	Tillfredsställande	Dåligt	Ej tillämpligt
a) Möjlighet att diskutera och utbyta idéer och lärdomar under den interaktiva diskussionen	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) Få nya insikter för ditt eget arbete	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c) Få bättre insikt i FRA:s material och verktyg i fråga om EU:s stadga om de grundläggande rättigheterna	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Utrymme för dina kommentarer (ge oss några konkreta exempel på vad du gillade/inte gillade och varför):						
Lägg till eventuella andra kommentarer som du vill ge oss:						

Tack för att du tog dig tid att utvärdera din upplevelse och ge oss värdefull feedback!

VI FRÄMJAR OCH SKYDDAR DINA GRUNDLÄGGANDE RÄTTIGHETER I EU —

Europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna är Europeiska unionens regelverk för rättigheter. Den är alltid bindande för EU:s institutioner och medlemsstater när de agerar inom ramen för EU-rätten. Det är dock allt annat än enkelt att bedöma om ett konkret fall omfattas av EU-rätten. Därför är det nödvändigt att tillhandahålla utbildningsmaterial till jurister och att utbilda dem så att de förstår tillämpningsområdet för stadgan enligt dess artikel 51.

Syftet med denna manual för utbildare är att ge vägledning om både organisation och genomförande av sådana utbildningar på grundval av en rad fallstudier, som kommer att utvidgas i framtiden

FRA – EUROPEISKA UNIONENS BYRÅ FÖR GRUNDLÄGGANDE RÄTTIGHETER
fra.europa.eu

 facebook.com/fundamentalrights

 twitter.com/EURightsAgency

 linkedin.com/company/eu-fundamental-rights-agency

© FRA, 2024

© Luxemburg: Europeiska unionens
publikationsbyrå, 2024

Europeiska unionens
publikationsbyrå